T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BALKANLARDA, OSMANLI DÖNEMİ KENTSEL GELİŞME VE PRİZREN KENTİ ÖRNEĞİ

ESRA BÜTÜÇ OSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi İSMET OSMANOĞLU

EDİRNE-2019

Esra Bütüç Osi'nin hazırladığı "Balkanlarda Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişme ve Prizren Kenti Örneği" başlıklı bu tez, tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından Mimarlık Ana Bilim Dalında bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Ünvan, Ad, Soyad): İmza

Dr. Öğr. Üyesi İsmet OSMANOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. İlter BÜYÜKDIĞAN

Doç. Dr. Sennur AKANSEL

Tez Savunma Tarihi: 09/08/2019

Bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi İsmet OSMANOĞLU
Tez Danışmanı

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Onayı

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Murat Yurtcan

T.Ü.FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

09 /08 /2019

Esra BÜTÜÇ OSİ

Yüksek Lisans Tezi

Balkanlarda, Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişme ve Prizren Kenti Örneği

T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

ÖZET

Balkan toprakları Roma ve Bizans imparatorluğunun sonrasında Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuştur. Beş yüz yıllık hâkimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nin etkisi sadece manevi ve sosyal kültüründe değil, şehircilik ve mimarlıkta da gerçekleşmiştir.

Osmanlının egemen olduğu Balkan toprakları bu dönem, şehirsel açıdan en fazla gelişme yaşadığı dönemdir.

Yaptığımız çalışmada, Balkanlarda egemen olan Osmanlı devleti zamanında şehirsel açıdan ne gibi ilerlemelerin kaydedildiği araştırılmış, Balkanlarda yer alan şehirlerden örnekler vererek açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle o dönemde ekonomi, siyasi, dini, ticari ve zanaat ilişkilerinin geliştiği bir merkez olan Kosova'daki Prizren şehri bu kapsamda ele alınmıştır.

Yıl : 2019

Sayfa Sayısı :166

Anahtar Kelimeler : Balkanlar, Kentsel Gelişme, Prizren, Kentsel Yerleşim

Master's Thesis

In the Balkans, Urban Development in The Ottoman Period and example of town Prizren

Trakya University Institute of Natural Sciences

Department of Architecture

ABSTRACT

The lands of Balkan was incorporated into the borders of the Ottoman Empire after the Roman and Byzantine Empires. Five hundred years the influence of the Ottoman Empire continued its dominance not only in spiritual and social culture , but also in urban planning and architecture.

This period in the Balkan lands under the dominance of the Ottoman Empire, is the period that experienced the most improvements in terms of urban.

In our study, it has been researched the improvements in terms of urban in the Balkans under the dominance of the Ottoman empire. It was explained by giving examples from cities in the Balkans. Especially in that period, when the economic, political, religious, commercial and craft relations were developing in the central city of Kosovo, Prizren is discussed in this context.

Year : 2019

Number of Pages : 166

Keywords : Balkans, Urban development, Prizren, Urban settlement

ÖNSÖZ

Tez konusu “Balkanlarda, Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişme ve Prizren Kenti Örneği“ olarak belirlenmiştir. Osmanlı döneminin uzun bir zaman boyunca Balkanlarda egemenlik sağlamış olması, buralarda kalıcı olan birçok şey bırakmasına sebep etmiştir. Özellikle mimari anlamda inşa ettikleri her şey günümüzde hala varlığını koruyabilmiştir. Bu yüzden, yaşadığım ve kaynaklarına ulaşabildiğim yer olması sebebiyle hem Balkanları, hem de Prizren şehrini Osmanlı dönemi zamanında kentsel gelişme anlamda ne gibi ilerlemeler kaydettiği tez konusu olarak belirlenmiştir. Balkanlarda Osmanlı dönemi açıklandıktan sonra, Balkan şehirlerinden örnekler verilecek, daha sonra da Prizren şehri detaylı olarak ele alınacaktır.

Bu tezi hazırlamamda emeği geçen ve her konuda yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi İsmet Osmanloğlu’na, özel kütüphanesinden yararlandığım sayın Taner Güçlütürk’e, bilgisiyle ve tecrübesiyle beni aydınlatan sevgili arkadaşım Gülen Gurizi’ye ve maddi, manevi her konuda beni destekleyen sevgili aileme teşekkür eder saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER v
ŞEKİLLER LİSTESİ vii
ÇİZELGE LİSTESİ xii
BÖLÜM 1 1
GİRİŞ 1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı 1
1.2. Çalışmanın Yöntemi 2
BÖLÜM 2 3
KURAMSAL ÇERÇEVE 3
2.1. Kent ve Kent Kavramı 3
2.2. Kentlerin Ortaya Çıkışı Üzerine Kuramlar 4
2.3. Kavramsal Olarak Türk ve Osmanlı Kenti 7
BÖLÜM 3 9
OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE BALKANLARDA KENTLEŞME 9
3.1. Roma Öncesi Dönem 9
3.2.Roma Dönemi 16
3.3. Doğu Roma İmparatorluğu - Bizans Dönemi 26
BÖLÜM 4 32
OSMANLI KENTİ 32
4.1. Osmanlı Öncesi Dönemde Türk Kenti 32

4.2. Erken Dönem Osmanlı Kenti 33
4.3. Klasik Dönemde Osmanlı Kenti 37
4.4. Batılılaşma Döneminde Osmanlı Kenti 41
4.4.1. Tanzimat Öncesi Dönem 41
4.4.2. Tanzimat Dönemi 43
BÖLÜM 5 47
OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLARDA KENTLEŞME 47
5.1. Balkanlar'da Fetih ve İdari Yönetim 47
5.2. Balkanlarda İskân Politikası ve Kolonizasyon 50
5.3. Balkanlar'da Osmanlı Kentleri 54
5.3.1 Üsküp (Skopje) 57
5.3.2 Ohri (Ohrid) 70
5.3.3 İşkodra (Shkodra) 82
5.3.4 Yeni Pazar (Novi Pazar) 94
BÖLÜM 6 105
OSMANLI DÖNEMİ PRİZREN'İN KENTSEL GELİŞİMİ 105
6.1. Osmanlı Öncesi Dönemde Prizren Kenti 105
6.2. XIV.-XV. Yüzyıl Erken Osmanlı Dönemi 108
6.3. XVI.-XVII. Yüzyıl Klasik Osmanlı Dönemi 112
6.4. XVII. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Dönemi 127
6.5. XVIII. Yüzyıl Batılılaşma Dönemi 130
BÖLÜM 7 144
DEĞERLENDİRME 144
SONUÇ 153
KAYNAKLAR 157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.2.1. Ur Antik Kenti (*Tuna, 1987)* 6

Şekil 3.1.1. Bacho Kiro Mağarasında Buluntular (Bulgaristan Arkeoloji Enstitüsü)..... 10

Şekil 3.1.2. Kanlı Geçit Buluntuları (Özdoğan, 1998)..... 11

Şekil 3.1.3. Kanlı Geçit Kazısı Megaron (Özdoğan, 1998) 12

Şekil 3.2.1. Via Egnatia Roma Yolu Haritası (Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017) 18

Şekil 3.2.2. Via Egnatia yolu, Ohri Gölü kıyısındaki Radozda köyü yakınları [URL-1]19

Şekil 3.2.3. Resne, Makedonya kenarındaki Egnatia Yolu, şimdilerde A-3 otoyolunun bir parçasıdır [URL-2]..... 20

Şekil 3.2.4. Via Militaris, Askeri Roma Yolu Haritası (Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017) 21

Şekil 3.2.5. Roma Kent Planı, [URL-3] 25

Şekil 3.3.1. IV. ve VI. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen Sırbistan'daki Ras Kale şehri (Nikoliç, 1998) 25

Şekil 3.3.2. X. yüzyıl Bizans Haritası (*Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017)*..... 28

Şekil 3.3.3. Bizans Döneminde İstanbul, [URL-4] 30

Şekil 3.3.4. Bizans Döneminde Zveçan kent planı *(Nikoliç, 1998)* 30

Şekil 3.3.5. Bizans Döneminde Zveçan kenti gravürü *(Todorović, 1967)*..... 31

Şekil 4.2.1. Bursa Şehri, XIV yüzyıl *(TDV İA, 1992)*..... 35

Şekil 4.2.2. XV. yüzyılda İstanbul (*TDV İA, 2010)* 36

Şekil 4.3.1. 1601 yılında Belgrad *(Özgüven, 2001)* 37

Şekil 4.3.2. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'de Konya'yı gösteren minyatür (*İÜ Ktp, nr. 5964)*..... 38

Şekil 4.3.3 XVI yüzyılda İstanbul (University of Jerusalem, The Jawish National & University Library)..... 39

Şekil 4.3.4. G. Houfnagel'in 1617'de Buda ve Peşte'yi gösteren bir gravürü (*Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri: Romanya, Macaristan, I)* 40

Şekil 4.3.5. XVII yüzyılda Edirne/Adrianopel *(TDV İA, 1994)* 41

Şekil 4.4.1.1. Pitton de Tournefort'nun seyahatnamesinde XVIII. yüzyılda Ankara (*Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy, 1727)* 42

Şekil 4.4.2.1. XIX. yüzyılda Kütahya'yı gösteren bir gravür (*Charles Texier, 1849)* 45

Şekil 5.3.1.1. Üsküp'ün en eski tasviri olduğu kabul edilen gravür (*Abaz, 2012)*..... 58

Şekil 5.3.1.2. Kale'den Vardar Nehri'nin güneybatı bölgesi-1930 yılları. XVIII. yüzyıldan önce, şehrin bu tarafında ciddi bir yapılanma görülmemektedir (*Vasiljevic, 1930)* 60

Şekil 5.3.1.3. Üsküp, Üst Şehir ve Alt Şehir (*Abaz, 2012)* 61

Şekil 5.3.1.4. Üsküp'te Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 62

Şekil 5.3.1.5. Üsküp'te Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 63

Şekil 5.3.1.6. XIX. yüzyıl ortalarında Üsküp çarşısı (*Abaz, 2012)*..... 64

Şekil 5.3.1.7. Günümüzde Üsküp Çarşısı (*Osi, 2018)* 64

Şekil 5.3.1.8. Günümüzde Üsküp Kalesi *(Osi, 2018)* 66

Şekil 5.3.1.9. Üsküp Posta ve Telgraf İdaresi Binası (*Ahbab, 2015)*..... 69

Şekil 5.3.2.1. Ohri, XX yüzyılın başları (*Istoriski Arhiv Ohrid)* 71

Şekil 5.3.2.2. Ayasofya Cami, 1863/1919 (*İstoriski Arhiv Ohrid)* 73

Şekil 5.3.2.3. Günümüzde Ayasofya Kilisesi (*Osi, 2018)* 73

Şekil 5.3.2.4. XIX. yüzyılda Ohri (*Istoriski Arhiv Ohrid)* 74

Şekil 5.3.2.5. XX. yüzyılda Ohri (*Istoriski Arhiv Ohrid)* 75

Şekil 5.3.2.6. Ohri kalesi XIX. yüzyıl (*İstoriski Arhiv Ohrid)*..... 76

Şekil 5.3.2.7. Günümüzde Ohri Kalesi (Osi, 2018) 76

Şekil 5.3.2.8. Günümüzde Ohri evleri (Osi, 2018) 77

Şekil 5.3.2.9. Ohri'de Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 78

Şekil 5.3.2.10. Ohri'de Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 79

Şekil 5.3.2.11. Ohri'de bir sokak, XX yüzyıl *(Kurt Hielscher, Jugoslavien)* 82

Şekil 5.3.3.1. XVI. yüzyılda İşkodra (*G. F. Camocio, 1571)* 83

Şekil 5.3.3.2. Günümüzde İşkodra (*İşkodra Belediyesi, 2018)* 84

Şekil 5.3.3.3. XIX yüzyılda İşkodra'da Pazar yeri (Instituti i Monumenteve të Kulturës) 85

Şekil 5.3.3.4. XIX. yüzyılda İşkodra (*Instituti i Monumenteve të Kulturës)* 86

Şekil 5.3.3.5. İşkodra Vilayeti, XIX. Yüzyıl, [URL-5] 88

Şekil 5.3.3.6. İşkodra'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 89

Şekil 5.3.3.7. İşkodra'da Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* .. 90

Şekil 5.3.3.8. İşkodra Kalesi, Tabak mahallesi, Kurşunlu Camii (Instituti i Monumenteve t*ë Kulturës*) 91

Şekil 5.3.3.9. İşkodra, 1910 (*Instituti i Monumenteve të Kulturës)* 92

Şekil 5.3.3.10. İşkodra Kalesi ve Boyana nehri, 1909 (Instituti i Monumenteve të Kulturës) 93

Şekil 5.3.4.1. Yeni Pazar, XX yüzyıl (*Aleksić, 2013)* 96

Şekil 5.3.4.2. Yeni Pazar Çarşısı (*Aleksić, 2013)* 97

Şekil 5.3.4.3. Yeni Pazar Sancağı (*Vikipedi'den Geliştirilmiştir, 2018)* 99

Şekil 5.3.4.4. Yeni Pazar'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 100

Şekil 5.3.4.5.Yeni Pazar'da Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* 101

Şekil 5.3.4.6. 1690-1693 yılları arasında inşa edilen Yenipazar Kalesi (*Aruçi, 2013)*. 102

Şekil 5.3.4.7. Kosova Vilayeti haritası (*CDAB, HRT, 1832)* 102

Şekil 6.1.1. Prizren, 1913 (*Kültür Anıtları Koruma Enstütüsü Arşivi)* 105

Şekil 6.1.2. Prizren'de kale altı yerleşimi *(Kültür Anıtları Koruma Enstütüsü Arşivi)*. 106

Şekil 6.1.3. Prizren'in şehirsel gelişimi, XIII. yüzyıl *(Nikoliç'ten 1998 Geliştirilmiştir)* 107

Şekil 6.2.1. XV. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma (Geliştirilmiştir, 2019) 109

Şekil 6.2.2. Bugün ve Osmanlı Döneminde Bogorodica Leviska Kilisesi, *(Prizren Belediyesi, 2018; Auguste Leon, 1913)* 110

Şekil 6.2.3. Prizren Namazgâhı *(Osi, 2018)* 111

Şekil 6.2.4. Prizren'de zanatçılar *(Auguste Leon, 1913)* 111

Şekil 6.3.1. XVI. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)* 112

Şekil 6.3.2. Prizren'in ova yerleşimi *(Auguste Leon, 1913)* 113

Şekil 6.3.3. Kukli Bey Camii ve planı *(Osi, 2018; Ayverdi, 1981)* 115

Şekil 6.3.4. Tabakhane mahallesi, Suzi Çelebi Camii ve köprüsü (Osi, 2019) 116

Şekil 6.3.5. Suzi Çelebi cami Planı *(Ayverdi, 1981)* 116

Şekil 6.3.6. Prizren'de XVI. yüzyılda yolların durumu ve gelişimi *(Nikoliç'ten Geliştirilmiştir, 1998)* 117

Şekil 6.3.7. Gazi Mehmed Paşa Hamamı *(Osi, 2018)* 119

Şekil 6.3.8. Gazi Mehmed Paşa (Bayraklı) Camii *(Osi, 2019)* 119

Şekil 6.3.9. Gazi Mehmed Paşa Cami Planı ve Kesidi *(Ayverdi, 1981)* 120

Şekil 6.3.10. Yakub Evrenos Bey (Arasta) Cami yıktırılmadan önceki ve bugünkü durumu *(Suroy, 2009; Osi, 2019)* 121

Şekil 6.3.11. Restorasyon öncesi ve sonrası Sinan Paşa Camii *(Suroy, 2009; Osi, 2018)* 122

Şekil 6.3.12. Sinan Paşa Camii Plan ve Kesidi *(Ayverdi, 1981)* 122

Şekil 6.3.13. Taş Köprü eski ve bugünkü durumu *(Suroy, 2009; Osi, 2019)* 123

Şekil 6.3.14. XIX. Yüzyılda Şadırvan Çarşısı *(Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)* 124

Şekil 6.3.15. XVII. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)* 125

Şekil 6.3.16. Maksut Paşa Camii (Osi, 2019) 126

Şekil 6.3.17. Maksut Paşa Camii *Planı (Ayverdi, 1981)* 126

Şekil 6.3.18. Prizren Sokakları *(Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)* 127

Şekil 6.4.1. Kale'den Prizren, 1931 *(Prizren Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)* 128

Şekil 6.4.2. Prizren'den bir görüntü *(Auguste Leon, 1913)* 129

Şekil 6.5.1. Emin Paşa Camii *(Osi, 2019)* 131

Şekil 6.5.2. Emin Paşa Camii Planı *(Ayverdi, 1981)* 131

Şekil 6.5.3. Saat Kulesi *(Osi, 2019)* 132

Şekil 6.5.4. Paşa'ya Kaledeki inşaat için yazılan dilekçe *(*CDAB*, İ. MVL, 9624)* 132

Şekil 6.5.5. Terzi Memiş camii (Suroy, 2009) 133

Şekil 6.5.6. Terzi Memiş Camii Planı (Ayverdi, 1981) 133

Şekil 6.5.7. 1830 yılına ait kale haritası *(Prizren Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)* 134

Şekil 6.5.8. Telgraf hattı döşemesi ile ilgili Paşa'ya yazılan dilekçe *(*CDAB*, İ. DH, 34073)* 134

Şekil 6.5.9. İslahane *(Suroy, 2009)* 135

Şekil 6.5.10. Rüştiye Binası *(Suroy, 2009)* 135

Şekil 6.5.11. XVIII.-XIX yüzyıllarda Prizren Mahalleleri *(Derviş'ten Geliştirilmiştir, 2007)* 136

Şekil 6.5.12. Prizren Vilayeti (CDAB, HRT, 1494) 137

Şekil 6.5.13. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)* 138

Şekil 6.5.14. Prizren'de Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)* .. 139

Şekil 6.5.15. XIV. Yüzyılda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)* 140

Şekil 6.5.16. XVI.-XVII Yüzyıllarda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)* 140

Şekil 6.5.17. XVIII. Yüzyılda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)*..... 141

Şekil 6.5.18. XIX.-XX. Yüzyıllarda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)* 141

Şekil 7.1. Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)* 148

Şekil 7.2. Şehirlerin Yüzyıllara göre Osmanlı Yerleşimi Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)* 149

Şekil 7.3. Osmanlı Dönemi Prizren Şehrinin Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)* 151

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 1**:** 1520-1535 yılları arasında yapılmış olan sayımlara göre, Rumeli eyaletinde nüfusun yayılış şekli (*Barkan, 2011)* 52

Çizelge 2: 1520-1530'da Balkanlarda başlıca şehirlerin nüfusu (*Barkan, 2005)*..... 56

Çizelge 3: Balkan Ülkeleri Türk Eserleri Tablosu (*İbrahimgil, 2013)* 57

Çizelge 4: İşkodra'da 1570 yılında mahallelerin durumu (*CDAB, TD 500)* 87

Çizelge 5: Prizren'de Müslüman Mahalleleri, XVI. yüzyıl (*CDAB, TD 495***)** 114

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki egemenliği zamanında ne gibi değişimlerin yaşandığı ve bunun şehircilik olarak etkilerinin neler olduğu araştırma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma ve Bizans İmparatorluklarına ev sahibi yapmış olan Balkan toprakları özellikle Osmanlı egemenliğinden sonra Osmanlı'nın hızla başlattığı mimarlık ve şehircilik ile ilgili faaliyetlerinden neler kazandığı merak konusudur. Bunun yanında Balkanlardaki diğer şehirler yanı sıra bugün hala Osmanlı şehri sayılan Kosova'daki Prizren şehrinde Osmanlı döneminde kentsel gelişme açısından değişim ve gelişimlerin neler olduğu, Roma ve Bizans'tan sonra buralarda ne gibi inşa faaliyetlerinin yaşandığı araştırma problemini oluşturmaktadır.

Hazırlamakta olduğumuzu tezin amacı, Osmanlı imparatorluğunun Balkanlara geldikten sonra burada şehircilik ve mimari açısından ne gibi faaliyetlerde bulunduğu, kurduğu yeni şehirler veya var olan şehirlerde nasıl eklemeler yaptığını ortaya çıkarmaktır. Bunun yanı sıra Balkanlarda Roma ve Bizans egemenliğinden sonra, bu imparatorlukların üslubuyla kurulan ve gelişen şehirlerde, Osmanlı'nın gelmesiyle nasıl geleneksel Osmanlı şehirlerine dönüştüğü konusuna değinmek amaç edinmiştir.

Çalışma konu dâhilinde Prizren kenti örnek verilmeden önce Üsküp, Ohri, İşkodra ve Yeni Pazar şehirlerini de kapsayacaktır. Osmanlı'nın egemen olduğu Balkan topraklarında Kosova yanı sıra Makedonya, Sırbistan ve Arnavutluk şehirleri de bu süreçte Osmanlı mimari ve şehir üslubundan etkilenmiş ve bu yönde gelişmiştir. Dolayısıyla bu dört ülkeden seçmiş olduğumuz beş şehir konu dahiline ele alınacak, karşılaştırılıp, ortak özellikler ortaya çıkarılacaktır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada var olan yazılı ve dijital kaynaklar incelenmiş ve taraması yapılmıştır. Tarihsel sürecin açıklanması nedeniyle, özellikle birincil kaynakların kullanılmasına önem verilmiştir. Osmanlı Arşivi taranmış ve Balkanlar konusu ile ilgili bulunan kaynakları kullanılmıştır.

Diğer yandan açıkladığımız şehirler ile ilgili saha araştırması ile yerinde incelemeler yapılmıştır. Konumuz ile alakalı belge ve fotoğraflar toplanmıştır. Bunun yanı sıra döneme özgü kaynak kitaplara tezde yer verilmiştir ki bunlardan en önemlisi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Döneme özgü harita, gravür, fotoğrafik belgeler ve kentlerin minyatürleri incelenmiştir. Prizren Belediyesi ve Prizren Anıtları Koruma Kurumu arşivleri incelenerek değerlendirilmiştir.

BÖLÜM 2

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kent ve Kent Kavramı

Yılmaz ve Çiftçi'ye (2011) göre, kentin uygarlık anlamında etimolojik olarak anlamı Fransızca'da cite, Yunanca'da polis, Almanya ve Saksonya'dan İskandinavya'ya kale ya da oturma alanı anlamında burgh ya da borough, Arapça'da Medine, Latince'de ise vatandaşlık anlamında urbs ve civitas kelimeleriyle adlandırılmıştır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011).

Kentin Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü'ndeki anlamı "sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi" olarak tanımlanmakta iken; diğer taraftan Toplumbilim Terimleri Sözlüğü'nde "tarım dışı etkinliklere, özellikle işleyim ve hizmet etkinliklerine dayalı, 10.000'den daha kalabalık nüfuslu yerleşme yeri" şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr, 2016).

Şenol'a (2010) göre Bazı kimseler de kendi disiplin alanlarında yaptıkları çalışmalarda bir kent tanımına varmışlardır. Örneğin; F. Ratzel'e göre kent; bir büyük alanı kaplayan beşeri yerleşmenin ve insanların devamlılığı olan bir topluluktur ve büyük ticari yolların kavşağında yer almaktadır. Mayer'e göre ise kent karakter olarak homojen olmayan yerleşmelerdir. De La Blacheise, şehirsel nüfusu kırsal nüfustan ayırmak için hayat tarzı hususu üzerinde durulması gerektiğini iler sürer. H. Dorries'e göre; bir kent, farkedilmesi kolay bir çekirdek etrafında toplanmış, çok çeşitli dışyapı ve farklı öğelerden oluşmuş bir topluluktur der. Bobek ise kentin iktisadi, siyasi ve kültürel bakımdan kesin hatlarla sınırlandırılmamış olmaduğunu savunur (Şenol, 2010).

Keleş'e (1997) göre kent, burada barınan insanların sosyal hayatlarının bir çeşit işbölümü, meslek ve kültür gruplarına göre örgütlendiği, yoğun bir kurumlaşma ile insanların karmaşık ilişkilerini barındıran yerleşme merkezleridir (Keleş,1997). Göney'e (1984) göre küçük sayılabilecek bir alanda insan topluluklarının birlikte yaşadığı ve geçimini sağladığı yerleşmeler kenttir. Kıray'a (1998) göre, tarım dışı üretimin yapıldığı, dağıtımın kontrol işlevlerinin burada gerçekleştiği ve muayyen teknolojik gelişme düzeylerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme seviyelerine varmış yerleşmelerdir. Üstel'e (2004) göre ise "yoğun nüfusa sahip yerleşim merkezi, ve bunun yanında sanayi, ticaret, yönetim ve eğitim olmak üzere çeşitli faaliyetlerin yoğunlaştığı merkezleri" kenttir (Üstel, 2004).

Keleş (2012), kentleri demografik, ekonomik, siyasi ve sosyal ölçütlere göre de ele alınarak değerlendirilmiştir. Demografik kritere bakıldığında "belli bir nüfus düzeyini aşmış yerleşmelere kent" denilmektedir. Ekonomik kritere göre kent "malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi sürecinde, toplum ihtiyacını karşılamak hedefiyle ortaya çıkmış bir mekanizmadır olarak tanımlar. Siyasi ölçüt açısından ise kentin belirli bir örgütün sınırları içinde kalan yerler kenttir (Keleş, 2012). Şahin'e (2011) ise siyasi örgüt tarafından tanımlanan yerleri kent olarak adlandırır (Şahin, 2011).

Louis Wirth kenti sosyal ölçütlere göre değerlendirmiştir. Kentin toplumsal yapı bakımından benzer özellikte olmayan bireylerin oluşturduğu, geniş ve çok nüfuslu, mekanda sürekliliği olan yerleşmelerdir (Keleş, 2012).

2.2. Kentlerin Ortaya Çıkışı Üzerine Kuramlar

Brnowski'ye (1975) göre tarih öncesine baktığımızda ilk insanın Etiyopya'da Rudof Gölü yakınındaki Omo nehri vadisinde yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda beşeri yerleşmelerle ilgili en eski kalıntıların bu döneme ait olduğu ortaya çıkmıştır (Brnowski, 1975).

Tuna'ya (1987) göre tarihte ilk şehirlerin ortaya çıkışı, insanların hayatları boyunca karşılaştıkları zorlukları ve imkânsızlıkları toplum içinde gerçekleştirdikleri ilişkilerle çözümlemek, ortadan kaldırmak isteği ve bir toplumsal birlik aşamasında bu başarıya ulaşıldığı kabul edilen yaklaşım içinde değerlendirilir. Yerleşik tarımın ortaya çıkması ve yayılmasıyla birlikte insanlar toplumsal faaliyetlerini sürdürmeye başlamış ve köy aşamasındaki bir örgütlenme sistemi kurmuştur. Bu ilk yerleşim yerlerinde toprağın sürülmeden ve gübrelenmeden ekilmesi verim düşüklüğüne yol açmış, bu durum da göçebe köy yerleşmelerinin doğmasına neden olmuştur (Tuna, 1987).

Childe'a (1974) göre nüfus artışı ile birlikte ihtiyaçlar da artmış ve yeni bir toplumsal örgütlenmeye gidilmiştir. Tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi "toplumca yapılması gereken bir ödev" olarak öngörülmüş ve köy dışına çıkacak yeni bir üretim ve yönetim uygulamasına gidilmiştir (Childe, 1974).

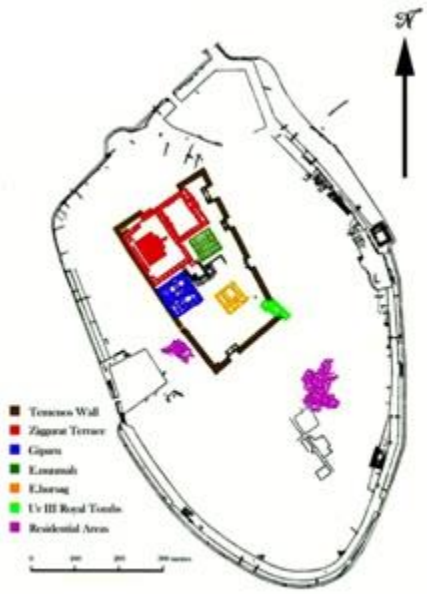
Tuna'ya (1987) göre yeni yönetim ve üretim ile birlikte örgütleyici-yönetici kadrolar belirmiş ve bununla birlikte toplumda merkezileşme ortaya çıkmıştır. Tarihteki ilk şehirler de bu merkezi örgütlenmeyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, Sümer toplumunda en eski yerleşmelerden biri olan Eridu'da bir köy sunağının zaman içinde nasıl bir tapınağa dönüştüğünün izleri görülür. Bu anıtsal tapınak ve yapay tepelerin yükselişi merkezi bir örgütlenmenin belirtisidir. Yeni bir üretim biçimi ile birlikte endüstriyel üretime geçen şehirlerin o zamanki en önemli sorunu hammade eksikliğidir. Üretim için gerekli olan hammaddeyi toplumlararası ilişkiler ile sağlamaya çalışan şehirler böylelikle ticaret ile tanışmıştı (Tuna, 1987).

Le Mosse'ye (1950) göre ilk şehirlerin ortaya çıktığı yerlerin etrafında bulunan ormanlık alanlar, maden yatakları ticaretin yoğun bir şekilde sürdürülmesi için gerekli alanları da ortaya koymuştur: Mezopotamya, Anadolu ve Mısır (Le Mosse, 1950).

Child'e (1974) göre bölgeler arası ilişkilere yol açan ticaret, ilk şehirlerin üretim ve yönetim durumuna bağlı olarak, şehir çözümünün yaygınlaşmasına ve yeni uygarlık merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mevcut sorun ve açmazların aşıldığı bu ilk şehirler surlar ile çevrilmiş, dış doğaya karşı koruma altında olan insannın kendine ait bir dünya inşa etmiştir. Toprağın su ve verimliliği ile kanallar, burada yaşayan halka su ile balık sağlarken ticari mallarına da rıhtim görevi üstlenmiştir. Böylelikle yeni bir manevi ve ekonomik birlik ortaya çıkmış ve üretim ile ticaretin yapıldığı alanlar oluşmuştur.

İlk Sümer şehirlerinden biri olan Ur, yönetim ve iktisadi merkezi olarak bulunuyordu. Üç kısma ayrılmış bulunan Ur şehrinde tapınağın bulunduğu kutsal alan, tahkim edilmiş eski şehir ve dış şehir yer almaktaydı. Fırat nehri tarafında su kanalları ve 25-35 m. kalınlıkta surlarla çevrili olan eski şehir başlangıcından beri devamlı olarak yıkılıp yapılan yapılardan oluşmuştur. "Oval bir şekil almış şehrin uzunluğu 1 km. genişliği 750 m. civarında olup, yaklaşık 8 m. yüksekliğinde kerpiç surlarla çevrilidir. Tapınağın bulunduğu kutsal alan bu eski şehrin kuzay-batısında yer almaktadır. Burası şehrin sahibi Ay tanrısı Nannar'ın sarayıdır. Saray 270x190 m. ebadında olup sonraları genişleyen bu yapı suni bir teras üzerinde şehrin sokaklarının yukarısında yer alıyordu ve kalın duvarlarla çevrilmişti. Yapının batı köşesinde katlardan oluşan bir kule olan ziggurat 22 m. yüksekliğinde Nannar'ın ikametgâhını oluşturuyordu. Zigguratın önünde

yer alan avluda ise büro ve depoların bulunduğu ve yönetim merkezini oluşturan tapınaklar yer almaktaydı"(Tuna, 1987).

Şekil 2.2.1. Ur Antik Kenti (*Tuna, 1987)*

Diğer yandan Laffont (1967) kentte kerpiç yapıların organik, yoğun yerleşme düzeni görüldüğünden bahseder. Dar sokaklar simetrik olmayan konut adaları yerleşmenin ana özelliklerindendir. Konutlarda avlular güneydoğuya yönelmiş, kuzaybatı duvarları sağır olan yapılarla kapalı hacımlar oluşmuştur. Yapılan kazılar sonucu dış şehirde, aynı zanaatı icra eden zanaatkârlara ayrılmış mahallelerin bulunduğu görülmektedir. Buradaki evler surların içindeki şehre göre daha basit ve daha az konforludurlar (Laffont, 1967).

Tuna'ya (1987) göre "Şehirlerin çeşitli yerleşim bölgelerine ayrılmasına yol açan bu üretim-yönetim örgütlenmesine paralel olarak Sümer şehrinin bir sulama bölgesinin yönetim merkezi olarak ticaret ve sanayi faaliyetlerinin sürdürülebilmesi ve yaygınlaşmamsını sağlayacak elverişli bir konumda bulunduğunu gözönünde bulundurursak, merkezi örgütlenmenin şehirlerin ortaya çıkışındaki önemli katkısını kolayca kavramış olabiliriz. Bu aşamadaki toplum örgütlenmesi yalnızca şehirlerin ortaya çıkışını değil aynı zamanda toplumun siyasi birliği demek olan devletin de ortaya çıkışını hazırlamış ve şehirlerde örgütlenen toplum ilişkileri şehir-devletlerin varlığını açıklar olmuştur. İlk şehirlerin ortaya çıktığı Mezopotamya bölgesinde birbirlerine rakip durumda şehir-devletler bulunmakta ve birbirlerine egemenliklerini kabul ettirdikleri ölçüde bir şehir etrafında toplanan diğer şehirler genişleyen toplum örgütlenmesinin siyasi boyutlarını ortaya koymaktadırlar" (Tuna, 1987).

2.3. Kavramsal Olarak Türk ve Osmanlı Kenti

Alyılmaz'a (2002) göre, en eski kaynaklarda (tarih ve coğrafya kitaplarında, seyahatnamelerde) bizzat Türkler'in eski Türk kentlerini kurduğunu vurgular. Diğer bir kısım şehirler ise savaş sonucunda Türklerin eline geçmiştir (Alyılmaz, 2002).

Aru'ya (1998) göre Türkler, Helenistik ve Bizans devirlerine ait kent dokularını örnek almış, doğal anlamda yaşama biçimlerine paralel olarak Anadolu kentlerini kurmuşlardır. Eski evler ve çıkmaz sokaklarda dışa kapalı bir yapı görülmektedir (Aru, 1998). Özcan'a (2006) göre Türk kenti, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçleri sürecinde, Anadolu'daki Bizans yerleşme kültürü üzerinde kurdukları yerleşme merkezleridir. Aynı zamanda Orta Asya'daki Türk kültür değerlerinin karşılaştıkları İran-İslâm kültürleri ile sentezinin bir sonucu olarak da değerlendirilir (Özcan, 2006).

İslamiyet öncesine bakıldığında, Türk şehirlerinin en önemli yapısal unsurları tüm Orta Çağ kentlerinde olduğu gibi, şehirin güvenliğini sağlayan surlardır. Çarşılar ve avlulu bir forma sahip olan konutlar şehir merkezinde kent dokusunu oluşturan en temel unsurlardır (Can, 2015).

Kuban'a (1968) göre ise, Türk şehri'ni özetleyen en önemli unsurlar, avlulu evler; fonksiyonel bir amaç için gelişmiş camiler, hamamlar, medreseler, hanlar ve cami etrafında oluşmuş pazar yerleridir. Doğal bir gelişme süreci sonunda oluşan Türk kentinin genel organizasyon ve silüeti, şehrin fiziki görünüşünü etkilediği gibi, içinde barındırdığı toplumun örgütlenmesini belirtir. Heterojen bir yapıya sahip olan Osmanlı, bunun aksine şehir homojen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla mezhep veya ekonomik durumu şehrin dış görünüşünde ayrımak mümkün değildir (Kuban, 1968).

Osmanlı şehri, Selçuklu ve Bizans kent kültürü ile Arap-İslam kent kültürü üzerinde şekillenmiş ve örgütlenmiştir. Şehrin tarihsel arka planını bunlar oluşturmaktadır (Öz, 2005).

Özer'e (2016) göre Osmanlı kent planında egemen olan öğeler, cami (dini merkez), bedesten (ticari merkez) ve imaret siteleridir. İmaretler dinsel ve sosyal kaliteli yapılardır. bu yapılar kentin farklı yerlerinde kurularak mahallelerin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır (Özer, 2016). Buna göre Osmanlı kenti, ulu cami, kale ve çarşı unsurları etrafında gelişme gösterdiği söylenebilir (Faroqhi, 2004).

Armağan'a (1999) göre, Osmanlı kentini önemli bir özelliği de doğal bir strüktür üzerinde gelişmesidir. Bu doğal yapı şehrin mescid, cami, mektep, tekke, kitaplık ve

hamam gibi yapılar etrafında yoğunlaşmış olması olarak ifade edilebilir (Armağan 1999).

Kuban (1968), Anadolu-Türk şehrinin eski bir yerleşme geleneğine sahip olduğu ve bunun insan-çevre arasındaki uyum için önemli bir örnek teşkil ettiğini savunur. Ayrıca kentler her ne kadar coğrafı olarak farklı koşullara sahip olsa bile, her defasında aynı işlev ve yapı davranışını gösterir. Bmlgesel koşullar sınırları içinde hepsi, organik bir örtü niteliğindeki sokak yapısı, konut ve yeşil karışımı, aynı zamanda kente hakim bir silüetle camilerin varlığı aynı bir yerleşim esprisidir. Bu doğal gelişim insan ve fiziki çevre arasında bir ilişki soğurmuştur (Kuban, 1968).

Özetle Osmanlı şehrinin cami, pazar, vakıf üçlüsünün üzerine yoğunlaştığı ve çekim merkezini oluşturduğunu ve kendisine temel olarak mahalle tipi yapılanmayı model olarak almış bir yerleşim yeri olduğunu söylemek mümkündür. (Üstündağ, 2005).

BÖLÜM 3

OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE BALKANLARDA KENTLEŞME

3.1. Roma Öncesi Dönem

Fotiadis'e göre Paleolitik Döneme dayananan eski bir geçmişe sahip olan Balkan Yarımadasında eski uygarlıkları barındırmadığına yönelik sav, son yıllarda yapılan araştırma ve buluşlarla çürütülmüştür. Bölgenin Paleolitik, Epi-paleolitik (Mezolitik), Neolitik ve Kalkolitik Çağlara ait kültürlere ev sahipliği yaptığı kalıntılarla ortaya konulmuştur. Balkanların hem çok önemli bir geçiş noktası, hem de birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir kültür beşiği olduğu anlaşılmıştır (Fotiadis 2001).

M.Ö. 46.000'lere uzanan modern insanın toplumsal geçmişinin izlerine Balkanlar da Bulgaristan da Bacho Kiro ve Temnata Dumnota'da rastlanmıştır. Bu dönemde medeniyete geçişin ve dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir (Bailey, 2002).

Yapılan araştırmalarda Bacho Kiro mağarasında Avrupa kıtası Homo Sapiens kalıntılarına ulaşılmıştır. Bulgaristan Arkeoloji Müzesi ve Enstitüsü ile Mark Plank Enstitüsü tarafından 2015 yılında kazı çalışmaları yenilenmiştir. 1938'lerde başlatılan 1970'lerde yenilenen kazılarda toplanan kalıntı ve bilgilerdeki eksiklikler farkedilmiş, yenilenen kazı ve çalışmalarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Kazı sonucunda ortaya çıkarılan ve tarihi M.Ö 44 bin ile 39 bin yıl öncesine giden çeşitli kalıntılar Sofya Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. (Archeology in Bulgaria, 2018)

Şekil 3.1.1. Bacho Kiro Mağarasında Buluntular (Bulgaristan Arkeoloji Enstitüsü)

Son Kalkolitik Çağ da Balkanlarda da ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde Anadolu'da Suriye-Mezopotamya kültürlerinin de etkisi ile kentleşme süreci görülür. Dönemin sonlarına, M.Ö.3200 yıllarına gelindiğinde kent dokusunun, ticaret, madencilik gibi unsurların, Kuzeybatı Anadolu'da dahil olmak üzere tüm Ege ve k Yunanistan'a kadar yayıldığı görülmektedir. Balkanlarda Karanovo VI-Kocadermen-Gumelnitsa evresi olarak bilinen bu dönem, kültürel bütünlüğün bozulmadığnı göstermektedir. Balkanlarda kültür bölgeleri oluşturulmuş, Batı ve Doğu Balkanlar ayrı, Doğu Balkanlarda gelişmelerin odağı kuzeye, Tuna deltası çevresi ile Romanya-Moldavya bölgesine kaymıştır. Özellikle Romanya'da Gumelnitsa ile kuzeyde yaygın olan Cucuteni kültürlerinde yerleşim yerlerini genişlemiştir. Bu alanda çanak çömlek ve madencilikte atılımların yaşandığı hızlı bir gelişim sürecinin yaşandığı görülmektedir. Ancak Balkan kültürlerinde doğu toplumlarının özelliği olan kent ve devlet kuruluşunun temel unsurunu oluşturan merkezden yönetim, inanç ile ticari faaliyetlerin merkezi yönetim tarafından denetlenmesini sağlayan bürokratik yapı burada görülmemiştir. Son Kalkolitik Çağ içinde, M.Ö.3800-3200 yılları arasında, Anadolu ve Balkanlarda, Trakya'nın iki yakasında çok farklı modeller gelişmiştir. Tarkya bu iki farklı sosyo-ekonomik bölge aarsında kalmış, ancak son Kalkolitik Çağ içinde tümü ile çevresinden soyutlanarak, her iki kültür oluşum bölgesi için de sınır oluşturmuştur (Özdoğan, 1998).

Erdoğu'ya göre Trakya'da yapılan kazı ve araştırmalarda Son Kalkolitik Çağ Anadolu kültürlerini yansıtan hiçbir ize rastlanmamıştır. Ancak bu çağ içerisinde Doğu Trakya'nın hiç bir kültüre ev sahipliği yapmadığı söylenemez. Trakya Üniversitesi tarafından yapılan yüzey araştırmalarında Kuzey Romanya-Moldavya bölgesinde eski kültürlere ait yerleşim yerleri bulunmuştur (Erdoğu 1996).

Bu döneme ait parçalara ise yalnızca Toptepe'de I. evreye ait bir çukurda ve Kanlıgeçit'te bir çukurda rastlanmıştır. M.Ö. 4. bin yılda Anadolu ve Kuzey Balkanlar

ile ilişkinin kesik olduğu ve olasılıkla göçebe çobanlığa dayalı bir yaşamın olduğu öngörülmektedir (Özdoğan, 1998).

Şekil 2.1.2. Kanlı Geçit Buluntuları (Özdoğan, 1998)

Özdoğan yaptığı çalışmalar doğrultusunda M.Ö. 3 bin yılları başında Balkanlarda karanlık bir dönemin yaşadığını vurgular. Cucuteni-Gumelnitsa-Kocadermen kültürlerinin tümünün ortadan kalktığı, bir kaç yüz yıl süren ve Çernavoda evresinin başladığı görülmektedir. Bu dönemde Balkanlardaki bütün yerleşmeler bu evrenin başlarında yangın ile tahrip olmuş, zengin bezemesi olan çanak çömlek ve diğer buluntu türleri de ortadan kalkmıştır. İlk Tunç Çağı boyunca genellikle göçebe toplulukları olan, Ezero, Junatsite, Sveti Krilovo, Mihaliç, Diyabovo, Galabovo gibi olasılıkla pazar niteliği taşıyan merkezlerin yer aldığı ve hakim olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılıkÇanakkale Troya'da, Kuzeybatı Anadolu'da küçük kent devletleri ya da merkezler oluşmuştur. Anadolu'da kentleşmeden devletleşme süreci içine giren bu model, ticaret ve ham madde gereksinimi gibi nedenlerle yayılma eğilimine girmiştir. Trakya'da Özdoğan yaptığı araştırmalarında Marmara Denizinin kuzey kıyısı boyunca Anadolu türü çok sayıda yerleşimin olduğunu, ancak iç kesimlere girildiğinde bunların ortadan kalktığını göstermektedir. İç kesimler ise daha fazla Balkan Ezero kültürünü çağrıştırmaktadır (Özdoğan, 1998).

Kırklareli'ne 3 km mesafede bulunan Kanlıgeçit mevkiinde 1994 yılında başlatılan kazıyla çapı yaklaşık olarak 60 m. olan, taştan bir sur ile çevrilmiş bir içkale-akropol ile geniş bir alana yayılmış aşağı şehir bulunmuştur. Özdoğan tarafından aktarıldığı üzere Akropol kısmında, kazıda açıldığı kadarı ile taş temelli bir dizi megaron (eski çağ yapı tipi) bulunmuş megaronların da kutsal alan duvarıyla çevrelendiği görülmüştür. Bu yapıların içinde ocak yerleri bulunmaktadır. Yapıları çevreleyen kutsal alan duvarıyla sur duvarı arasında kalan kesimde ise bir kaç fırın dışında yapı izine rastlanmamıştır. İç kaledeki megaronların yapım tekniği, planları, yerleşme düzeni, duvarları ve sur

tamamiyle Anadolu özellikleri taşımaktadır. Balkan Tunç Çağı içinde taş temeli olan yapılara hemen hemen hiç rastlanmadığı gibi, megaron planı, taş sur ve yerleşme düzeni de bu bölgeye tümü ile yabancıdır. Kanlıgeçit'in bir Anadolu koloni yerleşmesi olduğu bu kazıyla çıkarılmıştır. Bu da, İlk Tunç Çağın sonlarında, Orta Tunç Çağına geçiş süreci içinde Anadolu'da gelişen kent devletlerinin Doğu Trakya'yı kendi sistemlerini, ticaret ağlarını getirmek üzere zorladığını, ancak kısa bir süre tutunduktan sonra bunu sürdüremediklerini göstermiştir. Kanlıgeçit buluntuları Bulgaristan'da Galabovo'da bulunmuş olan ve aynı döneme karşılık gelen Anadolu-Suriye ithal kapları ile birlikte ele alındığında bu kolonizasyonun Tunca vadisinden daha da içlere kadar ilerlediği anlaşılmaktadır (Lestakov, 1993; Özdoğan, 1998).

Şekil 3.1.3..Kanlı Geçit Kazısı Megaron (Özdoğan, 1998)

Bu bağlamda, M. Ö. 1600–1200 yılları arasında Yunanistan'da ileri bir Bronz çağı medeniyeti geliştiği bilinmektedir (Tekin, 1998).

Mansel'e (2004) göre M. Ö. XII. yüzyıldan sonra Haliakmon Irmağı *(Vardiça)* Vadisi, Strimon (Struma) Orestis ve Elimeia çevrelerine kabileler Makedonlar yerleşmişlerdir. Bu bölgede uzun süre yaşamış olan Makedonlar bölgenin Makedonya Coğrafya'sı olarak tanınmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde Yunanistan'ın kuzeyinde uzun zamandan beri Yunan devletleriyle sürekli bir etkileşim halinde olan üç devlet söz konusudur. Bunlar İllyrialıların yaşadığı Epeiros, Thrakia ve Makedonya'dır. Bu devletlerden ön plana çıkanı Makedonya devletidir. (Mansel, 2004).

Yunan, Helenistik ve Roma medeniyetlerini içeren Antik çağ M.Ö XIII. yüzyıl ile M.S. V. yüzyıl arasındaki dönemi kapsamaktadır. M.Ö.480-M.Ö.323 yılları arasında Antik Yunan tarihinde Klasik Periyot olarak geçmektedir.

Nikoliç'e göre (1998), Balkan coğrafyasında özellikle de Orta Balkan Coğrafyası'nın (Makedonya, Sırbistan), eski çağ tarihi açısından çok gelişmiş ve özgün bir kültüre sahip olduğu ortaya konulmuştur. Klasik Yunan Medeniyetinin büyük mirası, temelde, M.Ö. IV. ve V. yüzyıllarda Atina'da tesis edilen medeniyete dayanır. V. yüzyıl Atina'sının mimarisi günümüze dek özellikle kamu binalarının mimarisini derinden etkilemiştir (Nikoliç, 1998).

Shukrie (2001), Balkanların en eski yerleşenleri olan İlliryalıların Hint-Avrupa (İndo-Europian) kabilelerinin Arnavut halkının kökeni olduğunu savunur. Bunlar Arnavutların ataları olarak kabul edilirler (Shukrie 2001).

İliryalılar M.Ö. 1200 yıllarında Balkan yarımadasında yaşamışlardır. Yunan kaynaklarında İliryalılar hakkında kuzey ve batıda bulunan Yunan olmayan insanlar olarak geçmektedir. Tairhçiler bu verilere dayanarak bu topluluğun günümüzdeki Arnavutluk civarında konumlandıklarını vurgularlar (Akman, 2006).

Nikoliç'e (1998) göre, Romalıların Balkanlarda egemenliğini tesis etmesinden önceki dönemde İlirler dağlarda yaşamış, Roma hükmünden sonra ovalara doğru inmişlerdir. İlirlerin mağaralarda yaşamış ve düşmanlarından korunmak için de kale şeklinde binalar inşa ettikleri bilinmektedir ve bu yerlere Gradina denilmektedir. Gradinaların içinde taştan yuvarlak formda evler bulunmuştur. İlirler Gradina dışında dini binalar da inşa etmişlerdir. Gradinalar Saraybosna Grasniç köyünde, Prizren'deki Romaya ve Suvareka'nın yakınlarında bulunmuşlardır (Nikoliç 1998).

Haskuka'ya (2003) göre, İlirlerin kabileler halinde yaşadıklarını tumulüs mezarlıkları göstermektedir. M.Ö. IV. yüzyıla kadar tümülüs nekropolünde yapılan ana mezarlardan eski silahlar, tabaklar ve çeşitli süslemeler çıkarılmıştır. Roma tarihçisi Polibie'nin yazılarında İlirlerden sıkça bahsettiği belirtilmektedir. Polibie'ye göre; İlirler İşkodra ve Rhizonda (Karadağ'da bir şehir) yaşamışlardır. Roma işgalinden önce M.Ö. IV.-III. yüzyıllarda İlirya kabileleri, Trakya, Yalina ve Keltler Balkanlarda yaşamıştır. Balkanların batı kısmını yurt tutan Dardanlar kabilesi İliryalı'lara mensuptur (Haskuka, 2003).

Romalılar Dardanlılara özerlik (*Civitas Pelegrine*) tanımış, adetlerini değiştirmemiş verimli topraklarını ellerinden almış ve kolonize etmişlerdir. Yerel halk Roma idaresine katılmış ve Romalılığı benimsemişti. M.Ö. VII-VI yüzyılda Greko-Romenler, İlirya ülkelesini işgal etmişlerdir. Arkaik zamanda ticaret gelişmiş ve Krick (siyah Korkira) denilen yerleşim oluşmaya başlamıştır. Yunan koloniciler İlirya kabileleriyle Adriyatik kıyısı boyunca ticareti geliştirerek, Balkanların iç kısmından Nereda (Karadağ)

alanlarından Beyaz Drin'e kadar ticaret yolları boyunca Yunanlıların kültür ve medeniyetini geliştirmiştir (Nikoliç, 1998).

Akman (2006), MÖ. 1100'lere doğru güçlü bir krallık kuran Dorlar, Bulgar ve Makedonya bölgelerinden Trakya ve İlliryalılarca kovulduktan sonra Epire, Akarnan ve bütün Trakya'ya yerleştiği görüşündedir. Özellikle kıyı bölgelerinde Yunan Şehir devletleri kurulmuştur (Akman, 2006).

Almanların ataları olarak bilinen Ostragotlar ve Vizigotlar Avrupa'da geniş bir coğrafyaya yayılmış, Vizigotlar'ın bir kısmı da Hun'ların basklısıyla Balkanlara, Roma içparatorluğu sınırları içine yerleşmişlerdir. Avrupa'nın büyük bir kısmına yayılmış olan Kelt'ler de M. Ö. 300 yıllarında Balkanlara yerleşmişlerdir. İliryalılar ve Keltler Balkanlara ilk yerleşenlerdir. Bunlar demir çağının göçebe kavimleridir. İlirya Adriyatik'in doğu kıyınsında yer almış, M.Ö. 358 yılında Makedonya kralı Philippe, daha sonra da Büyük İskender tarafından işgal edilmiştir. Romalılar ise M.Ö. 168 yılında bu bölgeyi işgal etmişlerdir.

Gülçin'e (2014) göre, Makedon devletinin geçmişine bakacak olursak, M.Ö. VII. yüzyılda bu coğrafyada merkezi bir krallık kurmayı başarmış olduğunu, geçmişten aldıkları köklü kültür birikimi ile güçlü bir devlet ve zengin bir kültür medeniyeti oluşturduklarını görmekteyiz. Makedon devletinin en parlak dönemi II. Philippos ve III. Aleksandros'un hüküm sürdüğü yıllar olarak gösterilmektedir. II. Philippos'un, III. Perdikkas'ın ölümü üzerine tahta çıkmasıyla ülke siyasi ve askeri alanda ilerleme kaydetmiştir. Diğer Balkan devletleriyle olan mücadeleden galip çıkan taraf II. Flip olmuştur. En eski Balkan halklarından olan İlirler İşkodra'da hâkimiyet kurmuş, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren bölgede güç oluşturmakla birlikte M.Ö. 358'de II. Flip tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. II. Flip İlirleri yenip egemenlik alanını Ohri Gölü'ne dek genişletmiştir. Daha sonra güneye doğru Yunan devletleriyle girdiği savaşlarda galip gelerek Balkanlarda hâkimiyeti ele geçirmiştir. II. Flip'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu III. Aleksandros, Balkanlarda otoriteyi sağlamış ve Anadolu, Mısır, Orta Asya ve Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk yaratmıştır (Gülçin, 2014).

M.Ö. 228 yılında Roma imparatorluğu İliryalılara karşı zafer kazanmış ve böylelikle Balkanlara giriş yapmıştı. Birinci Makedon-Roma Savaşı M.Ö. 215-205 yılları arasında Balkanlara yerleşik Makedon Krallığı ile Roma İmparatorluğu arasında olmuştur. Roma-Makedonya savaşları sonucunda Roma Makedonya'yı ilhak etmiş ve Balkanlarda Roma hakimiyetini başlatmıştır (Çapan ve Güvenç, 2017).

M.Ö 7. Yüzyılda insanoğluyerleşim yerlerini değiştirerek, odun, çamur, taş ya da bunların birlikte kullanıldığı yapılarla küçük köyler oluşturmuşlardır. Bu dönemde

Balkanlarda üç bölgede mimari değişiklikler fark edilmektedir. Güney de Kuzey Yunanistan da Teselya bölgesinde taş temelli dörtgen yapıda ahşap çerçeveli çamur ya da kil ile sıvanmış evlerin inşaa edilmiştir. Duvar yapıların da çamur, kil ve kamışla yoğrulup şekil verilerek güneşte kurutulmuş bloklar kullanılmaktadır. Kuzeyde ve batıda alt Tuna bölgesinde ahşap çerçeveli yapılar az sayıda olsa da görülmektedir. Bu bölgede taş temelli yapı ya da çamurdan kurutulmuş blokların kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kuzey ve batı Balkanlar da Sırbistan ve Doğu Macaristan da iki tip yapı göze batmaktadır. Bunlardan biri çatılı, eliptik şekilli yarı gömülü yapı ile doğrusal kat planlı kil çamur kamış karışımı ile sıvanmış çerçeveli duvarlı yüzey yapıları. Bu iki bölge ararsında güney ve merkezi Bulgaristan da uzanan üçüncü bölgede taş temel ve yanısıra gömülü tip yapı inşasının olmadığı görülmektedir (Douglass W.Bailey, 2002).

Moris'e (2005) göre, M.Ö. 700 döneminde Yunan uygarlığının gelişmesiyle, Yunanistan da şehir nüfusunun artarak 10000 bine ulaştığı görülmektedir. Klasik Yunan ve Helenistik dönemlerde M.Ö 500'de şehir nüfuslarının giderek arttığı ve imparatorlukla birlikte Atina'nın nüfusunun 40 bin'e ulaştığı anlaşılmaktadır (Moris, 2005).

Özsait'e (1982) göre, İskenderin ele geçirdiği topraklar üzerinde 70 kadar kent kurduğu ve çoğunun adının 'Aleksandreia' olduğu bilinmektedir. Bu kentler Yunan Polisi (kent devleti) şeklinde düzenlenmiştir. Bu kentler Klasik dönemin polis kent devleti karakterini taşımasına rağmen, kralın malı, halkı da kralın uyruğu idi. Aynı zamanda Hippodamos'un planlarına (ızgara planı) uygun olarak inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla birbirini dik kesen, birbirine paralel giden geniş caddelerin oluşturduğu bu kentlerin merkezinde Agora ve diğer resmi binalar yer almaktaydı. Bu kentler, zamanla kütüphaneleri, tiyatroları, mimarlık ve çeşitli sanat atölyeleriyle büyük kültür merkezleri haline gelmişlerdir. Roma'nın küçük Asya'yı istila etmesinden sonra da varlıklarını koruyarak Roma'nın sanat ve Kültürünü etkilemişlerdir (Özsait, 1982).

Gülçin'e (2014) göre, Helenistik dönemde Klasik yunan mimarlığı geleneğini sürdürmekte ve eskiye dönük bir özellik taşımaktadır. Tarih boyunca düşünce sistemlerinin geçirdiği dönüşüm, mekânın taşıdığı anlamında zamanla değişmesine yol açmıştır. XIII yüzyıllık bu dönemde bazda Yunan medeniyetinin belirgin niteliklerini sürdürdüğü ve Helenistik ile Roma dönemleri içinde etkisini sürdürmüştür. Dinsel düşünceden felsefi düşünceye doğru bir dönüşüm yaşanması aynı zamanda mekândaki anlamların dönüşümünü beraberinde getirmiştir (Gülçin, 2014).

Ağaoğulları (1994), Mitolojik ve dinsel düşüncenin egemen olduğu dönemde bazı mekânların neredeyse tamamı kutsallaştırılmış ve tanrıyla bağdaştığını savunmaktadır.

Yunan felsefesinin en gelişmiş dönemini oluşturan Platon ve Aristoteles'in geliştirdiği düşünce sistemine göre yine kent (polis) mekânla sınırlı kalmıştır. Yaşanılan mekanın aslında evrenin yansıması olduğunu savunan Platon, neseneler evreninin idealar evrenine olabildiğince uygun olarak uyarlanmasını öngörmüştür. Sonuç olarak idealar evreni diye adlandırılan tanrının mekânı ile kent (Polis) birebir eşleştirilmiştir. Buna karşı olarak Helenistik felsefe ile birlikte insan mutluluğu, tüm evrene ilişkili bir şekilde kapsayıcı düşünceyle olanaklı olduğu ileri sürülmüştür. Böylece mekanın kutsal olduğu düşüncesi göz ardı edilmiştir. Antik çağın sonlarına doğru Roma'da tarihi sürece uygun olarak sadece mekanın kutsallığı düşüncesiyerini mekanın insanın pratik ihtiyaçlarını karşılayan bir alan olarak algılanması sağlanmıştır (Ağaoğulları, 1994).

Wolfgang'a (1992) göre anıtsal ölçek ve gösterişin önde olduğu bu dönemde kentlerin en önemli özelliği heykel gibi ele alınıp farklı özellikteki binalardan oluşan bir birlik olmasıdır. Mimari açıdan konutların bireysel zevkler ile birlikte inşa tekniği ve ferahlığı bu dönemde ön plandadır. M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına doğru merkezi avlulu ev tiplerinin ortaya çıkması yenilik olarak sayılmaktadır.

Hansen (2005), Balkanlarda hâkim güç olan Antik Makedon ve Yunan devletlerini oluşturan topluluklar arasındaki benzerlikler olmakla birlite bazı temel farklılıkların da göze çarptığını belirtir. Temel farklılık devlet yapısı ve siyasal yaşam açısından daha belirgindir. Yunanlılar'da farklı şehir devletlerinin siyasi güç ve özerk otoritesi bulunurken, Makedonya'da M.Ö. VII. yüzyıla dayanan bir kraliyet sülalesi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı vardı (Hansen, 2005).

Yunanlılar, Antik Dönem boyunca Makedonları kuzeyin barbar kavmi olarak nitelendirdirmişlerdir. Bunun en temel sebebi siyasi özellikleridir. Herodotos'tan aktarıldığı üzere Makedonya Kralı I. Aleksandros'un olimpiyat oyunlarına girme teklifi Makedonların başka bir ırka mensup oldukları gerekçesiyle reddedildiği kaydedilmektedir (Mansel, 2004).

3.2.Roma Dönemi

Akyürek'e (2007) göre İlkçağın sonlarına doğru Atlas okyanusunun kıyılarından Basra Körfezine kadar ilerlemiş olan Roma İmparatorluğu, temelde Akdeniz ve çevresinde ulaşabileceği doğal sınırlara kadar gitmiştir. Fakat M.S. III. yüzyıldan sonra karşılaşılan ciddi zorluklar imparatorluğun ağırlık merkezi idari, ekonomik ve kültürel açıdan Doğu'ya kaymıştır (Akyürek).

M.Ö. 228 yılında Roma imparatorluğu İliryalılara karşı zafer kazanmış ve Balkanlar'a giriş yapmıştır. M.Ö. 215-205 yılları arasında Birinci Makedonya-Roma harbi meydana gelmiştir. Roma-Makedonya savaşları, Roma'nın Makedonya'yı kesin bir şekilde ilhak etmesiyle son bulmuştur. Böylelikle Roma'nın Balkanlar'daki ilk eyaletini kurulmuş ve böylelikle Balkanlar imparatorluk himayesine girmiştir. Roma idaresiyle Balkanlar'daki savaşlarda sona ermiş. Makedonya da yaklaşık 400 yıl gibi uzun bir süre sulh dönemini yaşamıştır (Çapan ve Güvenç, 2017).

Akman'a (2006) göre İskender'den sonra Roma, ikinci kez tüm yarımadayı egemenliği altına almış ve hâkimiyeti 4 asır devam etmiştir. Bu dönemde Balkanlarda Romayı Istanbul'a bağlayan Via Egnatia yolunun açılması, ulaşımı kolaylaştırıp, ticareti canlandırmıştır. Romalılar, Balkanlarda büyük doğal yollar üzerinde yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bu dönemdeki en önemli yerleşim yerleri, Belgrat, Edirne, Niş ve Sofya'dır. Aynı zamanda Dalmaçya, Pannonia, yukarı Moesia ve Makedonya gibi büyük eyaletler de kurulmuştur. Roma imparatorluğu temel kuvveti orduya dayanmasına rağmen, oldukça güçlü bir medeniyet idi. Hun istilalarının nedeniyle zayıflayan imparatorluk, yönetim güçlükleri sonucunda İmparator Theodore tarafından 395 yılında bölünmüş ve 476 yılında ise son imparator tahttan indirilmiştir (Akman, 2006).

Gates'e (2011) göre, M.Ö 146'da Yunanistan fiilen Roma İmparatorluğunun denetimine girmiştir. M.S. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu dev bir yol ağıyla kaplanmıştı. İmparatorluğun kuzeydoğusunda Trakya ile Anadolu ve Suriyede 3 temel standart yol uygulaması bulunmaktaydı. Bu yolların kenarları yassı döşenmiş ve büyük taşlarla çizilmiştir. Yolu sabitlemek için çift şeritli yol uygulaması yapılmış, su akışını kolaylaştırmak ve sel baskınını önlemek üzere yol kenarına set çekilmişti. Böylelikle hem yayaların, hemde arabaların geçişine elverişli hale getirildiği anlaşılmaktadır. Dik arazide ki yollarda ise basamak kullanılması yaygın olduğundan bu durumda yol sadece yayalarca kullanılmaktaydı (Gates, 2011).

Roma yollarının rotalarını belirlemek büyük ölçüde peyzaj analizi gerektiren bir uğraştır. Rota seçimi bakımından bazı öngörülebilir özellikler sergilemişlerdir. Bunlar; suyollarını takip etmek, mümkün olan her yerde, uzak gözlemlere giden rotayı açığa çıkarmadan daha yüksek bir zemini takip etmeye çalışmak, vadiler boyunca değil vadi kıyılarında ilerlemektir. (Chevallier, 1976)

Via Egnatia: Günümüz coğrafyasında Makedonya Cumhuriyeti, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye topraklarına dahil olmaktadır. Hem ulaşımı, hem de ticaretş hızlandıran bu yol Roma imparatorluğunun posta hizmetlerinin rahatça yapılabilmesi

amacıyla da inşa edilmiş, Bizans hakimiyetiyle beraber önemidaha fazla artmıştır. Osmanlı döneminde de bu yolun önemi büyüktür. Osmanlı Devleti I.Murat zamanında Via Egnatia üzerinde hakimiyet kurmayı başarmış ve yol üzerinde hakimiyet sağlanınca adı değiştirilerek Sol Kol şeklinde söylenmiştir (Yerolympos, 1996).

Şekil 3.2.1. Via Egnatia Roma Yolu Haritası (Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017)

Via Egnatia Güzergahındaki seçilmiş şehirler antik ve mevcut durumdaki adları ve bulundukları ülke bilgileriyle aşağıda verilmektedir.

Durres/Dıraç-Arnavutluk; M.Ö I. yüzyılda Roma İmparatoru Çicero "Durres'e geldim zira burası hür ve bana sadık bir şehirdir" dediği aktarılmaktadır.

Durres, Via Egnatia yolunun başladığı Adriyatik kıyısında kurulmuş liman şehridir. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki adıyla Dıraç'ın 3000 yıl eskiye giden tarihi bulunmaktadır. Durres Anfitiyatrosu II. Yüzyılın başında Roma İmparatoru Trajon zamanında inşa edilmiştir. Roma'nın her şehrinde bulunan anfitiyatrolar, gladyatör ve hayvan döğüşlerinin yapıldığı yerlerdi. Anfitiyatrolar genelde kente hakim bir tepe üzerinde kurulan, eliptik şekilli 136 metre çapında yaklaşık 20 metre yüksekliğindeki yapı yaklaşık 15 ila 20 bin seyirci kapasitelidir. M.Ö 404 yılında Roma imparatoru Honor tarafından anfitiyatrodaki oyunlar durdurulmuş ve böylelikle tiyatro işlevi öne çıkmıştır.

Heraclea Lyncestis/Manastır Makedonya; Bitola şehrinin güneyinde yerleşik Heraclea Lyncestis Baba Dağı ve Siva Voda nehirleri arasında verimli arazi üzerinde kurulmuştur. Şehrin tarihi antik Makedonya'nın M.Ö. IV. yüzyıla Flip zamanına kadar

uzanmaktadır. Şehrin III. yüzyılda Roma kolonisi olduğu mermer yazıtlardan çıkarılmaktadır. Roma mimarisi örneği ve Romalı mimar Vitreus'un yapı tekniğini yansıtan 20 sıralı 2500 seyirci kapasiteli tiyatro ile 4 ve 6 yy'a ait küçük ve büyük bazilikalar ile İmparator Justinous'un 35. yıl şerefine Bishop John tarafından yaptırılan çeşme bulunmaktadır (Arcelogical Sites s. 45, Gjorgjievska).

Lychnidos/Ohrid, Makedonya; Avrupa'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Lychnidos, Makedonyanın güneybatı bölgesinde yer alan Ohrigölünün kıyısında kurulmuştur. Şehrşn geçmişi Neolitik dönemden günümüze kadar uzanmaktadır. Şehrin göl kıyısında uzanan bölgesinde sulak arazi üzerinde kazıklar üzerine inşa edilmiş yerleşim yerleri görülmektedir. M.Ö. yapılan tiyatronun Roma hükümranlığında dönemin özelliklerine göre düzenlenmiş olduğu ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şehirde bulunan erken döneme ait üç nefli bazilika ile Doğu Roma Bizans İmparatorluğu Justinaus döneminden V. ve VI. yüzyıldan günümüze beş bazilika gelmiştir.

Şekil 3.2.2. Via Egnatia yolu, Ohri Gölü kıyısındaki Radozda köyü yakınları [URL-1]

Şekil 3.2.3. Resne, Makedonya kenarındaki Egnatia Yolu, şimdilerde A-3 otoyolunun bir parçasıdır [URL-2]

Berat-Elbasan-Claudia, Arnavutluk; Berat, Dasarta kalesinin bir şehri olarak M.Ö. 313-310 yıllarında kurulmuştur. Kale şehir de diyebileceğimiz Berat, M.Ö. II. yüzyılda Roma işgalinden sonra Albanorum Oppidum, daha sonra da kenti, kardeşi Pulcheria'ya adayan II. Theodosius Pulheriopolis olarak adlandırmıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde ise Velegrad olarak adı geçmektedir. Hicri 835 tarihli "Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid" defterinde Berat Sancağında yer alan köyler arasında Elbasan ismi Karye-i Braştani olarak geçmektedir (Durmuş ve Simitçiu, 2016).

Florina, Yunanistan; Manastır'ın (Bitola) 30 km. güneyinde, Vardar nehrinin kolu Karasu çayının Nerçoka (Peristeri) dağlarından geçtiği yerdeki dar geçide yakın bir alanda deniz seviyesinden 660 m. yükseklikte kurulan bir şehirdir. Coğrafi olarak Via Egnatia yolu güzergâhındadır. "Yeşil" anlamına gelen Yunanca chloron kelimesinden türetildiği söylenmekte ve bu kelime Kuzey Yunanistan'ın bazı bölgelerinde Floron şeklinde telaffuz edilmektedir. Bizans döneminde küçük bir kasaba durumundaydı. Bu devre ait şehir surlarının kalıntıları bugüne ulaşmıştır (Kiel, 1996).

Selanik/Thessalonica, Yunanistan; M.Ö. 168 yılında Roma İmparatorluğu'nun idaresi altına giren Selanik, Makedonya'da bulunan dört Roma bölgesinden birinin başkenti ve özellikle Via Egnatia yolunun üzerinde önemli bir ticari merkez olarak gelişmeye devam eder. Tarihi Via Egnatia yolu üzerinde yer alan Selanik kenti surlarla çevrili ve geniş bir alana yayılmış bir akropole sahiptir. Roma egemenliği altında otonom bir bölgenin başkenti haline gelmiştir. İdari kurumlarına ve haklarına sahip olarak özgür bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır (Vacalopoulos, 1972). Romalılar tarafından şehirde geniş bir alana yayılan bir liman inşa edilir. XVIII. yüzyılda doldurulana kadar bu

liman kentin tüm ticari işlevini sürdürdüğü merkez olmuştur. Bu tarihi limanın izlerine şehirdeki Frangon Caddesi'nde rastlanılabilir (Lagopoulos, 2005).

Via Militaris Yolu; Roma askeri yolu olarak ta bilinir. Sırbistan'ın başkenti Belgrad'dan (Singidunum) başlıyarak, Tuna'yı geçip Pozarevac'a (Viminacium) ulaştıktan sonra Niş(Naissus), Bulgaristan'ın başkenti Sofya (Serdica), Plovdiv (Philippolis) ve Trakya'da Edirne (Adrianopolis) güzergâhını izleyerek Istanbul'a kadar ulaşır. Via Militaris'e, rota ile ilgili edebiyat kaynaklarının eksikliğinden dolayı, bilimsel ilginin olmadığı görülmektedir. Sofya (Serdica), Philippopolis (Filibe) ve Adrianople (Edirne) gibi rotada üzerinde yer alan cazip şehirler yol konusunda çalışmayı desteklemekle birlikte yolun kendisi için bilgi kısıtlıdır (Larnach, 2016).

İreçek'e (1990) göre, yolların ölçümü yollara konulan mil taşlarıyla yapılmaktadır. Beş Roma mili bir coğrafi mile eşittir. İmparator Antoinus (138-161) çağdaş coğrafyacı Ptalumuos'un yol üzerindeki duraklar hakkındaki bazı bilgilerinin şüpheli olduğunu vurgulamıştır. Ancak 222-235 döneminde İmparator Alexander Sever zamanında düzenlenen Roma Haritası en eski yazılı kaynak kabul edilmektedir ve yolun gece durakları arasındaki mesafesini vermektedir. Bu ve benzeri Antonion August yol rehberi subay ve görevliler için en önemli yol rehberleri olmuşlardır (İreçek, 1990).

M.S. 46'da İmparator Claudius döneminde Balkanlar tamamiyle Roma idaresi altına alınmıştır. Bu dönemde Trakya bir eyalet idaresi durumundaydı. Roma savunma sistemi bir dizi sur sisteminden oluşuyordu. Bu noktada, Via Militaris gibi yeni Roma yollarının inşası veya mevcut yolların yeniden geliştirilmesi için çalışılmıştır. Via Militaris yolu Trakya ve Illyrium'u koruyan eski Trakyalıların sığınakları olan dağ kalelerini içermektedir (Biernacka-Lubanska, 1987)

Şekil 3.2.4. Via Militaris, Askeri Roma Yolu Haritası (Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017)

Belgrad/Singidunum, Sırbistan; Roma işgali sırasında bölge hali hazırda gelişmişbirşehiryerleşimine sahip olan Singidunum, M.Ö. yaklaşık III. yüzyıla kadar Celc kabilelerininyerleştiği bir bölgeydi. Naissus (Niş) kenti de, kabaca aynı dönemde kurulmuştur. Daha eski geçmişe sahip Sofya, Keltlerin kontrolüne geçmeden önce bir Trakya karakolu olarak yapılanmıştır. Belgrad'ınüç taraftan su ile korunan, tarihi Tuna nehri boyunca stratejik olarak önemli konumu bulunmaktadır. Bölgeyi kuşatan Roma surları, Justinian tarafından onarılmışve II. Basil'in saltanatısırasında daha fazla onarım yapılmıştırtır. Ancak 11.yüzyıl sonlarına doğru bir dağınıklık göze çarpmaktadır. Via Militaris yolu Belgrad'dan doğuya doğru ilerlemektedir. Yolları listeleyen Burdigalense ve Antoninler'de Belgrad ile Viminacium (Branichevo) arasında Altın dağ ve Margo adında iki istasyona yer verilmektedir (Lancard, 2016). Morova nehrin karşı kıyısında olduğundan buraya kurulmuş bir taş köprüden Sir John Mandeville bahsetmektedir (Mandeville, 2005).

Niş/Naissus, Sırbistan; Tuna nehrine karışan Morova'nın bir kolu olan Nisava nehrikenarına kurulmuştur. Şehri koruyan kale nehrin kuzey kıyısında kurulmuştur. Niş, Tuna üzerindeki diğer şehirlerden farklı olarak Via Militaris yolu güzergâhında başkente en uzak noktada bulunmaktaydı. Kayıtlara göre 441 yılında Hunlar tarafından saldırıya uğradığı bilinmektedir. Tarihçi Priscus (Priscus, Historia, p. 249) şehrin harabe olduğunu ve şehir halkı tarafından da terk edildiğini bildirmektedir. Daha sonraları şehir, İmparator Justinian tarafından restore edilmiştir. Roma surları kalınlaştırılmış ve tamir edilmiştir. Niş şehri daha sonraki dönemlerde VI. ve VII. yüzyıllarda Slav akınlarına maruz kalmış, Slav ve Avarların hükmüne girmiştir. Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'a göre şehrin kurulu olduğu ova son derece bereketli ve zengindir. Niş başkentten uzak ancak merkezi Balkanları kontrol eden yolların kavşak noktasında bulunmaktaydı. Bu yüzden Via Militaria yolu üzerinde ekonomik ve stratejik bir öneme sahipti. Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus Niş'in 2. Yüzyılda şehir statüsü aldığını belirtmektedir. Şehrin öneminin artmasına, Ege denizi kıyısındaki Güneyde Selanik ve Batıda Dalmaç'ya güzergahı üzerinde olması da etki etmiştir. Şehir varlığını ve önemini Bizans döneminde de sürdürmüştür (Kiel, 2007).

Branichevo/ Bulgaristan; Lejyoner paralı asker barakalarının bulunduğu bu yerleşim yeri, Ortaçağ kaynaklarında Branichevo veya Branits olarak bilinir. Justinian ve Basil II hükümdarlığı sırasında Branichevo'nun duvarları yeniden inşa edilmiştir. Branichevo'dan Naissus'a giden rota, belki de tüm güzergâhın en az bilinen kısmıdır.

Sofya/Serdica, Bulgaristan; Çok sayıdaki nehirle sulanan, son derece avantajlı bir bir konumda bulunan Serdica şehri (Sofya)üç tarafı dağlarla çevrilidir. Marcus Aurelius

hükümdarlığı döneminde M.S. 172 ve 180 yılları arasında ortaya çıkarılan yazıtlara göre Serdica (Sofya) ve Filibe (Philippopolis) surları genişletilmiş ve aynı dönemde Gotik istilası sırasında hasar gören surlar, yüzyılın ortalarında Gallienus döneminde onarılmışlardır (S. Mitchell, 1987). 317 ile 330 yılları arasında bu kentte ikamet eden Büyük Konstantin, çok sayıda yasa, mektup gibi yazımlarını da buradan yapmaktaydı. Roma kentinin kalıntıları bugün Sofya'da, özellikle de amfitiyatroda görülmektedir. Justinianus tarafından inşa edilen kuzey ve doğudaki şehir kapıları da geniş ölçüde kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Kentin güneydoğusuna giden yol, Via Militaris'in bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu yolun güzergâhı bugün modern otoyol ve şehrin en büyük bulvarı ile kaplıdır. Sofya bu yol ile Filibe'ye bağlanarak, İstanbul'a (Konstantinopolis) doğru devam eder (Larnach, 2016).

Succi Geçidi, Trajan Kapısı; Via Militaris' rotasının en ünlü bölümü ve en zorlu coğrafi engeli, Succi Geçidi veya St Basil Geçididir. Trakya dilinde "Succi" kelimesi çatlak manasına gelmektedir. Tarihçi Ammianus Marcellinus, bölgenin bir hilal şeklinde olduğunu ve tiyatro görünümü verdiğini aktarmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun en önemli stratejik alanlarından biri olarak kabul edilen Succi geçidi, İstanbul'a giden ana güzergâh üzerinde konumlandırılmıştı. Burada 491 ve 582 yılları arasında inşa edilen bir kale bulunmaktadır. Bu kale tahminen Anastasius hükümdarlığı dönemindeinşa edilmişti. İreçek tarafından aktarıldığı üzere geçidin girişinde yaklaşık 800 metre yükseklikte bir tepe vardı ve tepenin solunda sarp kayalıklarda yuvarlak kulesi olan dörtgen bir kale kurulmuştu. Roma ve Yunan Kilise sınırlarının, Belgrad ve Heraklie arasındaki yolun ortasının bu geçit olduğu İreçek tarafından aktarılmaktadır(İreçek, 1990). Haçlı kaynakları; on ikinci yüzyılda bölgeye varışlarından önce tahkimatların güçlendirildiği yeniden inşa edildiğini göstermektedir (Larnach, 2016).

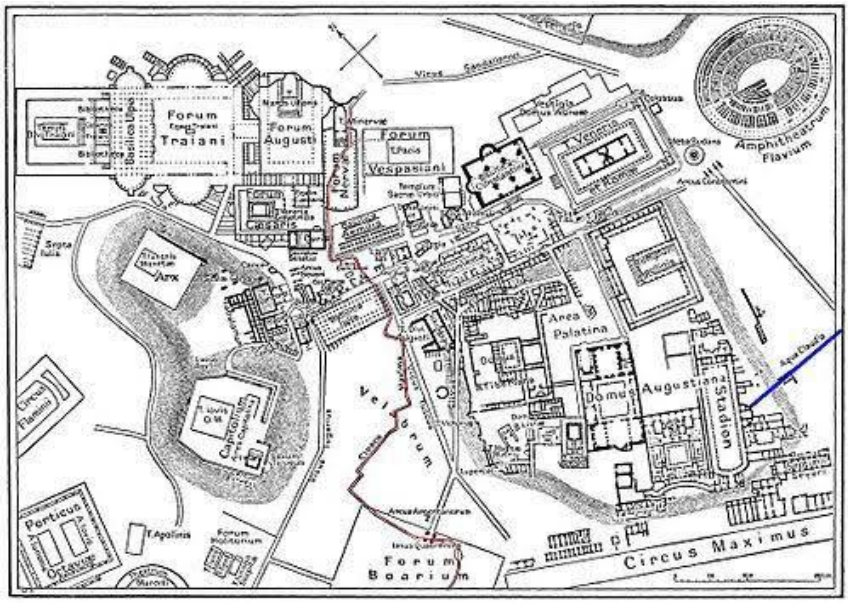
Filibe/Philipolis, Bulgaristan; Meriç Vadisi yerleşimleri özellikle Filibe (Plovdiv), erken dönemde M.Ö 5000 yılından itibaren Trak kabilelerinin yaşadığı yerlerdir. Şehir ismini II. Filip'ten almıştır. İsmini taşımasına rağmen, Makedon II. Philipp tarafından inşa edilmemiştirYüksek surlarla, derin hendeklerle çevrili üç tepeli bir şehirdir (İreçek,1990). M.S. 72 yılında, Romalılar tarafından ele geçirildikten sonra da klasik Yunan adını taşımıştır ve Roma hükümdarlığında genişletilmiştir. Commodus (183-184) döneminden kalan antik yapılar, kalıntılar bölgenin en büyüğü agora, tiyatro, ve stadyum II. yüzyılın ilk yarısına aittir. Benzer şekilde sur yapıları veşehir kapı yazıtlarının Marcus Aurelius'a ait olduğunu göstermektedir. Roma döneminde şehir önemli bir kavşak noktasıydı. Via Militaris ve Filibe Yolu üzerinden ve Rodop Dağ

yoluyla Ege'ye bağlantısında kavşak noktasında bulunmaktaydı (Biernacka-Lubanska, 1987).

Adrianople/Edirne, Türkiye; Makedonyalılar döneminde kullanılan 'Odrys/Odrysia' adının değişmesiyle 'Oresti/Orestes' adını almıştır. Roma Döneminde İmparator Hadrianus (M.Ö. 117–138) yerleşmeye, polis (kent) statüsü vermiş, 'Hadrianoupolis/Hadrianopolis' adlarıyla söylenmiştir. Roma şehri olarak Adrianople, 123-124'te İmparator Hadrian tarafından kurulmuştur. Roma İmparatoru Hadrianus'un yaptırdığı kale 400 bin metrekareye yakın bir alan kaplamaktaydı. Kalenin oniki kulesi ve dokuz kapısının olduğu bilinmektedir. Dikdörtgen şeklindeki kalenin çevresi hendeklerle çevriliydi. Asıl adı Makedonya Kulesi olan bu kule, günümüze ulaşan tek örnek durumundadır. Yol Trakya'yı katederek Istanbul'a ulaşmaktadır (Ödekan,1997).

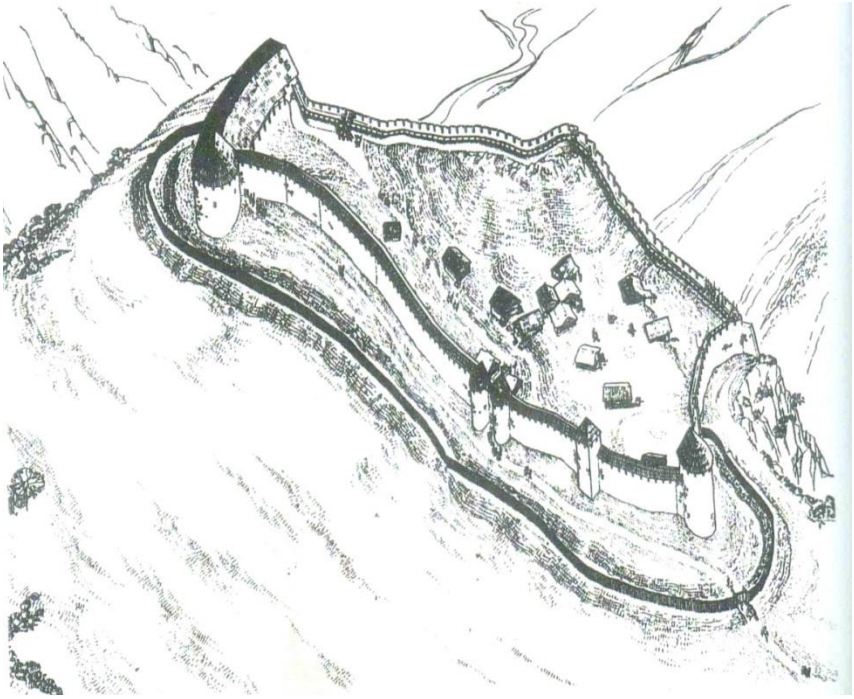
Gülçin'e (2014) göre, Romalılar M.Ö. II. yüzyılda doğu mimarisi olan Helenistik'ten etkilenmiş, persityl avlu atriumlu plana eklenmiştir. Bu İtalik ve Hellenistik şekillerin kullanılmaya başlanmasıyla yeni bir plan sentezi ortaya çıkmış ve bu en çok Pompei evlerinde görülmüştür. Megarondan Klasik Dönem'de prostaslı ve Hellenistik Dönem'de persitylli eve ulaşan gelişim Anadolu'ya özgü olup mimari planda içe dönük karakterlerini korumuştur. Bu plan değişiklikleri o dönemde en çok Smyrna, Erythari ve Bergama'da Peristyl tipi plan şekillerinde görülmüştür (Gülçin, 2014).

Vitruvios (2005), İmparatorluk döneminde Roma kenti, ideal kent olarak algılanmış ve Roma'ya ait olan yapısal özellikler, imparatorluk egemenliği altındaki kentlere de yansıttığını vurgular. Bu anlamda Romalı ünlü mimar Vitruvius'un 80'li yaşlarında yazdığı De Architectura Libri Decem (Mimarlık Üstüne On Kitap) adlı bir kitabı kılavuzluk niteliğinde kullanılmaktaydı. Vitruvios önerileri doğrultusunda Roma imparatorluğu kent yerleşimleri için yüksek aynı zamanda ılıman iklime sahip yerleşimler tercih etmiştir. Aynı zamanda şehir halkının içecek ve kullanma ihtiyacını sağlayacak su kaynaklarına ve şehrin lojistik ihtiyaçları için limanlara yakınlığı da göz önünde bulundurulmuştur (Vitruvios, 2005).

Şekil 3.2.5. Roma Kent Planı, [URL-3]

Bumin'e (1990) göre, Romalılar yeni bir şehir inşa ederken öncelikle dikdörtgen şeklindeki kentin sınırlarını saptar ve onu ve bu sınırları surla çevrelerlerdi. Böylelikle şehir bu alanın içinde sıkı bir düzene göre gelişme göstermekteydi. Gösteriş bakımındankentler arasında benzerlik vardı. Romalı kentçilere göre bir kentin oluşması için üç önemli nokta vardır: Sokaklara kaldırım taşı döşenmesi, su getirme ve kanalizasyon (Bumin, 1990).

Şekil 3.2.6. IV. ve VI. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen Sırbistan'daki Ras Kale şehri (Nikoliç, 1998)

Ünsal (1973), Roma kentlerinin genellikle idari, insani şartlar, hizmet eksersizleri yapmak için inşa edildiğini savunur. Bununla birlikte, kent strüktürünün genel olarak

devletçi ve resmi olduğunu vurgular. Ayrıca mimari, iktidara sahip olan bir otoritenin organı durumundadır (Ünsal, 1973).

Dolayısıyla denilebilir ki Romalı'ların üzerinde durduğu şehir ve yapılar, mimari anlamda faydalı olarak nitelendirilebilir. Genellikle yol ve su kemerlerinin yapımı konusunda ağırlık verilmiştir (Demircioğlu).

3.3. Doğu Roma İmparatorluğu - Bizans Dönemi

Demirkent'e (1992) göre, 330 yılında I. Constantinus'un Byzantion'u Romanın ikinci başkenti olarak ilan etmiş ve tarihçiler tarafından Bizans olarak adlandırılmıştır. Bu durum Istanbul'un 1453'de Osmanlı Sultanı II. Mehmet tarafından feth edilmesine kadar sürmüştür. Tarihçiler Bizans'ın, Roma İmparatorluğunun ve onun antik kültürünün doğu topraklarında devamı olduğunda konusunda hemfikirdir (Demirkent, 1992).

Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hristiyan inancı Bizans gelişiminin ana yapı taşlarını oluşturmaktadır. Helenistik kültür ve Hristiyan dininin Roma devlet şekliyle sentezinden Bizans İmparatorluğu çıkmıştır (Ostrogorsky, 2011).

Selen'e (1935) göre, Doğu Akdenizde bin yıldan fazla hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğunun 395'de ikiye ayrılmasıyla imparatorluğun Doğu Akdenizdeki devamı olarak kurulmuştur. Ülkede idare, hukuk, din gibi kültür mirasları imparatorluğun son devirlerinin mirasıdır. Devir tarihçileri Doğu Roma İmparatorluğu hüküm sürdüğü devirde Bizans Devleti ismini kullanmamıştır (Selen,1935).

Akyürek'e (2007) göre, Roma imparatoru I. Constantinus'un Byzantion kentini 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkaneti olarak ilan edince, Roma İmparatorluğu iki başkentli tek imparatorluğa dönüşmüştür. Batıda Roma kenti ile Doğuda Konstantinopolis yanı sıra Akdeniz etrafındaki bütün karalar imparatorluk toprakları sayılmaktaydı. İmparatorluk Doğu'da Pers İmparatorluğu, Güney'de Sahra çölü, Kuzey'de Batı Kafkaslar ve Karadeniz, Batı'da ise Yunanistan, Bulgaristan, kısmen Romanya ve eski Sırbistan oluşturmaktaydı. Bütün bu topraklar Akdeniz'in yarısı anlamına geliyordu. Bu Akdeniz'in batı yarısı, 476 yılına kadar varlığını devam ettirebilen Batı Roma İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Bu dönemde Germen ve Got saldırıları Batı Roma İmparatorluğu'nu tarihten silmiş ve sadece Doğu Roma yani Bizans imparatorluğu kalmıştır (Akyürek, 2007).

527 yılında Bizans tahta çıkan Iustinianos'un (527-565) Batı seferini düzenlemesinin ardından, VI. yüzyıl ortalarında imparatorluğun sınırları içerisine İtalya,

Güney İspanya, Kuzey Afrika'nın tamamı, Ortadoğu, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın tamamı girer. Justinianos döneminde temel felsefe olan "tek evrensel Hristiyan imparatorluğu" kurmak, imparatorluk düzleminde yürütülen geniş hacimli bayındırlık işlerinde vücut bulmaktadır. Bunu taçlandıran yapıda Roma mimari geleneğinin son anıtsal örneği olan Ayasofya'dır. Altıncı yüzyılın ortalarında, İmparator Justinian, Balkan Yarımadası'nın savunma ve Bizans Başkentine giden ana karayollarının güvenliğini sağlamakamaçlıı yeniden canlandırmayı amaçlayan iddialı bir yapım programı başlatmıştır. Procopius'a göre, Justinian Balkanlar'da 600'den fazla kale inşa etmiştir (Procopius, 1981).

Doğu Roma yani Bizans, kendisini dünyanın merkezi ve Yunanca konuşan vatandaşlarını da dahil "Romalılar" olarak nitelendirmiştir (Levtchenko, 2007).

Letvtchenko (1979), Bizans imparatorluğunun var olan Hırstiyanlık inancı, Helen kültürü ve Romalı yapısı ile mevcut olan medeniyetini güçlendirmiş ve Balkanlar'da derin bir iz bırakmıştır. Ayrıca Bizans uygarlığını 3 ana temelde değerlendirmektedir (Letvtchenko, 1979). Bunlar;

- Antik gelenek ve Helenizm.
- Hristisyanlık
- Asyalı ve Doğu etkisidir.

Akyürek'e (2007) göre, Bizans imparatorluğunun 1261 yılında Konstantiopolis'i Latinler'den geri almasıyla, bu uygarlığın son evresi başlar. b Palaiologoslar dönemi olarak anılan bu dönemde, Byzantion'un sağlam surları ve savunmaya uygun konumu yanı sıra Bizans sarayının başarıyla yürüttüğü "evlilik diplomasisi" sayesinde başkentten ibaret olan imparatorluk varlığını 1453 Osmanlı egemenliğine kadar sürdürmüştür (Akyürek, 2007).

Ostrogorsky'ye (2011) göre, Slavlar 400'lerin sonuna doğru Tuna'yı aşarak, kitleler halinde Balkanlara doğru yeleşmişlerdir. Bu göçler 600'lü yıllara kadar sürmüştür. Slavlar önlerindeki halkaların bazılarını asimile etmiş, ancak bu durum her yerde uygulanamamıştır. Yönetim dili Latince olan Heraclius'un Yunanca'ya dönüşmesiyle imparatorluk kültürel olarak Yunanlaşmıştır. Dolayısıyla Balkanlar Yunan-Slav bir yapı içinde kalmıştır. 550-575 yıllarında Avarlar Balkanlar'a özellikle Macar ovalarına yerleşerek güçlü bir imparatorluk kurmuş ve Bizans, Fransai İtalya yönünde akınlar yapmışlardır. Franklara yenilmiş olan Avarlar yerine Magyarlar (Macarlar) yerleşmiştir. Bizans tarihinin büyük hükümranlarından Herakles 610-641 döneminde Bizans ekonomik ve idari olarak çöküş halindeydi. Bu dönemde Avarlar ve Slavlar hâkimiyeti

eline almış, paralı askerlere dayanan ordu işlevini kaybetmiş, devlet arazilerinin büyük çoğunluğu işgal altına girmişti (Ostrogorsky, 2011).

Balkanlarda Bizans varlığı, Slavların buralara gelmesiyle tehdit altına girmiştir. Ayrıca IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans için diğer önemli bir tehditi Bulgar gücü teşkil ediyordu (Watson, 1946).

Helmreich (1938) bu savaşçı toplum krallık kurup Bizans'ı yıldırmış ve yıpratmış olduğunu savunur. IX. yüzyıldan sonra giderek Slavlaşan Bulgarlar, Hıristiyanlığı seçmişlerdir. Bizans Bulgar mücadelesi, 1018'de Bizans imparatorunun saldırısı ve Bulgarların yenilmesiyle sonuçlanmış ve Bulgar imparatorluğu yıkılmıştır (Helmreich, 1938).

Şekil 3.3.1. X. yüzyıl Bizans Haritası (*Vikipedi'den geliştirilmiştir, 2017)*

Jelavich'e (2013) göre, Sırplar Balkanlarda Bizans'ı tehdit eden bir diğer unsurdu. IX. yüzyıl ikinci yarısında Hristiyanlığı kabul eden Slav'ların bu kolu VIII. Ve XII. yüzyıl arasındaki dönemde Bulgar ve Bizans hükümranlığında kalmışlardır. Ancak Bizans tarafından Bulgar Devletinin yıkılmasıyla Sırplar Bulgar boyunduruğundan kurtularak, güçlü bir devlet oluşturmuşlardır. Balkan uluslarını din yoluyla Bizanslaştırma uygulanması başlatılmıştır. XI. yüzyılda Papa ile Patriklik arasında rekabet ve yetki tartışmalarının alevlenmesi, Roma'nın dini açıdan devam eden etkisinden kaynaklanmıştır. Bu durumdan Konstantinopolis Patrikliği kazançlı çıkmış, Balkanların büyük bir kısmı Ortodoks Patrikliğine bağlanmıştır. Bunun en büyük nedeni, Katolik kilisesinin katı kurallarıdır. Ortodoks kilisesi ibadetin Yunanca dışında başka dillerde yapılmasına, ayrıca Sırp ve Bulgar gibi özerk kiliseler oluşturulmasına izin vererek daha cazip bir görünüm sergilemiştir (Jelavich, 2013).

Manastır Batı Rodoplar Gela köyünde Rodop dağlarına kurulmuş Bazilika, Hristiyanlığın yayılmasını ve Bizanslaştırma uygulamalarına işaret etmesi bakımından, Hristiyanlığın bölgede ki yayılışının sembolüdür. M.S. IV. ve VI. yüzyıla uzanan tarihiyle Avrupanın Balkanlardaki en yüksek dini yapıları arasında sayılan Erken Bizans Bazilikası ve yanındaki yapılar günümüze ulaşamasa da devam eden kazılar ve yürütülen projelerle kalıntıların iyi muhafaza edildiği anlaşılmakta ve yeryüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bulgaristan Rodop Gela köyünde Bulgar Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi ile diğer paydaşların yer aldığı 2010 yılında başlatılan proje kazı yönüyle tamamlanmıştır (Bulgar Arkeoloji Enstütüsü, 2017).

Mango'ya (2006) göre Bizans yapım tekniği iki gruba ayrılmaktadır. Biri, Suriye ve Filistin Anadolunun büyük bir kısmı ile Ermenistan Gürcistanda kullanılan kesme taş duvar tekniğiyle Istanbul, Anadolunun batı kıyıları, Balkanlar ve İtalya da kullanılan ve bizans mimarisinin merkez geleceğini oluşturan tuğla ve moloz taş duvar tekniğidir (Mango 2006).

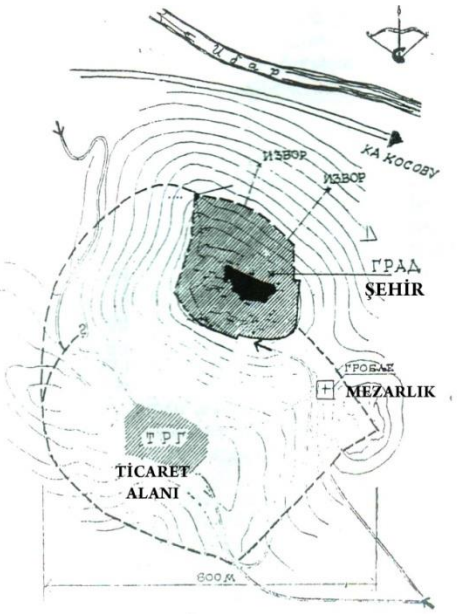
Bizans, Roma imparatorluğunun doğu topraklarındaki devamı olarak uzun bir evrim sonucunda Ortaçağ kimliğine ulaşmıştır. Burada Iustinianus'a kadar olan dönem Roma kültürünü yansıtmıştır. Justinaus'la beraber sanat ve kültür geç antik çizgisinden saparak, bu dönemde Hristiyanlık ön plana çıkmıştır (Akyürek, 1997).

French'e (1993) göre, kentleşme ve güvenlik açısından önemli olan Roma yollarının zaman içinde Bizans yollarına dönüşmüştür. Roma yollarının yapısı ve yol inşaatları hakkında çok şey bilinmemektedir. Bu konu bir önceki bölümde Via Egnetia (Osmanlı da Sol Kol Yolu) ve Via Militaria (Orta Kol Yolu) açıklanırken incelenmiştir. Bizans yolları yapısı ve finansmanına dair bilgi kaynakları da azdır. Bunun yanısıra Istanbul'u merkezine alan Bizans kaynaklarının kısıtlığı da ayrı bir etkendir. Roma yollarının zaman içinde Bizans döneminde Bizans yollarına dönüşmekle birlikte ikisi arasındaki ayrımın nadiren açık bir şekilde tanımlanmasına rastlanmaktadır (French, 1993).

Şekil 3.3.2. Bizans Döneminde İstanbul, [URL-4]

Procopius'un (1981) aktardığına göre, altıncı yüzyılda yollar düzensiz ve ulaşım için elverişsizdi. Bizans kenti genellikle Helenistik dönemde kurulmuş Roma kentinin devamı olarak kabul edilmektedir. Bu kentler en parlak dönemlerine M.S. II. yüzyılda ulaşmışlardır. Kentleşmede III. yüzyılın yarısından IV. yüзyıla süren bir gerileme söz konusudur. Bizans dönemi bu kentlerin düzenlenmesinde cadde, savunma ya da su sağlama hizmetlerinde yeni bir düzenleme getirmemiştir. Bizans döneminin kentlere getirdiği en büyük değişiklik kiliselerin yapılması ve çok tanrılı dinlere ait olan tapınaklardır (Procopius, 1981).

Şekil 3 Bizans Döneminde Zveçan kent planı *(Nikoliç, 1998)*

Şekil 4. Bizans Döneminde Zveçan kenti gravürü *(Todorović, 1967)*

Mango'ya (2006) göre, Bizans döneminde kurulmuş az sayıdaki kentler imparatorluğu onurlandırmayı amaçladığından oldukça gösterişli yaratılmışlardır ve ömürleri yaklaşık bir yüzyıl kadar sürmüştür. Bunların arasında en iyi araştırılan Justinaus'un doğduğu kent olan Çariçin Grad'dır. İmparator doğduğu yeri yeniden yaratmıştır. Kentte piskoposluk katedrali ve sarayın tüm akrapoli kapladığı kazılardan anlaşılmaktadır. Ayrıca büyük boyutlu bir hamam kalıntısına da rastlanmıştır. Suyun kemerlerle kente taşındığı görülmektedir. Bukent ve Anadolunun güneyinde ve şimdiki Suriyede kurulmuş olan diğer az sayıda kentin eski çağ ya da modern kent ölçülerine göre oldukça küçük olduğu görülmektedir (Mango, 2006).

Demirkent (1992), Balkanlar üzerine Osmanlı fetihleri başladığında bölgede istikrarsız bir Bizans, Sırp ve Macar Devletleri bulunduğunu vurgular. Bugünkü modern devletlerin temelleri o yıllarda XIV. yüzyılda atılmıştır, bölgede bağımsız ya da özerk bir şekilde yer alıyorlardı (Demirkent, 1992).

BÖLÜM 4

OSMANLI KENTİ

4.1. Osmanlı Öncesi Dönemde Türk Kenti

Dinamik ve canlı, ayrıca sürekli değişim gösteren bir strüktüre sahip olan şehirler, bu yapı ile toplumlara benzetilmektedir. Dolayısıyla Türk kentleri de Türk toplumu gibi sürekli değişim ve gelişim göstererek ilerlemiştir. Her şehir, barındırğı bölge, coğrafi konum ve topluma bağlı olarak kendisini geliştirmiştir. Bunun yanında Türk şehri olarak tanımladığımız bazı yerleşimler de Türkler öncesi toplumlar tarafından kurulmuş ve daha sonra da Türk şehri olarak gelişim göstermiştir.

Can'a (2002) göre, ilk sayılabilecek Türk devleti, Hunlar zamanında çevresi sur ile çevrili bazı yerleşim yerleri olarak görülmektedir. Ancak Göktürklerden itibaren Türk kenti yaşamında ilişkin kalıntı ve izler görülmeye başlamıştır. Bu kabileden yerleşik yaşam sürenler, köy ve kasabalarda oturan ve tarımla uğraşanlardır ki bunların çoğunluğunun göçebe yaşam sürdüğü söylenmektedir. Oysa Göktürk sınırları dışında yaşayan Türkler için de doğayla ayrı durum söz konusudur. Türklere ait bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda, kent ve kasabaların VII. yüzyılda itibaren artmaya başlandığı görülmektedir. İslamiyetin yayılması ve şehirlerin gelişimi Türklerde paralel bir şekilde ilerlemiştir. Dolayısıyla Türkler'in bölgelerinde çok sayıda büyük ve küçük şehirler söz konusu olmuştur. Ancak İslamiyet ile birlikte hızla gelişen şehirler ve kentleşmeye rağmen, Türklerin bazıları göçebe yaşamı sürdürmüştür (Can, 2002).

Sümer'e (1994) göre Türklerin şehir kurmalarına ait veriler VIII. yüzyıla dayanmaktadır. Şehre "balık" adını veren eski Türkler (Göktürkler ve Uygurlar), daha sonra XI. yüzyılda bu kelime yerini "kend"e bırakmıştır (Sümer, 1994). Kaşgarlı Mahmut balık kelimesinin kent ve kale manasında kullanıldığından bahseder (Divanu Lugati't Türk, 1939).

Cezar'a (1977) göre, Türk yerleşimlerinde genellikle kale ve şatolar çevresinde zamanla konutlar inşa edilmiş ve bu küçük yerleşimler yavaş yavaş şehirleşmeye başlamıştır. İnşa edilen konutlarda yaşayan halkın güvenliğini korumak için ilk önce tümsekler daha sonra da duvarlak yapılmıştır. Türk şehrinde önemli gelişim VIII. yüzyıldan sonra, yapılan üç bölümlü düzenlemede görülür. Bu düzenleme kale, şehristan ve rabaddan oluşmaktaydı. Şehristan diye bilinen asıl şehirde, zanaatla uğraşan aristokratlar yaşarken, rabad bölümünde yarı göçebe olup ticaret ve pazarcılıkla uğraşanlar yaşamaktaydı. Ayrıca burası dış şehir konumundaydı (Cezar, 1977).

Diğer birçok medeniyette olduğu gibi Türk şehrinde de yerleşim yerlerinin merkezinde ana mabet yapıları yer almaktaydı. Özellikle İslamlaşma ile birlikte şehirlerin bazılarında eski mabetlerin camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir (Can, 2002).

Şeşen'in (2001) aktardığına göre Orta Çağ kentlerinde olduğu gibi Türk şehirlerinde de kaleler yöneticiler için kurulmuştu. Bunlar genellikle şehirlerin içinde kurulmaktaydı. Üç elemanlı kentlerde de genellikle şehristanda yer almaktaydılar. Bazılarında rabadda veya şehristan dışı da konumlandığı görülmüştür. Aynı şekilde Türk şehri için önemi teşkil eden unsurlardan emirlik sarayı ve çarşı da, bir süre sonra kaleden ayrılıp şehristan veya rabadda yer aldığı bilinir. Cadde ve sokak düzeni oldukça planlı ve düzgün olan bu şehirlerde sokaklar taş ya da tuğla örtülüydü. Genellikle avlulu konutlarda oturan şehir halkı, bunun dışında yurt çadırına benzetilen, ahşap iskeletin keçeyle kaplanmasıyla oluşturulmuş bir konut tipinde de yaşadığı bilinmektedir. Bunların dışında Türk kentinde genellikle seçkin aristokratların yaşadığı barındığı saray ve köşklere de rastlanmaktadır (Şeşen, 2011).

Kuban'a (1968) göre, XI. yüzyıldan sonra bin yıllık bir geçmişe sahip bu şehirler ülkesinin, güçlü eğilimleri olan bir toplumun eline geçmesiyle, Türkler Anadolu'da damga vurmuş ve şehirlerin fiziksel açıdan gelişmesine hakim olmuştur. Ayrıca Anadolu'da Türkler tarafından kurulmuş şehirler çok büyük olmamakla birlikte, eski yerleşmeler üzerinde devam etmiş ve aralarında herhangi bir strüktürel fark bulunmamaktadır (Kuban, 1968).

4.2. Erken Dönem Osmanlı Kenti

Özcan'a (2010) göre, Bizans sonrası Türklerin eline geçen yerleşmelerde yeniden mekânsal bir kurgu yapılandırılmış veya yeni kurulan kentler mekânsal örgütlenme biçimi şeklinde organize edilmiştir. Bu organizasyon biçimi Türk-İslam gelenekleri doğrultusunda yapılmıştır. Merkezi yönetim mekanizmasını oluşturan askeri yapılar, siyasal idari unsurlar, ekonomik unsurlar, dinsel unsurlar, sosyal kültürel unsurlar,

kolonizasyon unsuları gibi yapılar şehrin fiziki yapılandırmasını oluşturmaktadır (Özcan, 2010).

Osmanlı döneminde şehrin korunması konusunda en önemli yapılar kalelerdir. Balkanlarda hakimiyet kuran Osmanlılar, bu geleneği devam ettirmiştir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehirlerdeki kalelere değinmiştir. Özellikle Balkanlar gezisinin devamında karşılaştığı Ohri kalesi için şunları yazmıştır: *"Evvela Ohri Gölü'nün kuzeyi kenarında bir yalçın kırmızı kaya yüksek tepe üzerinde 5 köşeli bir şeddadi, eski yapı, yontma, savaş kalesi ve bir sağlam sur büyük kasabadır. Çepçevre büyüklüğü 4.400 adımdır. Ve bir bayır üzere taşra kalesi içinde kuzeye bakan bir köşedeki büyük kale duvarına bitişik bin adım büyüklüğünde bir sarp iç hisarı vardır. Duvarının boyu tam 40 arşındır. Ve şirinkarlık ile mühendis çeşit çeşit sanatlı burçlar ve türlü türlü sağlam bedenler tertip eylemiş ki benzeri bir kalede yoktur. Kısacası sağlam sur iç kaledir" (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Cilt).

Nicholas (1997), kente hakim gücü tanımlayan dini bir yapının şehri ele geçiren güç tarafından yeni dinin kullanımına dönüştürülmesi, şehrin yeni hakimin kendini tanımlaması – Hırstiyan kentini Müslümanlaştırması ile ilgili olduğunu vurgular (Nicholas, 1997).

Baykara'nın (1997) aktardığına göre, Camiye çevrilen kiliselerin genellikle "Fethiye" ya da "Fetih", "Fatih" gibi adlarla anılması da bu görüşü destekler niteliktedir (Baykara, 1997).

Aşık Paşazade'nin "... Kiliseyi mescit yaptılar..." şeklindeki ifadelerinden yola çıkılarak anlaşılıyor ki, kentteki kale ele geçirildikten sonra, var olan dini yapılar genellikle camiye dönüştürülmüştür (Aşık Paşazade aktaran Atsız, 1992).

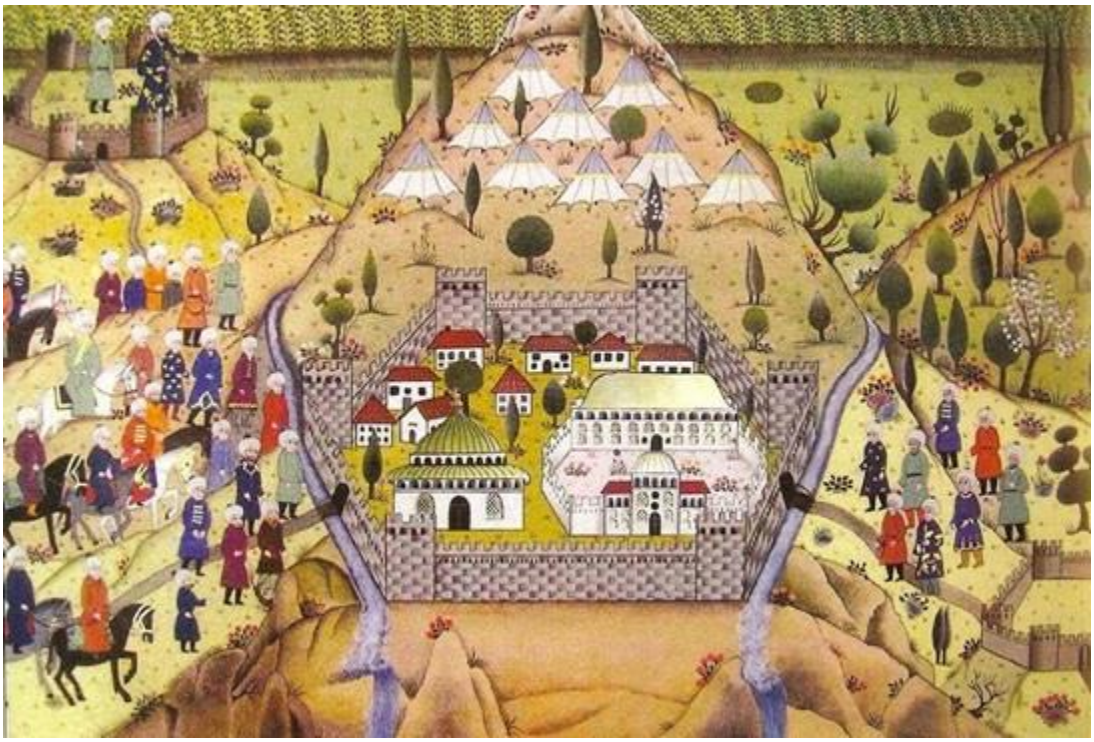
Bizans yerleşim kültürü mirası konusunda bir değerlendirme yapan Özcan (2008), Bizans kentlerinin mekansal kurgusunu biçimlendiren ana unsurların, dini odak işlevindeki kilise, askeri-idari odak olarak kale ve iktisadi odak olarak pazar alanları olduğunu vurgular. Bizans şehrinin mekansal omurgasını dinsel ve savunma öğeleri üzerine kurulu olduğu söylenebilir (Özcan, 2008).

Angold'a (1985) göre, yapılan arkeolojik kazılarda, Bizans şehirlerinin Selçuklu fetihleri öncesi ve sürecinde, temelde savunma ve dinsel gereksinimlerine hizmet eden piskoposluk merkezleri fonksiyonu üstlenmiş güçlendirilmiş kale kentler (Castron) niteliğinde olduğunu ortaya koyar (Angold,1985).

Cezar'a (1977) göre, Erken Dönem Osmanlı kentlerinde, kale içinde yer almakta olan şehirler ticaretin ilerlemesiyle kale dışına taşmıştır. Buna rağmen askeri yapılar

genellikle prestij işlevini üstlenen sur içinde yer almaktaydı. Buna bağlı olarak yönetim merkezi olarak da sayılan saraylar, devlet otoritesinin bir şekilde mekana yansımış haliydi. Bu şekilde güç simgesi niteliğindeki saltanat saraylarının şehre hakim bir yerde ve genellikle iç kalenin içinde konumlandırıldığı sonucuna varılabilir (Cezar, 1977).

Baykara (1971), ekonomik öğelere bakıldığında, bu nitelikteki han, çarşı, imalathane ve pazarların toplamından oluşan ticari alanlardan bahsedilebilir. Bu ticari alanlar, genellikle sokak düzenine göre bir sırada konumlandırılmış dükkanla ile tek kitle halinde oluşturulan tüccar hanları içinde organize edilmiştir. Dinsel yapılar ise şehirlerin mekansal kurgulanma düzenini belirleyen temel mekansal öğe olduğu açıktır (Baykara, 1971).

Şekil 4.2.1. Bursa Şehri, XIV yüzyıl *(TDV İA, 1992)*

Özcan'a (2010) göre, Türk şehirlerinin mekandaki organize edilme biçimleri, Orta Asya ve İran Türk-İslam kültüründen gelen yerleşim uygulamalarının Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültür mirası üzerinde yeniden biçimlenme ve yapılandırılmasının ortak mekansal ürünleri olduğunu savunur. Bu durumda şehirsel omurga şu üç temel özellik üzerinde oturmuştur: İlki, şehirsel mekanı biçimlendiren veya yönlendiren temel unsurlar, ikincisi saray-darphane gibi siyasal ve stratejik kurumların üzerinde konumlandığı idari merkez fonksiyonundaki iç kale, sosyo-kültürel şehir hayatındaki merkez niteliğinde Cuma camii veya ulucami, üçüncüsü de ekonomik aktivitelerin organize edildiği çarşı ya da pazarlardır. Bu mekansal kurgu, cami-

medrese-hamam veya cami-darüş şifa kompozisyonlarından oluşan erken dönem külliyeleri niteliğindeki sosyo-kültürel hizmet kurumları ile tekke ve zaviyeler gibi dini ve askeri içerikli kolonizasyon yapıları, sur dışı mekansal gelişimleri biçimlendiren ikincil gelişme odakları olarak eklemlenmiştir (Özcan, 2010).

Şekil 5 XV. yüzyılda İstanbul (*TDV İA, 2010)*

Kuban'a (1968) göre yeni gelen Türkler, kentin terkedeilmiş olan mahallelerine ve merkezdeki önemli alanlara yerleşmiş, diğer yandan bir namazgah inşa ederek var olan kiliseleri camiye dönüştürmüşlerdir. İçkalede yeni Türk valisi, eski Hırstiyan valinin yerine geçiyordu. Hakim olunan kentlerde, eski tesislerin kısmen yaşamaları normaldi. Bursa, Havza gibi kentlerin banyo kent olmaları, Roma döneminden itibaren işlevsel bie sürekliliğin varlığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Türkler, kentlerde ekonomik, politik ve sosyal nedenlerden ötürü (ticari bağlar, evlilikler) de hakimdi. Selçuklu döneminden, Osmanlı öncesi dönemine kadar uzanan dönemde, yeni şehirlerin kurulduğu bilinmektedir. Buralarda saraylar, medreseler, camilerin inşa edilmesiyle birlikte, başka bölgelerden insanların yerleştirildiği gözlemlenmiştir (Kuban, 1968).

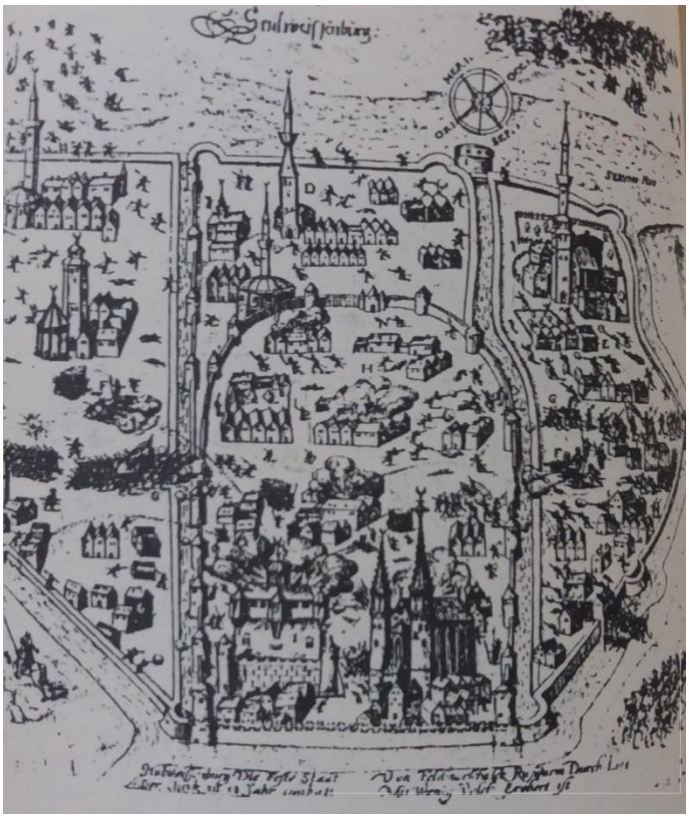
Özcan'ın (2010) aktardığına göre, Osmanlı'da, Erken Dönem diye tanımladığımız dönemde fetih karakterli Türk yayılması ve kolonizasyon hareketleri sürecinde, bir yandan Haçlı seferlerinin etkisi, diğer yanda Selçuklu devlet mekanismasının kurumsallaşma sürecini tamamlayamaması, ayrıca Anadolu'daki Türk siyasal bölünmüşlüğün ortaya çıkardığı askeri ve siyasal koşullar göz önüne alındığında Türklerin Anadolu şehirlerinin mekansal kurgusu üzerinde etkili olduğu ve şehirlere egemen bir etnik unsur ile yerleştikleri söylenemez. Böylelikle Erken dönem diye tabir ettiğimiz dönemde Osmanlı şehirleri mekansal kurgusunda fiziksel açıdan köklü değişinmlere uğramamıştır. Fetih sonrası şehirlerde kiliseler Fethiye olarak adlandırılan

camilere dönüştürülmesi, bunun sadece işlevsel açıdan Türk veya İslam kültürüne uyarlandığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2010).

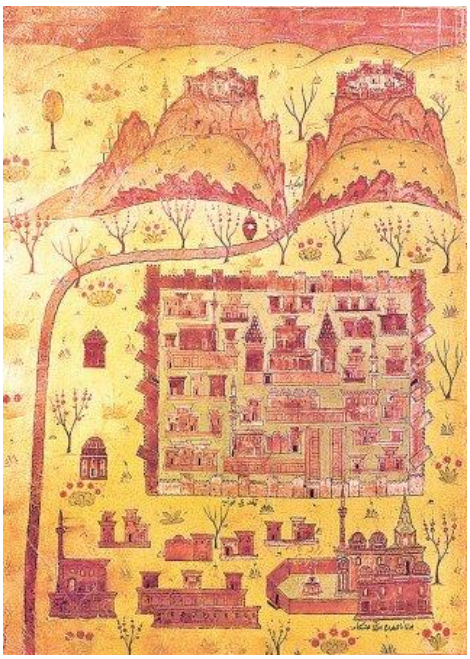
4.3. Klasik Dönemde Osmanlı Kenti

Klasik Dönem olarak tabir ettiğimiz Osmanlı dönemi, büyüklü küçüklü kubbelerin her çeşit tipolojiyi belirlediği, birçok fonksiyonel tipolojinin bütünlük içinde ideal kurgular olarak İmparatorluğun her yerinde yaygınlaştığı ve Osmanlı mimarisinin bir tarz olarak tam anlamıyla teşekkül ettiği dönemdir (Tuztaşı ve Aşkun, 2011).

Öz (2005), Klasik dönemin (1501 ile 1703 yılları arasında) örnekleri, ağırlıklı olarak İstanbul'da yer almakla birlikte, başka diğer birçok şehirde etkisini gösterdiğini vurgular. Bu dönemde daha fazla dini ve kamusal yapılar inşa edilirken, sivil mimari örneklerine rastlanmaz. Bunun sebebi de özel mülkiyet kavramının olmamasıdır. Klasik dönem olarak adlandırdığımız bu dönemde mimarlar genellikle yüksek ve görkemli yapılar kurmak eğilimindeydi. Dolayısıyla erken dönemde uygulanmaya başlayan kubbeli ve merkezi planlı yapılar, kalsik dönemde daha anıtsal ölçeklerde uygulanmıştır (Öz, 2005).

Şekil 6 1601 yılında Belgrad *(Özgüven, 2001)*

Şekil 4.3.2. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'de Konya'yı gösteren minyatür (*İÜ Ktp, nr. 5964)*

Turan'a (1963) göre, Klasik dönemde diğer dönemlere göre kentleşme daha örgütsel ve kurumsal olarak gelişmiştir. Hassa Mimarlık Teşkilatı, bu dönemde İmparatorluktaki mimari örgütlenmeyi sağlayan örgüttü. Hassa mimarları bina inşa etmek, gayrimülim halkın dini yapılarını inşa ve onarmak, şehrin suyolları, köprülerin inşası görevlerinden sorumluydular. Bu dönemde yapılaşma ile ilgili en sorumlu kişi Mimar Sinan'dı. Bu dönemin diğer önemli noktası da yangınlardan korunmak için alınan kararlardı. Bu karar göre kagir evlerin yapımı başlatılmış ve Mimar Sinan tarafından ahşap inşaatların yapılması mümkün olduğunca izin verilmemiştir. Özellikle Ayasofya'nın etrafında inşaata yasak bölge, caminin sağ ve sol taraflarında 35'er arşın ve medresesi çevresinde de yol için 3 zira olarak tesbit edilmişti. Bu sahalar dahilinde ina olunan binalar derhal yıktırılmaktaydı (Turan, 1963).

Yenişehirlioğu'na (2002) göre, Klasik dönemde Osmanlı Mimarisinde temel unsur, mahallelern oluşumunu sağlamak ve külliyelerin yapımıdır. Külliyeler halkın günlük gereksinimlerini karşılayacak nitelikteki dini, ekonomik ve sosyal altyapıyı barındırmaktaydı. Böylelikle bunların etrafına yeni nüfusun yerleşimi kolaylaştırılıyordu. Kente zorunlu göç ile gelenlere hazır bir fiziksel çevre oluşturup, kent yerleşimini çekici kılmaktaydı. Banisinin adıyla anılan külliyeler aynı zamanda bulunduğu mahalleye de adını vermekteydi. Bu durum İstanbul, Edirne, Bursa gibi şehirler yanı sıra Balkan şehirlerinde de görülmektedir. Külliyeler genellikle kent dokusu veya iç kalenin dışında yer alıyordu. Böylelikle Selçuklu ve Bizans şehirlerinden farklı olarak yerleşim sur duvarlarına çıkmıştır. Şehir dışına yapılan ilk

külliyeler ayrıca birbirlerine yol sistemi ile bağlanmaktaydı. Diğer yandan külliyelerin etrafında yeni şehir merkezleri de oluşmaktaydı (Yenişehirlioğlu, 2002).

Şekil 7 XVI yüzyılda İstanbul (University of Jerusalem, The Jawish National & University Library)

Sözen'e (1963) göre, Ortaçağ döneminde kentin sur duvarı dışına taşmasıyla birlikte tekrar sur duvarları ile sarılırdı. Osmanlı döneminde ise nadir olmakla birlikte böyle bir durum söz konusu değildir. Kudüs şehir surlarının, Bedevi akınları tarafından sürekli talan edilmesinden sonra Sultan Süleyman tarafından tekrar yapılması ya da Ankara'nın Celali İsyanları sebebiyle ikinci bir surla çevrilmesi bu tür uygulamaların Klasik Osmanlı dönemi'nde de gerçekleşebileceğini göstermektedir. Sur duvarları dışına taşan şehirlerde, sur dışına külliyeler veya ticaret yapıları inşa edilmekteydi. Bu tür düzenlemeler şehirlerin değişimini sağlamaktaydı. Böylelikle sur içindeki küçük ölçekli değişimler, sur dışındaki büyük ölçekli ve özellikle kent dokusunu etkileyecek boyuttaki değişimler birleşmiştir. Erken Dönem'de var olan birçok yapı ile birlikte plan tipleri, Klasik Dönem'de de devam etmiştir (Sözen, 1963).

Şekil 8 G. Houfnagel'in 1617'de Buda ve Peşte'yi gösteren bir gravürü (*Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri: Romanya, Macaristan, I*)

Yenişehirlioğlu (2002), Erken Dönem'den itibaren su ve suyun sağladığı uygarlık Klasik Dönemde de devam ettiğini ve Osmanlı kent dokusunda yerini aldığını vurgular. Osmanlı hâkimiyetindeki yerleşmelerde hamam, çeşme ve köprüler yanı sıra, konutlar ve bunların arasında suyolları da yaygın bir biçimde bulunur. Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yer alan zaviye ve zaviyeli camiler ile ticaret yapılarına, Klasik Dönem'in merkezi idaresi bağlamında kurum olarak gereksinim duyulmamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde bu yapılar değişime uğramış ve ortadan kalkmıştır. Bu dönemden sonra belirli bir plan tipiyle kurulan ticaret yapıları, XIX. yüzyıla kadar özelliklerini korumuşlardır. Bunun en önemli örneği şehir içi hanlardır. Bunun yanı sıra XV. yüzyıldan itibaren, Bedesten denilen yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Çok ayaklı ve çok kubbeli olan bu yapılarda, dikey ve yatay eksenlerinde giriş kapıları mevcuttur. Genellikle ipekli eşya, halı, altın, mücevher gibi kıymetli malların satıldığı ticari alanlardır. Diğer yandan Erken Dönem'de eğitim kurumları olarak inşa edilen medrese planları, Klasik Dönemde değişime uğramadan kullanılmaya devam etmiştir (Yenişehirlioğlu, 2002).

Sözen'in (1963) aktardığına göre, XV. yüzyıla kadar, ibadet yapılarını teşkil eden mescit ve camiler anıtsal olmayan, tek mekanlı, kubbeli ve giriş revağı olan yapılardır. Ancak II. Murat tarafından Edirne'de inşa edilen Üç Şerefeli Cami, Osmanlı cami mimarisine yeni bir plan tipi getirmiştir. Bu plan tipi Osmanlı cami mimarisinde merkezi mekan oluşumunun ilk uygulamasıdır (Sözen, 1963).

Şekil 4.3.5. XVII yüzyılda Edirne/Adrianopel *(TDV İA, 1994)*

Kuran (1987), Bizan döneminden itibaren İstanbul'da görülen bir uygulama olan fevkanilik sistemi, kent işi dokusunun oluşmasında kent topografisinin gereği olarak yer alıyordu. Bu sistem çift kat düzenlemesi anlamına geliyordu. Bir mekan üstünde yer alan alt yapıların üst katı tahtaniydi. Tepelerden oluşan kent içinde, Bizans Dönemi'nde anıtsal ve konut yapılarının zemin katlarında inşa edilen sarnıçlar, su deposu olarak kentteki önemli bir gereksinimi kaşılamakta ve bununla birlikte eğimli olan araziyi düzleştirerek üstünde inşa edilecek yapıya zemin oluşturmaktaydı. Mimar Sinan bu sistemi, Klasik Dönem yapılarında topraktan gelen rutubete karşı koruma biçiminde kullanmıştır (Kuran, 1987).

4.4. Batılılaşma Döneminde Osmanlı Kenti

4.4.1. Tanzimat Öncesi Dönem

XVIII. yüzyıl ile birlikte Batı, dörtyüz yıllık bir zaman sürecini kapsayan geleneksellikten modernliğe geçerek yeni bir döneme girmiştir. Bu geçiş sürecinde Batı, teknolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve yönetimsel açıdan kendisini belirlediği bir düzen içerisinde bütün toplumlara far atmıştır. Bu durum Batılılaşma kavramını Batı dışı toplumların gündemine yerleştirmiştir. Avrupa karşısında tekrar güçlü olmak isteyen Osmanlı, savunma ve kurtarma çabalarıyla birlikte, Avrupa'ya benzemek ve aynı zamanda ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan modernleşme amacıyla Batılılşma sürecine girmiştir (Ökmen ve Yılmaz, 2006).

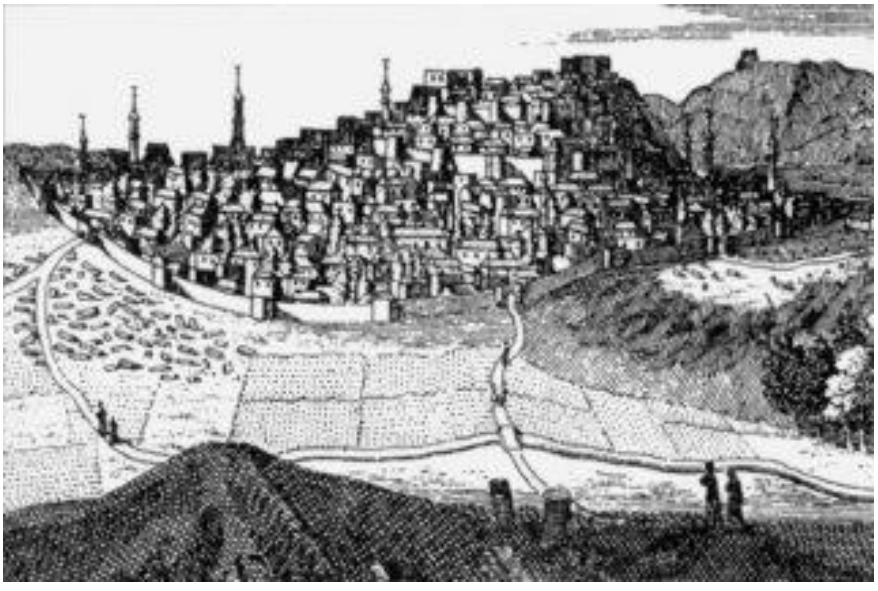
Özcan'a (2003) göre XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Lale Devri ile birlikte Osmanlı mimarisinde önemli sayılabilecek ölçüde değişiklikler yaşanmıştır. Batılı yaşam tarzı

benimsenmeye başlanmış ve bu mimariye de yansımıştır. Bu dönemde Klasik Osmanlı mimarisi ve klasik anlayış yerini batılı üluplara bırakmıştır (Özcan, 2003).

Lale devri ile başlayan yenilikler ile birlikte Osmanlı mimarisinde genel anlamda köklü değişikliklere neden olmamıştır. Ancak sivil mimaride farklı arayışlara gidilmiştir. Genellikle ahşap saraylar ve çevre düzenlemelerinde bu gibi değişiklikler söz konusudur. Bunun dışında çeşme mimarisinde "meydan çeşmesi" denilen yeni bir yapı tipi ortaya çıkmıştır. Diğer yandan külliye yapımları canlanmaya başlamış ve süslemelerde klasik çizginin dışına çıkılmıştır. Bu süslemelere sivil mimaride de rastlanmaktadır (Atak, 2018).

Eyice'ye (1992) göre, bu dönemdeki süslemelerde özellikle Barok, Ampir, Rokoko gibi Batı üslupları görülür. Bu dönemde inşa edilen yapılarda genellikle dairesel, dalgalı ve kıvrımlı biçimler göze çarpar. Aynı zamanda ışık ve iç hacim de önemlidir. Dönemin önemli yapılardan Nuruosmaniye Camii, Ayazma Camii yanı sıra Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı gibi yapılar Batılılaşma uygulamalarıyla paralel bir şekilde kendinisini göstermiştir. Bu dönemde her ne kadar Batı üslubu kullanılsa da geleneksel Türk motifleri ve plan tiplerinden vazgeçilmemiştir (Eyice, 1992).

Moderneleşme çabaları şehirlerde de görülmeye başladı. Batı tarzında inşa edilen yapılar şehrin görünümünü değiştirirken, Osmanlı şehrinden çıkıp modern bir tarzda görünüm almaya başlamıştır.

Şekil 9 Pitton de Tournefort'nun seyahatnamesinde XVIII. yüzyılda Ankara (*Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy, 1727)*

Aktepe ve Eyice'nin (1993, 1992) aktardığına göre bu dönemde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa özellikle Paris ve Viyana'dan getirttiği projeler ile

İstanbul'un imarına el atmış, burada yer alan Haliç ve Kâğıthane Dersi gezinti yerleri haline getirmiştir. Bu dönemde Kâğıthane'de padişah için Sadabad Kasrı inşa ettirmiş ve etrafı lale bahçeleriyle süslenmiştir. İnşa edilen binaların yöneticiler tarafından Batı tarzında yapılması, varlıklı kimseler tarafından da benimsemiş ve yapılan uygulamalarda lale yetiştirme ve kök yaptırma modası başlamıştır. Böylelikle İstanbul'da sküdar, Beylerbeyi, Bebek, Fındıklı gibi semtler kurulmuştur. Cami mimarisinde de etkili olan kök modası, "yalı cami"lerin deniz kıyısında kurulmasına sebep etmiştir (Aktepe, 1993; Eyice, 1992).

4.4.2. Tanzimat Dönemi

Düzenlemek veya sıraya koymak anlamındaki tanzim sözcüğü, sözlükte mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme manasında kullanılır. Dolayısıyla yeni düzenlemelerin yapıldığı dönemi nitelendirmek amacıyla kullanılır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile başlatılan bu dönem 1878'de Meclisin kapatılmasına kadar sürmüştür (Akyıldız, 2011).

Batılılaşmanın ilk somut adımı olarak bilinen Tanzimat Fermanı ile devlet tarafından merkezileşmeye gidilmiş ve modernleşme hız kazanmıştır. Tanzimat, kentleşme olgusuyla paralel olarak Osmanlı kentlerine yansımıştır. Tanzimat öncesi yerel idareler tarafından yapıulam imar faliyetleri, Tanzimat sonrası merkezi idare eline geçmiştir. Bu durum XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren belediyeleşme ve devlet kurumlarının merkezileşmesi, fiziksel çevreye devlet tarafından müdahale başlamış ve kentleşme için yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (İgüs ve İsmailoğlu, 2016).

Tanzimat dönemi Ortaylı'ya (2018) göre, idari modernleşme ihtiyacının şiddetle duyulduğu imparatorluğun son döenmidir. Bu idari modernleşme ise kaçınızlmaz olarak hukuki, siyasal ve sosyo-kültürel değişim ile birlikte olmuştur (Ortaylı, 2018).

Akpolat'a (1991)'a göre Tanzimat Fermanı ile gelen yeni yönetim anlayışı, kentlerde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Bu yeni yöneyim anlayışı yeni ekonomik ilişkiler, yeni kentsel merkezler, yeni kurumlar ve altyapılar gerektirmekteydi. Bu sepebten ötürü batı ülkelerinden alınan yeni yasa ve yönetmelikler Osmanlı şehirlerine uygulanmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak 1848 yılında yürülüğe giren I. Ebniye Nizamnamesi ile birlikte kentleşme konusunda önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır. Bu yönetmelikte genellikle sokakların genişletilmesi ve parselasyon ilkeleri gibi teknik düzenlemelere ağırlık verilmiştir. Diğer yandan 1856 yılında Kamulaştırma işlerini düzenleyen yeni bir yönetmelik uygulamaya konmuştur. Dolayısıyla bu uygulamalar ile birçok Osmanlı şehri yeni bir görünüme kavuşmaya başlamıştır (Akpolat, 1991).

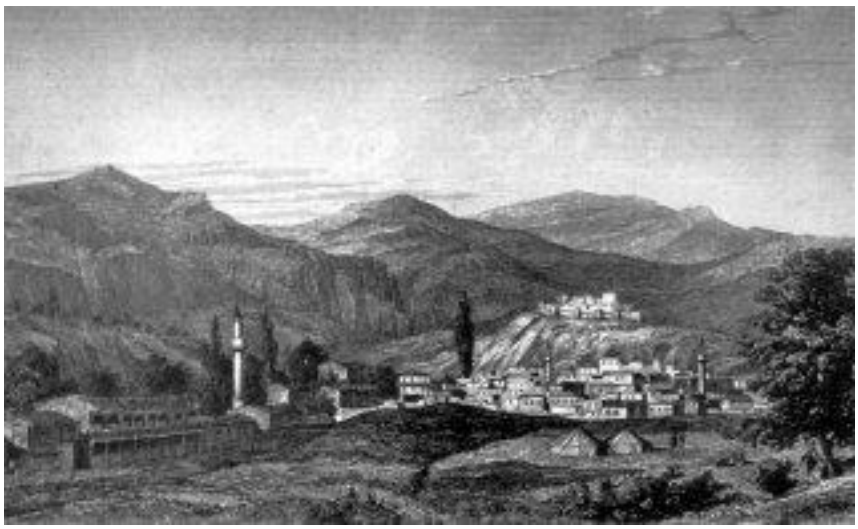
Bu dönemde imparatorluğun önemli bir sorunun ulaşım teşkil ediyordu. Dönemin yöneticileri özellikle karayolu şebekesinin geliştirilmesini talep etmekteydi. Posta şebekesinin ıslahı ve telgraf hattının kurulması tamamlandıktan sonra yabancı kumpanyalar tarafından demiryolları döşenmeye başlamıştır (Ortaylı, 2018).

Batur'a (1985) göre, yöneticilerin Batılılaşma gayretleri ile XIX. yüzyıldan sonra pek çok örnekte yapılar inşa edilmeye başlamıştır. Gelenekselliğin dışında çıkan bu yapı tiplerinde, toplumu dönüştürücü bir fonsksiyon da yüklenmiştir. Bu fonskiyon çeşitliliğinin aksine, planlamada fonksiyona bağlı değişkenlik söz konusu değildir. Genel olarak simetrik planlama anlayışı ile birlikte koridor boyunca dizilen hacimler ile yapının köşelerinin vurgulanduğı kütle düzenlemeleri uygulanmıştır. Yapı tiplerinin farklı görünüm kazanmasına rağmen planlama anlayışı tekrar edilmiştir. Yeni yapı tipleri sadece fonksiyonel açıdan farklı olmayıp, malzeme ve yapım teknikleri ile de farkli üslupla kullanılmıştır (Batur, 1985).

Bununla birlikte XIX. yüzyıl, Osmanlı'nın mimarlık alanında yeni gelişmelerin önünün açıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Tanyeli'ye (1996) göre, bu döneme ait bir takım mimari çizimde mikyâs terimine rastladığını ve mimari ölçeğe ait yeni kavramların oluştuğunu vurgularken, mimarlık kültürürünü yeni bir terminoloji oluşturma çabasında olan bir eşik olarak yorumlamaktadır (Tanyeli, 1996).

Akpolat'ın (1991) aktardığına göre bu dönemin reformları Osmanlı şehirlerini derinden etkilemiştir. Batının şehirleşmede kullandığı uygulama ve yöntemlerin aynıları burada uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalara Osmanlı yetersiz kalınca, yabancı veya gayrimüslim mimarlardan yardım alınarak hayata geçirilmiştir. Özellikle Hassa mimarları batının mimarlık anlayışı ve üslubu ile baş edemeyince, işlerini yerli ve yabancı mimarlar üstlenmiştir. XVIII. yüzyılda Barok üslubunu Osmanlı kalıplarına uyarlamayı başarmışlarsa da, XIX. yüzyıl ile birlikte başalayan tarihselci üsluplara biçim ve tasarım kural bilgileri eksik kalmıştır. Çünkü usta-çırak ilişkisi içinde pratikten yetişen Hassa mimarları için önemli bir sorun yaratıyordu. Dolayısıyla Avrupa'da yetişen mimarlar tasarım işlerini üstlendiler (Akpolat, 1991).

Ortaylı'ya (2018) göre Tanzimat ile birlikte Osmanlı şehirlerinde beliren yeni ihtiyaçlar doğrultusunda, modern belediyelerin kurulması ihtiyacı doğmuştu. Modern şehir hizmetleri olan konut, su, ulaşım ve sağlık sorunların çözülmesi ve yapısal bir değişikliğe gidilmesi Tanzimatçıların isteğiydi. Böylece Tanzimat döneminin yönetim reformlarıyla yeni belediyeler kurulmuştur. (Ortaylı, 2018)

Şekil 10 XIX. yüzyılda Kütahya'yı gösteren bir gravür (*Charles Texier, 1849)*

Yeni oluşturulan Belediyecilik çalışmaları konusunda da Fransızlar etkili olmuşlardır. Bu durum II. Abdülhamit idaresi sırasında önemli bir ölçüde kentsel ölçekteki projelere yansımıştır. İmparatorluğun oluşan ekonomik sıkıntıları nedeniyle, çoğu proje uygulanamamıştır. Bunlardan biri Fransız şehir plancısı Antoine Bouvard tarafından hazırlanan planlama önerileri de kâğıt üzerinde kalmış projelerden biridir. Hiçbir topografik bilgi ya da şehrin mimari geçmişi üzerinde durulmadan sadece fotoğraflardan elde edilen bilgilere dayanarak proje hazırlanmıştır (Akpolat, 1991).

Özcan'ın (2006) aktardığına göre, bu dönemde gerçekleştirilen planlama ve imar faaliyetleri, Türk mühendisleri idarecileri tarafından yönlendirilmiştir. Batılılaşma ile birlikte gelen Batı planlama deneyimleri Türk şehirciliğinin mekansal ve yasal kurgusunda etkili olmuştur. Batıdaki planlama deneyimleri genellikle sanayileşmenin kötü anlamda etkilediği şehir altyapısının onarılması, yaşam koşullarının düzeltilmesine odaklanmış, Türk planlama deneyimleri ise sanayinin gelişmemiş olması ile birlikte genellikle yangınları önlemek, ulaşım ağını iyileştirmek, göçmenlerin kentsel mekânda konumlandırılması gibi noktalara odaklanmıştır. Batı ve Türk Planlama deneyimleri karşılaştırıldığında bunların farklı önceliklere dayanarak geliştiğini görmekteyiz. Ancak ortaya çıkarılan mekânsal ürünlerde benzerlik sözkonusudur (Özcan, 2006).

Ortaylı'ya göre Tanizmat döneminde Balkan şehirlerinde Avrupa ile yapılan ticaret artmış ve hatırı sayılır bir tüccar gurubu doğmuştur. Yıkılan loncaların yerini bu tüccarlar almıştır. Viyana kuşatmasından sonra kısa bir çöküntü dönemi yaşayan Balkan şehirlerinde yeni bir ilişkiler sistemi doğmuş, güvenlik ve toplumsal hizmetlerinin kendileri sağlamaya başlamıştır. Bosna ve Tuna boylarında, ayrıca Arnavutluk ve Mora'da şehir yönetiminde yerel halk giderek daha fazla görev ve ayrıcalık elde etmiştir. Yeni okullar açılmış, kilse tarafından yönetilen vakıflar belediye hizmetlerine

el atmıştır. Böylece Tanzimat ile birlikte Balkan şehirlerinde yaygın bir yerel sistem gelişmeye başlamıştır (Ortaylı, 2018).

Bu açıdan ele alındığında, Batının yerleşme pratiklerinin, Osmanlı'nın örf ve adetlere dayanan yasal ve mekânsal düzenleme pratikleriyle örtüşmediği açıktır. Sonuç olarak Türk planlama sisteminde gerçekleştirilen erken ve batı planlama deneyimleri Osmanlı yerleşme pratikleri ile birlikte kentsel mekânda bir sentez olarak tanımlanabilir (Özcan, 2006).

BÖLÜM 5

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLARDA KENTLEŞME

5.1. Balkanlar'da Fetih ve İdari Yönetim

İnalcık'a (2003) göre, Balkan kelimesi, sık ormanlarla kaplı dağ anlamına gelirken, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasında kalan toprakları için de kullanılır. Osmanlı belgelerinde bu coğrafya, Rumeli olarak isimlendirilmiştir. Bizans'dan egemenlik altına aldıkları Balkan Yarımadası toprakları için Osmanlılar Rum-ili adını kullanmaya başlamışlardır. Balkanların coğrafi koşullarının Osmanlı fetihlerini bir dereceye kadar belirlediği düşünülmektedir. Fetihler yoluyla Batıya doğru tarihsel Via Egnatia doğrultusunu izleyerek, Serez, Manastır ve Ohri yoluyla, 1385'te Arnavutluk kıyısına varılmıştır. Makedonya ve Arnavutluk yerel beylerinin dini hoşgörü prensibini devlet yönetiminde işleten Osmanlı egemenliğini kabul etmesiyle Selânik 1387'de ele geçirilmiş Tesalya yolu açılmıştır. İstanbul-Belgrat boyunda Meriç Vadisi 1365'de Osmanlı denetimine girmiştir. 1385'te Balkan geçitleri yoluyla Sofya ve Niş üzerinden Morava vadisi'ne girilmiş, Sırp Krallığı Osmanlı hükümranlığını kabul etmiştir. Bu şekilde Balkan Yarımadasındaki başlıca yollar Osmanlı devletinin denetimi altına girmiştir (İnalcık, 2003).

Alp (2009), askeri güçle alınan bölgelerde tesis edilen idari yapıyla Balkanlarda ki Osmanlı varlığının güçlendirildiğini vurgular. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki egemenlik sürecinde yönetsel organizasyon açısından "Rumeli" nitelemesi coğrafi bir bölge tanımını içerdiği kadar, idari bölümlendirmede de gittikçe büyüyen bir yönetsel birimi ifade etmiştir (Alp, 2009).

Merkezi bir devlet yapısı altında, İslam devlet geleneğinden gelen toprakta devlet mülkiyeti kuran Osmanlı Devletinin ilk oluşturduğu Beylerbeyliği, Rumeli Beylerbeyliğidir ve merkezi Edirne'dir. 1530–1540 yılları arasında en geniş sınırlarına ulaşan Rumeli Beylerbeyliği o dönemde yaklaşık bugünkü Türkiye büyüklüğünde

geniş bir alanı kapsamaktaydı. Osmanlı yönetim sisteminde yer alan idari birimlerin başında çatıyapı olarak Beylerbeyliği bulunmaktadır. XVI. Yüzyılda Eyaletadını alan Beylerbeyliği idari biriminin başında, sultanın eyaletteki temsilcisi olan beylerbeyi bulunurdu. Rumeli Beylerbeyliği coğrafi yönden Balkanlarda yerleşiktir. Yönetsel açıdan köy ve nahiyenin birleşmesinden kaza oluşmaktadır. Kazaların bir araya getirdiği idari birim sancaktır ve sancakların toplamından da beylerbeyliği/eyalet oluşmaktadır (Halaçoğlu, 1991; Alp, 2009).

Durmaz'a (2014) göre, idari sınırlar coğrafi özellikler taşımakla birlikte, temel olarak sosyo-ekonomik bir öze sahiptir. Söz konusu dönem sonrasında Rumeli'de başka Beylerbeyliklerinin kurulması nedeniyle Rumeli Beylerbeyliğinin sınırları giderek küçülmüştür. Rumeli Beylerbeyliği siyasi ve idari bir merkez olarak yaklaşık olarak XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür (Durmaz, 2014).

Balkanlarda Osmanlı dönemi öncesinde feodal bir sistem ve buna bağlı sınıfsal ayrıcalıklar hüküm sürmekteydi. Fetihle birlikte toprak ve işletme mülkiyeti, vergilendirme, verimlilik, sosyal yapıya bağlı olarak gelişen üretim ilişkileri Osmanlı düzeniyle yeniden tanımlanarak eyalet sistemine katılımı sağlanmıştır.

Somel'in (1998) aktardığına göre, Osmanlı devleti kendisini Devlet-i Osmaniyye, Devlet-i Aliyye, Memalik-i Mahruse-i Şahane olarak tanımlıyordu. Devletin kurucu unsuru Oğuz Türk kökeninden gelse de etnik unsur yokluğu öne çıkmaktadır. Osmanlı devletinin inşasından itibaren öne çıkan özelliği müslümanlık olduğu bilinmektedir. Balkanlar Orta Avrupa'daki yayılmacı politika aslen gaza ve din unsuruna dayanmaktaydı. İslam ve Hıristiyan coğrafyası arasında ortaya çıkmıştır (Somel, 1998).

İnalcık'a (2000) göre, Osmanlı Devletindeki padişahlık kurumu hükümdarın mutlak yönetimini ilahi takdirin bir alameti olarak gören Türk-Moğol siyasi geleneğinden gelmekteydi. Padişah şeriattan bağımsız olarak hukuk kuralı koyma yönünde meşru yetkisini kullanmaktaydı. Bu şekilde; Osmanlı hukuk sistemi temel olarak iki ana direk üzerine inşa edilmektedir. Bunlar şeriat ve kanundur. Padişah ilkesel olarak şeriatı uygulamaktaydı. Buna rağmen şeriat kapsamı dışında kalan alanlar kanunla düzenlenmektedir. Söz konu gelenek XIX. yüzyılda gerçekleştirilen reform hareketlerinde ülkenin hukuk yapısının seküler hale gelmesine önemli katkılar sağlamıştır (İnalcık, 2000).

Osmanlı Devlet idaresi Tanzimat devrine kadar esas olarak ordu ve adliye kurumlarına dayalı bir yönetim şekliydi. Tanzimatla birlikte mülki idare ordu ve adliye

yanında yönetime katılmıştır. Bu Tanzimatın devlet yönetimine getirdiği en önemli yenilikler arasındadır. Bu şekilde sivil bürokrasi yönetimde yerini almış ve giderek ağırlık kazanmıştır (Çadırcı, 1985).

Osmanlı Devlet yapısını oluşturan önemli olguların başında Millet Sistemi gelmektedir. İstanbul'un fetih edilmesi sonrasında imparatorluğun sınırları giderek genişlemiş, farklı din dil ve ırka mensupçeşitli milletler Osmanlı devlet yönetimi altına girmiştir. Farklı unsurları devlet yönetiminin menfaatine olacak şekilde düzen içinde bir arada tutmak üzere imparatorluğu oluşturan unsurlara imtiyazlar, serbestlikler ve özerklikler tanınmıştır (Baban, 2009).

Karpat'ın (2006) aktardığına göre, Söz konusu millet sisteminin dayandığı temel olgu İslam Tarihinde şekillenmiş olan "Medine Vesikası"dır. Medine Vesikası ana hatlarıyla özetlenecek olursa; Hz. Peygamber döneminde hoşgörü ve ortak yaşama arzusuna göre şekillenen Müslümanlarla Gayr-i Müslimler arasında düzenlenen bir sözleşme olduğu söylenebilir. Osmanlı devlet yönetimi içinde yer alıp anlaşma içinde bulunan milletler devletin koruması altında yaşamayı zımnen kabul etmişlerdir. Dini hoşgörünün esas olduğu sistemde Müslüman olmayanlar Şer-i hükümlerden muaf sayılmışlar sosyal ve dini hayatlarını inanç ve gelenekleri doğrultusunda yaşamalarına izin verilmiştir. Ceza hukuku açısından ayrımcılık kabul edilmeyen sistemde topluluklar evlenme, boşanma, miras vasiyet benzeri uygulamaları gelenek ve teamülleri doğrultusunda yürütmüşlerdir (Karpat, 2006).

Devlete bağlılığın bir yolu olan Zimmîlik, devlete verilen vergi ve haraç yoluyla can ve mal güvenliliğinin sağlanması olarak görülmekle birlikte Müslümanla eşitlik olarak da sayılmamalıdır. Osmanlı devlet sisteminde ki hiyerarşi milleti hâkime olarak Müslümanları kabul etmektedir (Baban, 2009).

Keskin'e (2007) göre, Halkın, Müslüman olsun ya da olmasın askeri ve reaya olarak ikiye ayıran Osmanlı idari sistemiyle Balkanlar'da yüzlerce aileden oluşan Hıristiyan aristokrasi ile Anadolu beyliklerindeki yönetici sınıflar Osmanlı askeri sınıfının ayrıcalıklarına sahiplerdir. Tarım ve ticaret faaliyetinde bulunanlar Müslüman ya da Hıristiyan olması farketmeksizin reaya sınıfına ayrılmışlardır. Reaya kulluk olarak addedilen hizmetlerde bulunmak zorunda ve yanısıra "raiyyetlik rüsum" denilen vergileri ödemek durumunda kalan çiftçiler ile bu kulluklardan muaf olan şehirli reayadan oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa, Arap ülkeleri ve İran'da hızla yayılmasını, tımar sistemi diye bilinen bir askerî-tarımsal düzenin mümkün kıldığı bilinmektedir. Bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi,

beylerbeyinden sipahiye kadar, sultanın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil etmektedir (Keskin, 2007).

Osmanlı İmparatorluğunda, farklı dini ve etnik yapıların korunması ve belli ölçüde teşvik edilmesi yolu ile modern ulus devlet modelinin tek tip bireylerin oluşturduğu homojen toplumun tam tersi toplumsal örgütlenme benimsenerek farklılıklar esas alınmıştır (Akçam, 2002).

Orhan Gazi, Hacı Bektaşi Veli'yi yeniçerilerin hamisi yapmış ve bu şekilde BektaşilikOsmanlıİmparatorluğu'nda yaygın olan tarikatlar arasında en öne çıkanı olmuştur (Ocak,1997).

Ünlü (2012), II. Mahmut döneminde merkeziyetçi örgütlenme girişimleriyle başlayan, Tanzimat'la hızlanan yönetim organlarının kuruluşu devlet dairesi denen yapılara ihtiyaç doğurduğunu vurgular. Öncelikli devlet dairesi hükümet konağıdır ve daha sonra buna adliye, telgrafhane, karakol gibi binalar eklenmiştir (Ünlü, 2012).

Sancaktar'a (2012) göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bıraktığı demografik miras, kültürelmirasından çok daha güçlü ve etkili oldu. Demografik miras, Balkanlar'daki "kitlesel İslamlaşma süreci" ve "kitlesel göç hareketleri" vasıtasıyla meydana geldi. Balkanlar'da İslamiyet dininin kitleselleşmesi, kurumsallaşması ve böylece Müslüman toplulukların oluşması tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nunbir ürünüdür. Dolayısıyla günümüzde Balkan ülkelerinde varlıklarını güçlü biçimde devam ettiren Boşnaklar, Torbeşler, Pomaklar, Müslüman Arnavutlar, Müslüman Romanlar ve tabi ki Balkanlı Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun günümüze kadar ulaşmış olan çok önemli demografik miraslarıdır (Sancaktar, 2012).

5.2. Balkanlarda İskân Politikası ve Kolonizasyon

Halaçoğlu'na (1988) göre, Tuna Güneyinden Balkanlardan Ege'ye kadar yayılan bölgede iskân yapılmış ve bilahare başlayan imar hareketiyle Osmanlı eserleriyle donatılan şehirler Anadolu şehri kimliğine kavuşturulmuştur (Halaçoğlu, 1988)

İnalcık (2003), Gelibolu'nun fethi sonrasında yapılan uygulamaya paralel olarak güçlü yörük gruplarının da aralarından bulunduğu Anadolu halkı Balkanlarda ana yollar boyunca ve etraftaki dağlık bölgelere yerleştirildiğini vurgular. Balkanlar'daki önemli Osmanlı şehirleri, şlk olarak ana ilerleme yolları yakınlarındaki sınır yerleşimleriydi. Genellikle yoğun nüfuslu Türk yerleşimleri, Trakya'nın sınır bölgeleriyle Meriç ve Tunca Vadileri'nde yerleşmiştir. Balkanlar'daki Osmanlı

topraklarıyla sınırdaş alanların yerel beyleri Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir (İnalcık, 2003).

Barkan'a (2002) göre, yeni gelen Derviş muhacirlerinin bir kısmı gaziler ile birlikte, yeni bir memleket kurmakla ilgilenirken, bir kısmı da köy veya boş alanlara yerleşerek orada kendi müridleri ile birlikte ziraatle uğraşmıştır (Barkan, 2002).

Kuban'a (1968) göre, Türk şehirlerinin gelişmesinde dervişlerin rolü büyüktür. Bunlar fetihin kesinleşmesinden sonra, ordu ile beraber dolaşmakta ve halk ile iç içe olurken yeni yerlere yerleştirilmekteydi. Kuban bu durumu şöyle ifade eder: *"Zaviyelerin babaları ve onların müritleri, çevrelerini ekiyorlar, ziraatle meşgul oluyorlar, evler, ahırlar, mescitler inşa ediyorlardı. Sonra da onların etrafında halk da yerleşmeye başlıyordu. Kanuni devrinde yapılmış bir sayım, eski uç bölgelerinde özellikle Batıda, bu kuruluşların daha yoğun bulunduğunu göstermektedir"* (Kuban, 1968).

Barkan (2002), dervişlerin yerleşmiş olduğu yerlere kendi örf ve adetlerini de getirdiğini vurgular. Ayrıca hendan tesis etmiş soy ve mevki sahibi olmuş önemli şahsiyetlerin de varlığından bahseder (Barkan, 2002).

Aşık Paşazade'nin eserlerinde de kolonizatör dervişlere rastlamaktayız. *"Kendülerin arasında bi aziz şeyh vardı, hayli kerasmeti zahir olmuştu. Ve cemi kalkın mutemedi idi. Ve illa dervişlik battnında idi dünyası nimeti ve davarı çokdu ve sahib-i çerağ ve alemdi, daim misafirhanesi hali olmazdı. Ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk olurdu"* (Aşık Paşa Zade tarihi, İstanbul basımı)

İbrahimgil'e (2013) göre, Balkanlar'da 1300'lü yılları ortalarından başlayıp XIX. yüzyıla kadar süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, ilk yıllardan itibaren Osmanlı devlet geleceğinin ve sürdürülebilirliğinin önemli bir parçası olan sistematik bir iskân politikasının yürütüldüğü görülmektedir. Anadolu'nun farklı bölgelerinden başta Konya, Karaman, Aydın ve Maraş olmak üzere bu bölgelerde yerleşik bazı aşiretlerin zorunlu iskâna tabi tutuldukları bu şekilde Balkanların kısa sürede Türkleşmesi ve İslamın yaygınlaşması amacının gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'da uygulamış olduğu yoğun imar faliyetlerinin sebebi, bölgenin önemli bir askeri, ticari, ekonomik ve sosyo-kültürel bir potansiyele sahip olmasından kaynaklanır. Var olan şehirler yeni bir uslüp ile imar edilirken, diğer yandan Osmanlı mimari anlayışı ile yeni şehirler kurulmuştur. Kentlerde genellikle cami etrafında inşa edilen külliyeler şehrin fiziki gelişimine yön vermiştir. Kent merkezinde dini yapı, ticari alan, sosyal alan, eğitim ve askeri yapılar inşa edilerek Osmanlı şehir dokusuna

sahip olmuşlardır. Dolayısıyla kente yeni bir yaşam tarzı, ekonomik hayat ve medeniyet getirilmiştir (İbrahimgil, 2013).

Kuban'a (1968) göre kente yerleşen göçebeler merkeze değil, şehir duvarları dışına yerleşmekteydilar. Şehir içi atmosferinden uzak durmak ve hayvancılık mesleklerini devam ettirmek açısından bunu seçmişlerdir. Bu durumun şehir karakterinin meydana gelişinde rolü büyüktür. Çünkü yerleşenler genellikle aşiret ve oymaklardı. Bunların dini inancı, şeyhi ve dini liderleri olmakla birlikte, şeyhin bir zaviyesi ve yanında da mescidi yer almaktaydı. Bu durum İslam dünyasının Türkiye ve Balkanlar'da da kendi başına bir bütün olarak mahalle karakteri hakkında belirleyicidir. Etnik ve dini bir kaideye oturduğu için mahalle kolaylıkla bir bütünü teşkil edebiliyoru (Kuban, 1968).

Abaz (2012), Osmanlı coğrafyasının kurduğu şehir veya fethettiği coğrafyalar incelendiğinde göze çarpan üç temel özellik ön plana çıktığını vurgular. Sırtını dağa yaslayan şehirlerin önünde uzanan geniş ovalar, mevsimlerin doya doya yaşanmasına katkıda bulunan yeryüzü nimeti olan şehir ve kasabaların içinden geçen nehir ve akarsular ile tamamlayıcı öge olan çarşılar, incelendiğinde içinden ya da kenarından nehir geçmeyen ve çarşısı olmayan hiç bir Osmanlı şehrinin bulunmadığı görülmektedir. Osmanlı şehirlerinde şehirsel yapılanmanın ana bölümlerinden biri olan çarşı ile özdeş hale gelen ticari alanları, Osmanlı'nın etnik ve sosyla yapısının izole olduğu mekânlardır (Abaz, 2012).

Şentürk'e (1993) göre, sürgünler ile Osmanlı Devleti Balkanlar'da tutunabilmiş ve bu bölgenin Türkleşmesine neden olmuştur. Bu sürgün usülü Türkleşmek ve İslamlaşmak için mecburi bir uygulama gibi görülmüştür. Başlarda bu durum bir cezalandırma yöntemi olarak görülmüş ise de daha sonraları demografik bir hareketlilik halini almıştır. Anadolu'da Osmanlı'ya karşı isyan etme potansiyeline sahip kişiler Rumeli taraflarına sürgün edilir ve buralara yerleştirilirdi. Bu durum bir bütün olarak Osmanlı Devleti tarafından uygulanan bir iskân siyaseti ve İslamlaştırma-Türkleştirme politikasıdır. Bu iskan siyaseti ile Balkanlar'a yerleştirilen Türkler, burada yaşayan halk ile karışmış ve ayrı bölgelere yerleştirilmişlerdir (Şentürk, 1993).

Çizelge 1**:** 1520-1535 yılları arasında yapılmış olan sayımlara göre, Rumeli eyaletinde nüfusun yayılış şekli (*Barkan, 2011)*

Livanın adı	*Müslüman (Hane)*	*Hırstiyan (Hane)*	*Yahudi (Hane)*	*Toplam (Hane)*
Paşa	66,684	183,512	2,998	253,194
Çirmen	12,686	1,578	___	14,264
Vize	12,193	9,467	___	21,660
Kızılcamüsellem	5,157	___	___	5,157
Çingene	2,694	___	___	2,694
Gelibolu	5,001	3,901	23	8,925
Rodos	1,121	5,191	___	6,312
Midilli	332	7,327	___	7,659
Silistre	17,295	6,615	___	23,910
Nigebolu	9,122	31,891	206	41,219
Vidin	914	19,517	7	20,438
Kefe	1,396	5,412	___	6,808
Sofya	1,569	24,341	___	25,910
Köstendil	6,640	56,988	49	63,677
Alacahisar	881	25,759	___	26,640
Pirizrin	359	18,382	___	18,741
Işkodra	1,116	23,859	___	24,975
Elbasan	526	8,916	___	9,942
Vulçitrin	700	18,914	___	19,614
Ohri	641	32,748	___	33,389
Yanya	613	32,097	___	32,710
Karlıeli	7	11,395	___	11,402
Tırhala	12,347	57,671	387	70,405
Agribos	663	33,065	___	33,728
Mora	1,065	49,412	464	50,941
Herkes	7,077	9,588	___	16,665
Bosna	16,935	19,619	___	36,554
Zivornik	2,654	13,112	___	15,766
Karadağ	___	3,446	___	3,446
Sementire	2,367	106,861	___	109,228

Dukatin	___	1,829	___	1,829
Rumeli çingeneleri	4,203	10,294	___	14,497
Toplam	194,958	832,707	4,134	1,031,799

Barkan'ın (1953) aktardığına göre, sürgünler, Osmanlı Devleti için her zaman bir iskân ve kolonizasyon yöntemi olarak uygulanmıştır. Balkanlar'da hakimiyeti altına aldığı bölgelerde yaşayan yerli halka, hoşgörü çerçevesinde idaresini kabul ettirmiş olsa da tamamen hâkimiyet kurmak için kendi ırk ve dininden insanların olması zorunlu görmüştür. Buralarda var olan yaşam tarzını değiştimeden devlet himayesi altında yerleştirilen hanilerin de geçimini sağlamak amacıyla yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla sürgünler, Osmanlı'nın Balkanlar'da tutunabilmesi için düzenlenmiş programlı vir iskân politikasıdır (Barkan, 1953).

5.3. Balkanlar'da Osmanlı Kentleri

Balkanların fethiyle aslında fethe giden yolda askeri faaliyetlerle birlikte yürütülen iskân faaliyetleri kaçınılmaz şekilde takip eden imar çalışmaları neticesinde XIV. ve XV. yüzyıllarda Balkanlarda Osmanlı Türk mimarisine ait mimari eserler verilmeye başlanmıştır (Kuran, 1964).

Osmanlı'nın erken döneminde Balkanlar'ın büyük bir kısmının fethedilmiş olması, İslam şehri modelinin Balkanlar'da uygulanmasına neden olmuştur (Turhan, Kolçak ve Gökaçtı, 2005).

İnalcık (2005), Balkanlar'da günümüzdeki yol ve kent ağının Osmanlı döneminde ortaya çıktığını savunur. Bugün öenmli Balkan şehirlerini oluşturan Üsküp, Sofya, Belgrad, Yenişehir, Rusçuk gibi şehirler birer küçük kasaba iken, Osmanlı zamanında hepsi büyük ve gelişmiş şehir halini almışlardır (İnalcık, 2005).

Mevcut şehirler Erken dönem Osmanlı mimari anlayışı eşliğinde yeni bir anlayışla imar edilmeye başlanmış aynı zamanda da yeni kentler ve yerleşim merkezleri kurulmuştur. Özellikle bir cami ve çevresinde kurulan sosyo-kültürel ve ekonomik kuruluşların oluşturudğu külliyeler mahalleleri oluştururken, mahalleler de kentleri meydana getirmiştir. Dolayısıyla şehir merkezleri cami ile dini yapı, bedesten, han gibi ticari yapı, hamam, köprü, çeşme gibi sosyal yapı, medrese gibi eğitim yapısı ve kale gibi askeri yapılar ile donatılmıştır (Turan ve İbrahimgil, 2004).

Balkanların genel durumuna baktığımızda burada yer alan şehirler ilk başta birer idari ve askeri merkezler iken, yavaş yavaş Osmanlı el sanatlarının ve esnafın gelişmesiyle birer ticari ve sanayi merkezleri haline gelmişlerdir. Başlıca dokumacılık, boyacılık ve dericilik zanatlarının başta olduğu Balkan şehirlerinde, Osmanlı Bursa'sında da aynı çeşitliliğin olduğu göze çarpar. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Batının etkisiyle değişmeye başlamadan önce Balkan şehirleri, güçlü bir Osmanlı şehir yapısı göstermekteydi (İnalcık, 2005).

Todorov (1983), Osmanlı fethinden hemen sonra balkan kentlerinde gözle görülür bir şekilde gelişme olduğundan bahseder. Bu şehirlerde Osmanlı öncesin dönemlerde de güçlü bir şehircilik geleneğinin bulunması ile birlikte, Osmanlı'nın buralara gelmesiyle oluşan istikrar ortamı ile şehrin ekonomisinin gelişimi bunun en önemli sebepleri olarak görülmektedir (Todorov, 1983).

Balkanlar'da yer alan şehirler Osmanlı idaresine girdiklerinde giderek büyümüş ve gelişmişler, zamanla ticaret ve sanat merkezi haline gelmişlerdir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'da görülen el sanatlarındaki çeşitlilik ve örgütlenme biçimi Balkanlara da yansımıştır ve şehirlerde benzeşmeler görülmüştür (İnalcık, 2005).

Sancaktar'a göre Osmanlı'nın genişleme politikasını özellikle Balkanlar üzerinde yoğunlaştırmasının başlıca sebepleri toprak bütünlüğü ve güvenliği, hayvansal ve tarımsal ürünlerin zenginliği, bölgedeki zengin kentlerin getirdiği ticari gelir, Avrupa'ya yakın olması ve böylelikle meydana gelen teknolojik, kültürel, siyasi gelişmelerin Balkanlar üzerinden Osmanlı'ya ulaşması, ayrıca devşirme sisteminin en çok uygulandığı bölge olduğu için İmparatorluğa asker ve yönetici kaynağı sağlamasıydı (Sancaktar, 2011).

Osmanlı döneminde, Balkan ticaretinin gelişmesinde rol oynayan en önemli ulaşım ve taşımacılık yolları bu dönemde gelişmiştir ve Balkanlar'ın zenginleşmesine zemin oluşturmuştur. Ayrıca Balkanlar, dünya ticaretinin önemli bir bölümü için bir koridor niteliğindeydi (İnalcık, 2005).

Çizelge 2: 1520-1530'da Balkanlarda başlıca şehirlerin nüfusu (*Barkan, 2005)*

Şehirler	**Müslüman (Hane)**	**Hırstiyan (Hane)**	**Yahudi (Hane)**	**Toplam**
Edirne	3338	522	201	4061
Atina	11	2286	-	2297
Saraybosna	1024	-	-	1024
Manastır	640	171	34	845
Üsküp	630	200	12	842
Sofya	471	238	-	709
Selanik	1229	989	2645	4863
Serez	671	357	65	1093
Tırhala	301	343	181	825
Yenişehir	693	75	-	768
Niğbolu	468	775	-	1243

Diğer yandan üç yüzyıldan uzun süren Klasik Dönem Mimarisi imparatorluğun yayıldığı coğrafyalarda etkili olmuştur. Balkanlarda başta Üsküp olmak üzere çok sayıda şehirde etkisini göstermiş ancak elbette en muhteşem eserlerini İstanbul'da vermiş ve sergilemeye devam etmektedir. Klasik dönem mimarisi en güzel ve etkileyici eserlerini dini ve kamusal yapılarda göstermiştir. Özel mülkiyetin yaygın olmadığı sivil mimariye ait yapılar yaygın değildir. Kamusal ve dinsel yapı türü dışındaki örnekler, batı etkisi altında dönem sonuna doğru ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Tuztaşı ve Aşkun,2011).

İbrahimgil'e (2013) göre, Balkanlar'da yer alan Türk yapıları plan, malzeme ve teknik diğer yandna cephe düzeni ve süsleme açısından Osmanlı-Türk mimariyle aynı özellikleri taşır. Balkanlar'da var olan Türk yapıları, Anadolu'daki yapılarla önemli ölçüde benzer özellikler sergilerler. Balkanlara'da ayakta duran camilerin Erken ve Klasik Osmanlı Mimarisi'nin plan, malzeme, teknik ve süsleme anlayışıyla eş değerde olduğu görülür (İbrahimgil, 2013).

Çizelge 3: Balkan Ülkeleri Türk Eserleri Tablosu (*İbrahimgil, 2013)*

Balkan Ülkeleri	**İnşa Edilen Eser Sayısı**	**Ayakta Kalan Eser Sayısı**	**Oran**
Arnavutluk	1015	200	%20
Bosna Hersek	3560	657	%18
Bulgaristan	3339	518	%16
Hırvatistan	241	52	%22
Karadağ	222	95	%43
Kosova	361	221	%61
Macaristan	724	41	%06
Makedonya	1413	484	%34
Romanya	291	110	%38
Sırbistan	909	162	%18
Yunanistan	3771	750	%20

Türkiye'deki, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerinde yer alan, Osmanlı dönemine ait 15.787 anıt eserinin inşa edildiği tepit edilmiş, kaybolan arşiv belgeleri de ilave edildiğinde bu sayının daha da fazla olması mümkündür.

5.3.1 Üsküp (Skopje)

Bugüne kadar yapılan araştırma ve incelemelere göre Makedonya bölgesinde, Osmanlı döenminde toplam olarak 1413 adet yapının inşa edildiği bilinmektedir. Cami, mescit, medrese, mektep, tekke, hamam, han, bedesten, köprü, kale gibi değişik işlevli bu yapılardan yaklaşık olarak 500'ü varlığını sürdürmektedir (Özer, 2016).

Yaklaşık olarak 520 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Üsküp (1392-1912), sahip olduğu stratejik konum itibari ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasındaki en önemli kentlerinden birisidir. Evliya Çelebi Üsküp'ü anlatırken verdiği coğrafi konumda; İpek şehrinden, Dukagin sancağından ve Prizen şehrinden ikişer menzil uzakta olduğunu, bahse konu şehirlerin Üsküp'ün batısını kuşatan dağların arkasında kaldığını belirtmektedir. Devamla; kıble tarafında bir menzil uzaklıkta Köprülü kasabası, iki menzil uzaklıkta İştip ve şehrin doğu tarafında birer menzil uzaklıkta Kratova ve Eğridere kasabalarının bulunduğu da Seyahatname'de geçmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5).

Balkanların en eski halklarından İlirlerin yerleşim yerlerinden birisi olan Üsküp'ün tarihi geçmişi iki bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda Üsküp Kalesi'nde Neolitik Çağ ve Tunç Çağı'na ait kalıntılar bulunmuştur. Bu bölgede yaşayan ilk insanların Triballi'ler olduğu düşünülmektedir (Nureski, 2014).

Antik Üsküp şehri, bugünkü Üsküp'ün yaklaşık üç kilometre kuzeybatısında bulunan "Aşağı Vodno" ve "Nerez" semtleri arasındaki antik sahada kurulmuştur. İskenderiyeli ünlü bilim adamı Batlamyus'un, 2. yüzyılda "Iskopi" olarak bahsettiği şehir, M.Ö. IV. ve V. yüzyıllarda İlliryalılar'ın idaresinde olup, "Skupi" adıyla bilinmektedir (Ayverdi, 1981).

Roma döneminde Dardania eyaletinin başşehri Üsküp'tür. Bizans'ın daönemli bir askerî, idarî ve iktisadî merkezi haline gelmiştir. 1282 yılında Sırp Devleti hâkimiyetine girdikten sonra 110 yıl süreyle bu devletin taht merkezi olmuştur. Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına giren Üsküp XV. yüzyıl ortalarında bölgenin idari merkezi haline gelmiştir (Nazif Hoca, 1993).

Şekil 11 Üsküp'ün en eski tasviri olduğu kabul edilen gravür (*Abaz, 2012)*

1463'te idari birim olarak kazaya çevrilmiş, 1550 yılında sancak olmuştur (Özer, 2006).

XV. yüzyılda askeri ve idari merkezi teşkil eden ve Rumeli Eyaletine bağlı olan Üsküp, XVI. yüzyılın ortalarına doğru kurulan ve Üsküp, Kalkandelen, Pirlepe ve Kırçova nahiyelerden oluşan Üsküp Sancağı'nın ana merkeziolmuştur. Paşa Yiğit Bey Üsküp'ün ilk uçbeyi olarak bu vazifeyi 1414 yılına kadar sürdürmüştür. Ölümünden ardından bu göreve oğlu İshak Bey getirilmiştir. İshak Bey'den sonra da, yerine oğlu

İsa Bey geçmiştir. Bosna'nın fethedilmesiyle birlikte yeni kurulan Bosna Sancağı'nda, Bosna Sancak Beyi görevine getirilene kadar İsa Bey bu görevi yapmıştır. Daha sonra vilayetler sistemine geçen Osmanlı'da Üsküp, oluşturulan Kosova Vilayeti'nin de merkezi olmuştur (Abaz, 2012).

Ahbab'a göre coğrafi konumu nedeniyle yolların kavşak noktasında olan Üsküp Osmanlıların yaptıkları seferlerde, Edirne'den sonra ikinci bir askerî üs ve hareket noktası olarak daha da önemli bir konuma ulaşmıştır. Belgrad'ın fethi olan 1521 yılına kadar bu avantajlı konumunu muhafaza ettiği görülmektedir. Belirli bir dönem eyalet merkezi de olan Üsküp çeşitli tarihlerde farklı idari konumlarda bulunmuştur. Fetihten hemen sonra uç beyliği olarak yapılandırılmış, bilahare kaza, nâhiye, vilayet ve son olarak da sancak statüsünde bulunmuştur. Bu durum Türk hâkimiyetinin son bulduğu 1913 yılına kadar küçük değişikliklerle muhafaza edilmiştir (Ahbab, 2012).

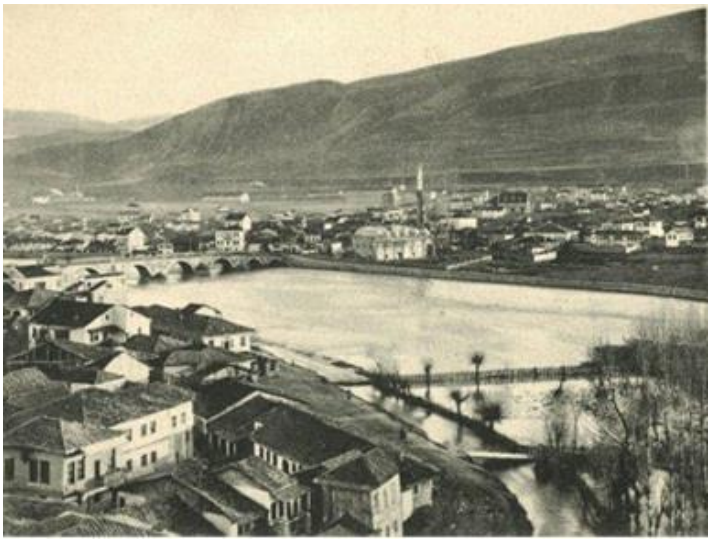
Osmanlı döneminde Üsküp refah içinde yaşamıştır. Bu dönemde zanaatçılığın gelişmesi şehre farklı bir önem kazandırmış ve ekonomik güç sağlanmıştır. Belgrat'ın 1521 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile "uç şehir" olma özelliğini kaybetse de, bölgeden geçen kervan yollarının kavşak noktasında bulunmasıyla, üretim ve ticaret açılarından büyük gelişme göstermiştir. XVI. yüzyılın sonuna doğru ise, Üsküp şehri, Balkan Yarımadası'nın en zengin şehirlerinden biri olmuştur (Özer, 2006).

Kaynaklara göre Üsküp şehri ilk olarak, Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında bulunan Serava Çayı vadisine kurulmuştur. Kale, Gazi Baba ve Sultan Murat Camii arasındaki düz bölgede büyüyen şehir, nüfus ve ticaret hayatındaki değişmelerin etkisiyle, nehrin güneybatı ve kuzeydoğu kesimine doğru genişlemiştir. Erken Osmanlı döneminde yoğun bir yapılanmafaaliyetine sahne olan Üsküp; inşa edilen cami, mescit, zaviye, türbe, bedesten, han, dükkân, arasta, medrese, mektep, hamam, darüşşifa ve bimarhane gibi yapılarla Türk kenti karakteri kazanmıştır (Özer, 2006).

Yahya Kemal'in hatıratından aktarılan bilgiler; Üsküp'ün küçük bir köy olduğunu kent gelişmesini Osmanlı döneminde gösterdiğini Yıldırım Bayezıd Han döneminde Türk müdafaa kalesi olarak kurulduğu yönündedir (Yahya Kemal, 1976).

1555 yılında, geçirdiği büyük bir depremden sonra şehir, 1954 yılında da büyük bir yangın felaketi geçirmiştir. Bütün bunlara rağmen şehirde zanatçılık yeniden canlanmış ve Üsküp, Balkanlar'ın önemli bir ekonomi merkezi olmaya devam etmiştir. XVII. yüzyıldaki birçok yabancı gezginin seyahatnamelerinde, şehrin Avusturya Ordusu'nun işgalinden önce, önemli bir ekonomi ve ticaret merkezine dönüştürüldüğü bilinmektedir (Kaceva, 2002).

Şehir, XIX. yüzyıla kadar esas olarak Vardar Nehri'nin kuzeydoğu yakasında gelişim göstermiş olduğu için, "Üsküp" nehrin sadece kuzeydoğu yakasında bulunan kısmına denilmiştir. Nehrin güneybatı yakasındaysa, XVII. yüzyıla kadar ciddi bir yerleşim söz konusu olmamıştır ve XIX. yüzyıla kadar bu bölge "Karşıyaka" olarak adlandırılmıştır (Vasiljevic, 1930).

Şekil 12.3.1.2. Kale'den Vardar Nehri'nin güneybatı bölgesi-1930 yılları. XVIII. yüzyıldan önce, şehrin bu tarafında ciddi bir yapılanma görülmemektedir (*Vasiljevic, 1930)*

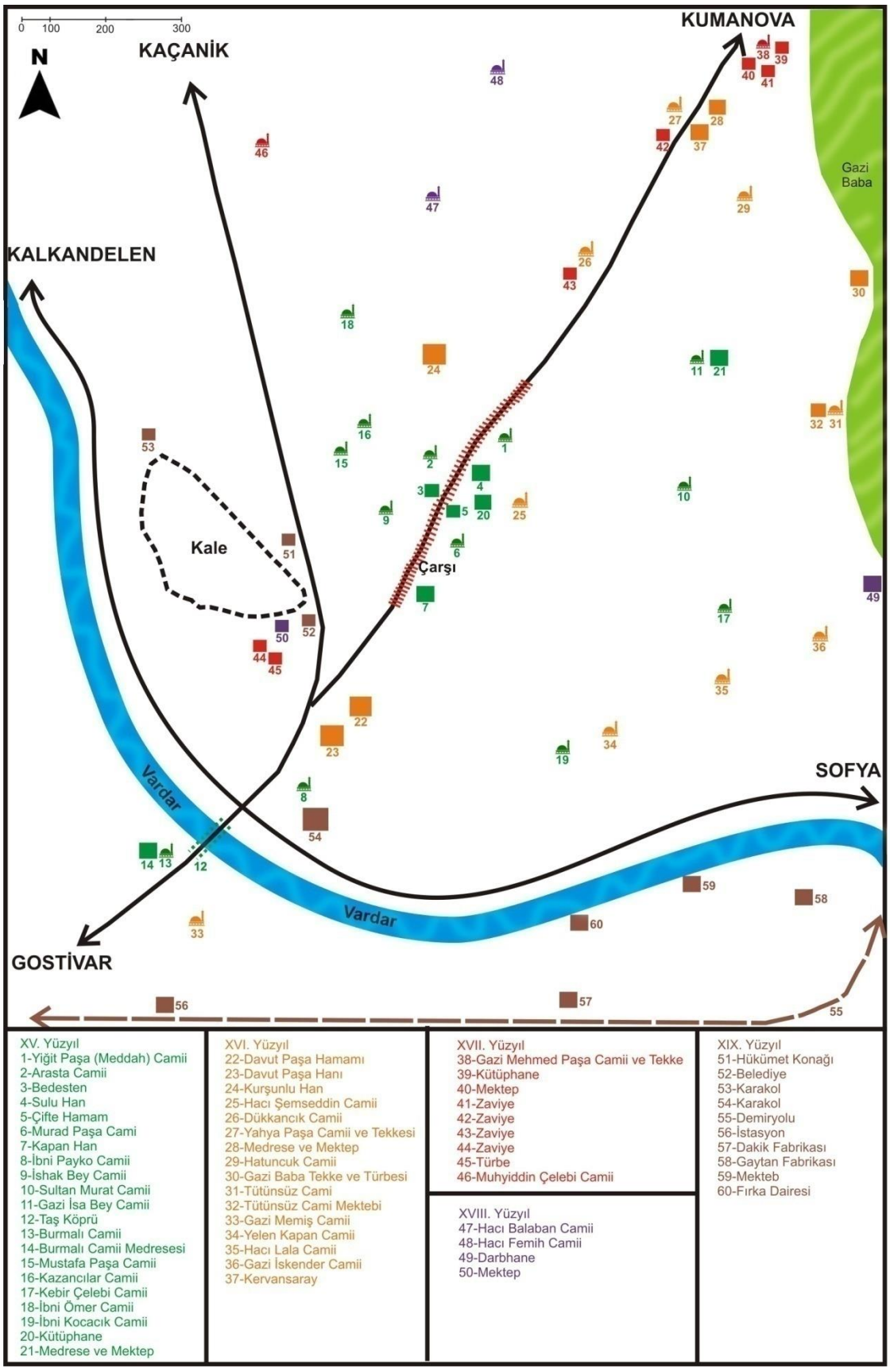
Tarihi ve maddi verilere dayanarak, Osmanlı hâkimiyeti döneminin ilk iki yüzyılındaki zaman diliminde, şehrin bölgesel bütünlüğünü ve büyüklüğünü belirlemek mümkündür. Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahilinde; Kale, Gazi Baba ve Sultan Murat Camisi arasındaki düz bölgede büyüyen şehrin surları, Çayır ve Tophane semtlerine kadar yayılmaktadır. Çayır semti ismini Türklerin döneminde, burada bulunan çok sayıda çayırlık alan ve otlaklardan aldığı, Tophane semti ise burada 15. yüzyıldan beri bulunan top dökümhanesinden aldığı düşünülmektedir (Özer, 2006; Dojcinoski, 1999).

Vardar Nehri'nin kuzeydoğu sahili ile eski şehrin merkezinin batı kesimindeki, Üsküp'e hâkim bir tepenin üzerinde Üsküp Kalesi, bir iç kaleden oluşmaktadır. Kale, Osmanlı döneminde, güneyden "Yahudi Mahallesi", kuzeyden "Pazar Meydanı", batıdan Vardar Nehri, doğudan ise "Hacı Balaban" ve "Eyne Bey" mahalleleri ile kuşatılmıştır. Üsküp, Osmanlı idaresine girdiği andan itibaren, kale dışında ve sur içine hapsolmamış bir Osmanlı şehri olarak gelişim göstermeye başlamıştır (Abaz, 2012).

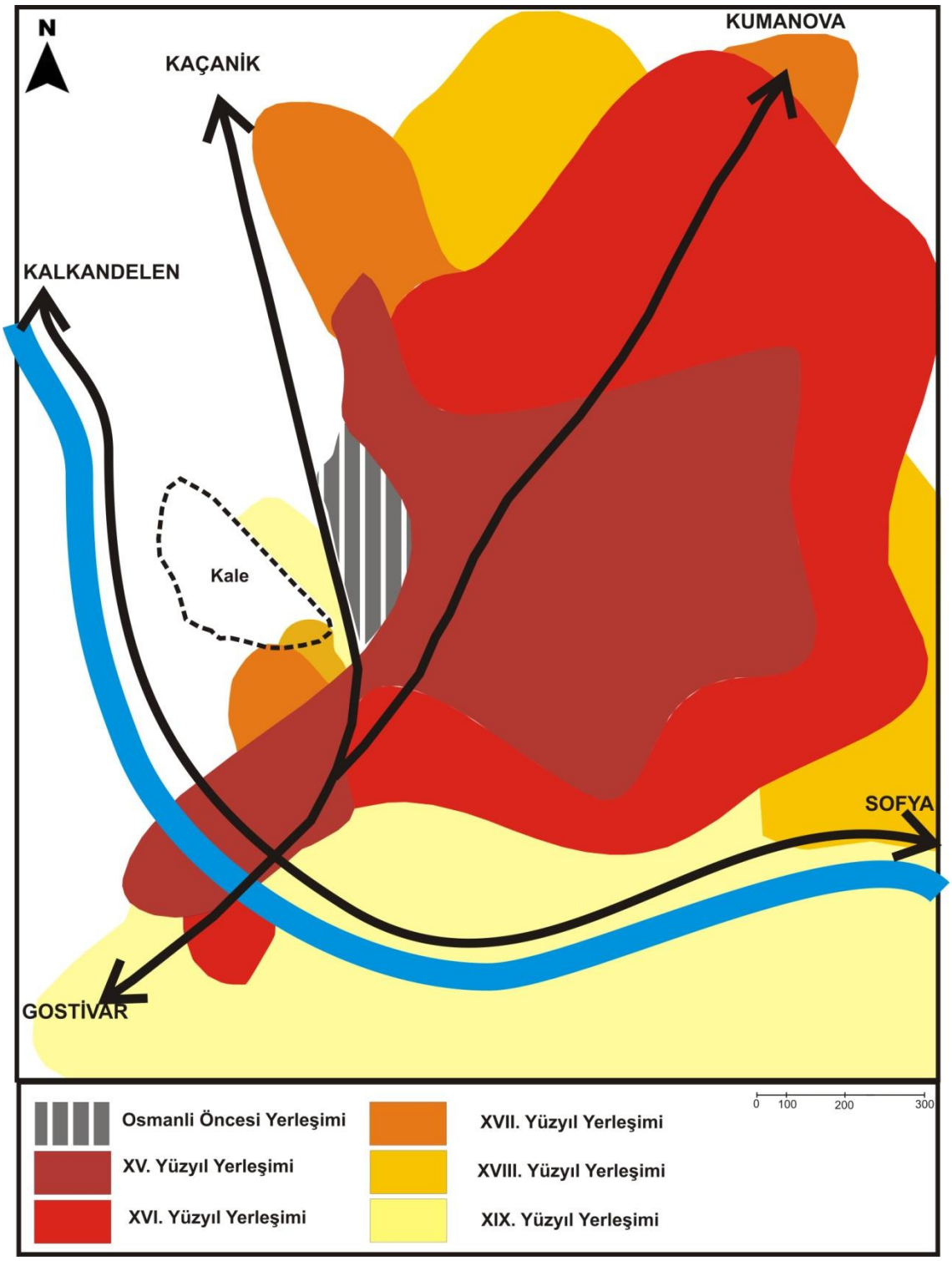

Şekil 13 Üsküp, Üst Şehir ve Alt Şehir (*Abaz, 2012)*

Üsküp kalesi XIV. yüzyıla ait birçok farklı belgelerde ve fermanlarda, "Üst Şehir"-"Eski Akropolis" ve yüksek surlarla çevrili olan "Alt Şehir" adlarıyla geçmektedir. O dönemde, bugünkü çarşının yerinde bulunmakta olan gelişmiş bölge, eski kalenin bir parçası olarak ortaçağ kale şehrine bağlanmaktadır, Çarşı, ayrı ve özel olarak düzenlenmiş bir ticaret merkezi olarak anılmasa da, Üsküp'ün o dönemde, zanaatı ve iyi düzenlenmiş esnaf loncalarıyla en önde gelen ticaret şehri olduğu belirtilmektedir. Kale dışındaki bölge, çarşıyla olan organik bağı yüzünden yaşamına devam etmiştir. Burada konut bölgeleriyle birlikte çarşı alanı da gelişim göstermiş, alanın örgütlenmesi de bölgelerin işlevlerine göre düzenlenmiştir. Konut bölgeleri zemin ve üst kattan oluşan yoğun yapılarla inşa edilmişlerdir. Kale dışı bölgesi, kalenin doğu tarafında Müslüman ve Hıristiyan konut alanlarının bulunduğu mahalleleri; kalenin güney kesiminde ise Yahudi Mahallesi'ni kapsamaktadır. Mahallelerde yer alan konut örnekleri, kentin dokusunu yansıtan önemli faktörlerdir. Şehrin merkezini de Müslüman ve Hıristiyan mahallelerin arasında bulunan çarşı oluşturmaktadır" (Abaz 2012).

Şekil 14 Üsküp'te Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 15 Üsküp'te Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 16 XIX. yüzyıl ortalarında Üsküp çarşısı (*Abaz, 2012)*

Şekil 17 Günümüzde Üsküp Çarşısı (*Osi, 2018)*

Üsküp şehrinin gelişiminde, Eski Türk Çarşısı'nın büyük bir rolü vardır ve aynı zamanda, zengin bir mimariyi ve anıtsal mirası da barındırmaktadır. Çarşıda bulunan dükkânlar, sık ve bitişik sıralanmış bir şekilde inşa edilmiştir. Ahşap yapılı, küçük boyutlu olan bu dükkânlar, kerpiçten inşa edilmişlerdir. Çarşıda bulunan bedesten, han, hamam ve benzeri yapılara bitişik vaziyette bulunmaktadırlar. Dolambaçlı kaldırım yollarının, bir anda yön değiştirmesiyle, genişlemesiyle ve birleşmesiyle, Osmanlı-Türk çarşılarına özgü olan tipik bir manzara oluşturmaktadır. Çarşı aynı zamanda adlarını bu zanaatlardan almış çok sayıda sokağı kapsadığı bilinmektedir. Düzenli bir şekilde bölgelendirilmiş olan bu çarşı sokaklarından bazılarının otantik görünüşü korunmuştur. Bunlardan bazıları, Kazancılar, Yorgancılar, Dericiler ve Demirciler Çarşısı'dır. Fakat

günümüzde, bu çarşılardan çoğunun sadece adı kalmış olup, zanaatların icra edildiği dükkânlar korunabilmiş değildir. (Bogojevic, 2008).

Ticaret bölgesinin değişmez öğeleri olan cami, bedesten, medrese, hamam ve hanlar Anadolu'da olduğu kadar Rumeli çarşılarında da Osmanlı Şehir fizyonomisinin özellikleriyle karakterize olurlar. Bu şehirler süreç içinde birçok değişikliği bünyelerine katsalar bile geleneksel yapılarını da korumaktadırlar. Özellikle Boşnak ve Makedon kentlerinde Osmanlılara ait merkez-çarşı karakteri varlığını sürdürmektedir. Bu şehirlerden biri olan Üsküp'te, çarşı merkezli kent modeli kendini açıkça ortaya koymaktadır (Tutal, 2002).

XV. ve XVI. yüzyıllarda yoğun bir imar faaliyetine sahne olan Üsküp, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mimari gelişim bağlamında durağan bir dönem geçirmiştir. Üsküp, Tanzimat'ın kabulü sırasında eyalet statüsündedir, 1869 yılından itibaren ise (1867'de çıkarılan Vilayet-i Belediye Kanununaistinaden) Prizren vilayetine bağlı sancak haline gelmiştir. 1877 yılında Kosova vilayeti kurulmuş, Üsküp bu vilayetin merkezi olmuştur. Gerek Kosova vilayetinin merkezi olması gerekse II. Abdülhamid'in Balkanlara verdiği özel önem neticesinde Üsküp şehri ve yakın çevresinde yoğun bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Osmanlı genelinde yaşanan modernleşme hareketleri ve yenileşme adına alınan kararlar Üsküp'te de hissedilmiş, bu durumun bir sonucu olarak da Üsküp kent dokusunda mimari anlamda XIX. yüzyıl sonunda radikal değişimler gerçekleşmiştir (Gönül ve Durak, 2018).

Balkanların en zengin Osmanlı belge koleksiyonunasahip olan Makedonya Cumhuriyeti Devlet arşivinden alınan ve birinci derecede önem taşıyan arşiv belgelerine göre XIX. yüzyılda Osmanlı idaresindeki Üsküp'te imar çalışmalarına devam edilmiştir. İmar çalışmaları genellikle yeni inşaatlar, var olan inşaatların tamiri, altyapı çalışmaları, yeni mahallelerin kurulması gibi çalışmalardır. Osmanlı bu dönemde de şehrin gelişmesi açısında yönlendirici bir konumda olmayı sürdürmültür. Arşiv'den alınan 1847 tarihli belgeye göre Üsküp kalesi tamiri yapılması için karar alınmıştır. Bu karar göre:

ÜSKÜP'TE KALE, MANASTIR'DA KÖPRÜ TAMİRİ

Üsküp Kalesi'nin Beylik zahire anbarı duvarının tamiriyle Manastır'daki Dragor Nehri üzerindeki köprünün sık sık tamir gerektirdiğinden yıkılarak, yerine daha geniş ve dayanıklı olarak yenisinin yapılması

POPRAVKA NA KALETO VO SKOPJE I NA MOSTOT VO BITOLA

Popravka na yidot na Bejlik Zahire-ambarot pri Skopskoto kale i izgradba na nov most na rekata Dragor vo Bitola po urivaweto na stariot, od pri~ini {to na stariot trebalo da se izvr{uvaat ~esti popravki.
23 juli 1847 g.

Atûfetlü efendim hazretleri

Üsküb Kalesi'nin varoş tarafında bulunan kebîr duvar mukaddemâ hîn-i tamirinde metânet üzere yapılmamış olduğundan iki tarafından elli zirâ' tûlunde yeri münhedim olmuş ve mahall-i mezkûr lede'l-keşf sed üstünde olan beylik zahîre anbarı duvarının tamiriyle beraber on bin kuruş masrafla tamiri husûle geleceği ve şu aralık iktizâsına bakılmadığı hâlde ileride masârıf-ı kesîreyi istilzâm edeceği beyânıyla icabının icrası Üsküb Valisi atûfetlü paşa hazretleriyle defterdarı efendi tarafından bâ-tahrîrât-ı müştereke beyân ve inhâ olunmuş ve kuyûd-ı lâzımesi ve iktizâsı müfâd-ı i'lâm ve derkenardan anlaşılmış olmağla ber-mûceb-i inhâ mezkûr duvarların keşfini tecâvüz etmemek ve bi't-tasarruf daha noksan masrafla vücûda getirilmek üzere icra-yı tamiri zımnında iktizâsının îfâsı.

Fî 8 S sene [12]63 / [22 Temmuz 1847] (CDAB, İrâde Dahiliye, no: 7946)

Şekil 18 Günümüzde Üsküp Kalesi *(Osi, 2018)*

Diğer yandan arşivden alınan 1864 tarihli belgeye göre Üsküp'te yeni bir hükümet konağı, 100 kişilik bir haipshane ve zaptiye koğuşu ile bir ahır yapılması konusunda şöyle bir karar alınmıştır:

ÜSKÜP'TE HÜKÜMET KONAĞI, HAPİSHANE VE ZAPTİYE KOĞUŞU İNŞASI

Üsküp'te yeni bir hükümet konağı, 100 kişilik bir hapishane ve zabtiye koğuşu ile bir ahır yapılması

IZGRADBA NA VLADIN KONAK, ZATVOR I POLICISKA STANICA VO SKOPJE

Izgradba na eden nov vladin konak, eden zatvor za sto lica, policiska stanica i {tala.
19 juli 1864 g.

Maliye Nezâret-i Celîlesi'nin 2 Muharrem sene [1]281 ve 25 Mayıs sene [12]80 tarihiyle Meclis-i Vâlâ'ya havale buyurulan bir kıt'a takrîri meâlinden müstebân olduğu üzere Üsküb Sancağı hükûmet konağının masârıf-ı tamiriyesi olan bin sekiz yüz seksen beş buçuk kuruşun tesviyesi ve konak-ı mezkûrun îcârı bulunan üç yüz elli kuruşun üzerine yetmiş dokuz senesi Mayıs ibtidâsından itibaren iki yüz elli kuruş zam olunarak altı yüz kuruşa iblâğı kararlaşdırılmış ise de konak-ı mezkûr hakkıyla kâbil-i iskân olamadığından Üsküb Kasabası'nın vasatında bulunan yedi bâb vîran hânenin cümlesi on bin kuruşa mübâya'a olunarak arsası üzerine bir bâb hükûmet konağıyla yüz nefer mücrimîne kâfî hapishâne ve yüz nefer ihâta eder zaptiye koğuşu ve bir ahırın inşası lede'l-keşf yetmiş dokuz bin sekiz yüz otuz kuruş masrafla vücûda geleceği tahmin olunmuş ve hazine malı olarak mevcud olan harab hapishânenin on beş bin kuruşa iştirâsına tâlib bulunacağından üst tarafı için altmış bu kadar bin kuruşun cânib-i mîrîden i'tâsı lâzım gelmiş olduğundan bahisle tesviye-i iktizâsı Niş Valiliği cânibinden inhâ olunmasıyla konak-ı mezkûrun usulüne tatbikan ol mikdar masrafla inşası ve istîcâr olunan mezkûr hükûmet konağına sarf kılınan bin sekiz yüz otuz kuruşla yetmiş beş senesinden yetmiş dokuz senesi Nisan'ı nihayetine değin şehriye üçer yüz ellişer kuruş ve sene-i merkûme Mayıs'ı ibtidâsından mezkûr konağın ikmâline kadar şehriye altışar yüz kuruş bedel-i îcârın hazinece kabul ve mahsubu istîzân olunmuş olup vâkı'a mahall-i mezkûrda hükûmet konağı ittihâz olunan hânenin harab olması cihetiyle derûnunda iskân kâbil olamamasından ve diğer münasib mahal dahi bulunamamasından dolayı orada şân-ı Hükûmet-i seniyye'ye lâyık öyle bir dairenin müceddeden tesviyesi iktizâ-yı hâlden olmasına ve senevî verilmekde olan îcâra nisbetle sarf olunacak akçe dahi hadd-i itidalde görünmesine mebnî zikrolunan konağın inşası ve masârıfât ve îcârâtın mahsubu zımnında ber-mantûk-ı takrîr hazinece îfâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârunileyhâya havalesi tezekkür kılındı ise de ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 23 Muharrem sene [1]281 ve fî 16 Haziran sene [1]280 / [28 Haziran 1864]

(CDAB, İrâde Meclis-i Vâlâ, no: 23129)

Sultan Abdülaziz'in hükümranlığı (1861-1876) boyunca, Osmanlı telgraf ağının genişlemesi devam etti. Bu dönemde Rumeli'de yan kollar ortaya çıktı. Bunlardan biri de Üsküp-Prizren hattıydı. 15 Aralık 1862'de Üsküp ile Prizren arasında telgraf hattının inşa edilmesinin idari ve ticari faydaları olacağından, Üsküp Eyaleti Valisi Müşir Mustafa Paşa tarafından telgraf hattının inşa edilmesi talep edildi.Üsküp-Prizren arasında inşa edilecek olan hattın Mühendis Ahmet Efendi tarafından inşa edilmesine 7 Ocak 1863 tarihinde karar verildi. Kısa süre içerisinde iki şehir arasında telgraf telleri çekildi ve hat kullanıma hazır hale geldi. Halkın maddi ve manevi katkıları ile bu inşaat tamamlandı ve kullanıma açıldı (Ahbab, 2015).

1891 yılında mevcut bina tamir edilemeyecek derecede harap ve dar olmasından dolayı Üsküp'te yeni bir telgraf ve posta merkezinin inşası gündeme gelmiştir. Arşivden ulaştığımız 1899 tarihli belgede Üsküp Telgrafhanesinin yeniden yapılması konusunda karar alınmıştır, bu kararda:

ÜSKÜP TELGRAFHANESİ'NİN YENİDEN YAPILMASI

Harap olan Üsküp Telgrafhanesinin yeniden yapılmasına gerekli paranın, halk tarafından taahhüt edilen bölümünün, ticaretin durgunluğu sebebiyle tahsil edilemediğinden bu paranın 1315 (1899) senesi bina tamirleri bütçesinden karşılanmasına padişah tarafından irade buyurulduğu

POVTORNA IZGRADBA NA SKOPSKATA TELEGRAFSKA STANICA

Povelba od padi{ahot, so koja se odobruva od 1899 godina da se koristat finansiski sredstva od buxetot za popravka na zgradi, so cel da se obnovi skopskata telegrafska stanica, bidejki poradi zastojot vo trgovijata narodot ne uspeal da obezbedi pari~ni sredstva za svojot del, iako prethodno se obvrzal deka ke obezbedi. 14 juni 1899 g.

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
291

Atûfetlü efendim hazretleri

Üsküb Telgrafhânesi'nin harab olmasına mebnî hedmiyle atîk telgrafhânenin enkazı bedel-i muhammeni olan yirmi bin ve ahali-i mahalliyece tedarik ve i'tâsı taahhüd olunan otuz iki bin kuruş ki cem'an elli iki bin kuruşun karşılık ittihâzıyla mütebâkî elli bin kuruşun tertib-i mahsusundan tesviyesiyle müceddeden inşasına irâde-i seniyye cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurularak icabı icra kılınmış ise de ticaretin durgunluğundan ve esbâb-ı saireden dolayı ahali tarafından evvelce taahhüd olunan otuz iki bin kuruş tamamıyla tedarik ve tahsil olunamamış olduğundan levâzım-ı inşaiye için düyûn kalıp mahall-i istîfâsı mefkûd bulunan yirmi bir bin kuruşun üç yüz on beş senesi tamirât-ı ebniye tertibinden tesviyesi hususunun Telgraf ve Posta Nezâret-i Behiyyesi'ne tebliğinin Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne havalesi tezekkür kılındığına dair Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nin mazbatası arz ve takdim olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 26 Muharrem sene [1]317 - Fî 25 Mayıs sene [1]315 / [5 Haziran 1899]

Sadrazam
Rıfat

(CDAB, İrâde Posta ve Telgraf, 1317. S/3)

Şekil 19 Üsküp Posta ve Telgraf İdaresi Binası (*Ahbab, 2015)*

Vardar Nehri'nin güneybatı yakasında, Vodno eteklerine yakın bir konumda inşa edilen tren istasyonu ise şehrin Vodno Dağı'nın eteklerine kadar yayılmasına neden olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir sınırını belirlemiştir. Tren istasyonunun Vardar Nehri'nin güneybatı yakasına inşa edilmesinden sonra, nehrin kuzeydoğu yakasında bulunan çarşı, şehrin eski çekirdeğini oluştururken, bu bölüm şehrin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu şekilde, güneybatı yakası adım adım şehrin çekirdeği olmaya başlamış ve modern bir Avrupa şehri görünümüne bürünerek, öteki yaka ile zıt bir arakter oluşturmuştur.

Üsküp'te Osmanlı Dönemi ile birlikte Türk nüfusunun artmasıyla vakıfların sayısı da hızla artmıştır. Dini, eğitim, sosyal, Türk-İslam mimarisi, gibi alanda şehir hayatını etkileyecek çok önemli hizmetler ve faaliyetler yapan bu vakıflar, Üsküp'ün Anadolu'daki gibi bir Türk-İslam şehrine dönüşmesi yönünde çok büyük etkisi olmuştur. Özellikle toplum hayatının içinde yoğun bir şekilde yer alarak, cami, medrese, mektep, imaret, türbe, han, hamam gibi çok sayıda eserler bu vakıflar sayesinda yapılmıştır (Telli, 2017).

Balkan Yarımadasın'da Osmanlı İmparatorluğu'nun döneminde eğitim kurumlarında sadece temel edebiyat değil, aynı zamanda diğer disiplinlerin literatürü de Arapça idi. "Medrese Themaniye" olarak adlandırılan medreseler en yüksek eğitim kurumları olarak kabul edilmiştir. Mektepler ve medreseler genellikle camilerin yakınlarında inşa ediliyordu. Aynı şekilde Üsküp'te 1440 yılında kurulan ve Balkanların en büyük medresesi olarak sayılan Üsküp Medresesi, Osmanlı mimarisinin en güzel anıtları arasında sayılır (Memishi, 2016).

5.3.2 Ohri (Ohrid)

Makedonya Cumhuriyetinde yer alan Ohri, Üsküp'ün 175 km güneybatısında, Ohri gölünün kuzeydoğu kıyısında yer almaktadır. Şehir, geçirdiği tarihi süreç içerisinde birçok devlet için stratejik bir konumda olmuş, ayrıca ticaret yolları üzerinde olmasının getirdiği önemi de üzerinde taşımıştır. Bu özellikleri itibariyle şehrin tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişim, Osmanlı Devleti dönemi idaresindeki Ohri şehrinin kıymetinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir (Aruçi, 2007).

Antik dönemde Ohri'nin İliryalılar tarafından iskan edildiği, M.Ö. 349 yılında Makedonya Kralı II. Philip tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. 514 yılında meydana gelen deprem ile hasara uğrayan şehir, Lychnidos adlı yerleşim yerinin devamı olduğu bilinmektedir (Lory ve Popovic, 1999)

Ohri şehrine önem katan bir diğer unsur olan Via Egnatia yolu ise, Adriyatik'ten Ohri Gölü, Manastır ve Selanik yoluyla İstanbul'a erişmektedir. Via Egnatia yolu Topkapı'dan başlayarak, Yarımburgaz (Melantiada) ve Ispartakule (Spradon) yönünün birinci yolu, geriye doğru aynen takip ederek Edirne'ye (Adrianopol) gelir. Buradan güneye dönerek Meriç üzerinden Adriyatik'e ulaşır (Ural, 2011).

Aruçi (2007), Osmanlı Devleti XIV. yüzyılın ikinci yarısında fetih faaliyetlerini Balkanlara doğru yoğunlaştırdı ve Ohri'yi tehdit etmeye başladı. şehrin hangi tarihte fethedildiği kesin olarak bilinmese de, Manastır ve Prilepe'den sonra Arnavutluk akınları sırasında 1385 yılında Osmanlı hakimiyetine girdiği düşünülmektedir. Slav kaynaklarına göre ise Sırp yönetimindeki Prilepe merkezli Kraljević Marko Prensiliği ne ait olan Ohri'nin, 1395 Rovin savaşında kralın ölümünden sonra Osmanlı devleti tarafından hakimiyet altına alındığı belirtilmektedir. Bu durum Kraljević Marko'nun I. Murad ve I. Bayezid'e vasal olması ve bu bölgedeki bazı yerlerin ona bırakılmış olmasından kaynaklanmıştır. Bu yerleri vasalların yönetimine veren Osmanlılar 1395 yılında onun ölümü üzerine yönetimi doğrudan üstlenmiş olduğu vurgulanır (Aruçi, 2007).

Eyice'nin (1965), aktardığına göre, Ohri XV. yüzyıldan itibaren bir Türk kasabası halini almaya başlamıştır (Eyice, 1965).

1490-1491 tarihli Cizye Defteri'ne göre, Rumeli Eyaleti'nde 26 sancak olup bunlar içinde Ohri Sancağı da vardı (Rizaj, 1982). Ohri şehri de Osmanlı egemenliğinden sonra Üsküp gibi Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlıydı. Orhan Bey'in oğlu Süleyman paşa buranın ilk beylerbeyi olarak kabul edilir. Ohri Sancağının kurulmasıyla Ohri şehri, buna bağlı bir liva konumunda yer almıştır (İnbaşı, 2002).

Osmanlı fethinden sonra Ohri hemen sancak merkezi haline getirilmiştir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde, 1406 yılına ait Ohri şehrinin fiziki durumu ile ilgili bilgiler yer alırken, Aydın Beyi Cüneyd Bey'in sancak beyi olarak görev yaptığı bildirilir. Şehrin surlarla çevrili olduğu, 4000 kişilik bir nüfusu barındırabilecek bir kapasiteye sahip olduğu belirtilmektedir (Kurt ve Alaydın, 2015).

XVI. Yüzyılda Ohri şehri, küçük ve özellikle Ohri Gölü sayesinde kendi içerisinde bir takım zenginliklerini barındıran ve ayrıca da geniş bir kırsal yapısal özellik gösteren bir şehir konumunda yer almıştır. Mahalle organizasyonu, iktisadi düzeni ve özellikle oldukça kadim bir geçmişe sahip olması burayı bölgenin önemli şehir merkezlerinden biri haline getirmiştir. Özellikle imar faaliyetlerine önem veren Osmanlının cihanhâkimiyeti politikalarının temelinde yer alan vakıf kültürünün devamı niteliğindekisosyal müesseseler vakıflar, camiler, hanlar, hamamlar, imaretler v.b. yapılar şehrin görünümüne çok önemli değerler katmıştır (Ural, 2011).

Şekil 20 Ohri, XX yüzyılın başları (*Istoriski Arhiv Ohrid)*

"*Rumeli'nin sistemli bir şekilde iskâna tabi tutularak, kısmen islâmlaşmış olan yerli ahalisi ile birlikte tamamen bir Türk memleketi karakterinde geliştiği tarihî bir hakikattir. Ohri de bir Türk kasabası olarak, bu karaktere uygun bir şekilde beş yüz yıl yaşamış ve gelişmişti"* (Eyice, 1965).

Osmanlı'nın gelmesiyle birlikte Ohri'de sosyo-ekonomik hayatı geliştirmek adına uyguladığı yerleşim ve yönetim politikaları ile birlikte İslam şehri modelini oluşturmak adına bir takım uygulamalar yapılmıştır. Özellikle halkı toparlayabilme, dini duyguları yaşatabilme, eğitimi faaliyetlerini gerçekleştirebilme ve iktisadi durumlarını geliştirebilme adına camiler, tekkeler, medreseler, mektepler, vakıflar gibi bazı

kurumlar inşa edilmiştir. Nüfus artışı ile birlikte kurulmaya başlayan mektep ve medreselerle birlikte ayrıca “daru’l-kurra” ve “daru’l-hadis” eğitiminin verildiği yerlerde mevcuttur. Buralar da, ileride vakıflarla alakalı bilgilerin verildiği başlık altında bahsedildiği üzere “Süleyman Bey Vakfı” ile “Kıdvetü’s Süleha Vakfında” hizmet vermesi üzerine kayıtlıdır (Ural, 2011).

XVII. yüzyılda burasını ziyaret eden Evliya Çelebi çevresi dört bin adım ölçüsünde ve kırk kuleli büyük ve kuvvetli bir kale varlığından bahsetmektedir. Ayrıca en tepede bin adım çevresinde bir de iç kale olduğundan bahseder. Diğer yandan Hıristiyan mahallesinde cemaati olmayan, haftada ancak bir defa namaza açılan kiliseden çevrilmiş, büyük *Ayasofya* cami ve onun büyüklüğüne değinir: *"Evvela Paşa Sarayı dibinde göl kenarında Ayasofya Camii, gayet ulu camidir ki benzeri meğer Selanik'te, Karadeniz sahilinde Trabzon'da ve İstanbul'da Küçük Ayasofya camileri ola. Ama bu Ayasofya Camii, Hazret-i Süleyman oğlu Melik Rac'im zamanında Yanvan kardeşi Ohri adlı kralın yapısıdır, o yapmakla onun ismiyle isimlenip bu şehrin ismi Ohri Ban' dır"* (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 8).

"Ayasofya Fetih caminin Ohri’de kiliseden camiye tahvil edilmiş iki mabetten biri olduğunu ve diğerinin ise İmaret Camii olduğunu bilinmetedir. Hatta bu tahvil çalışmalarının temel sebebini, bu iki kilise dışında hiçbir kiliseye dokunmayan Osmanlıların, bölgede dini mabetleri yıkma gibi gösterilen davranışının olmadığını destekler nitelikte, Ohri şehrinin Osmanlılar tarafından fethinin ilk yıllarında Müslüman ahalinin ve garnizonunun dini ihtiyaçlarının karşılanması olarak iddia etmiştir" (Aruçi, 2003).

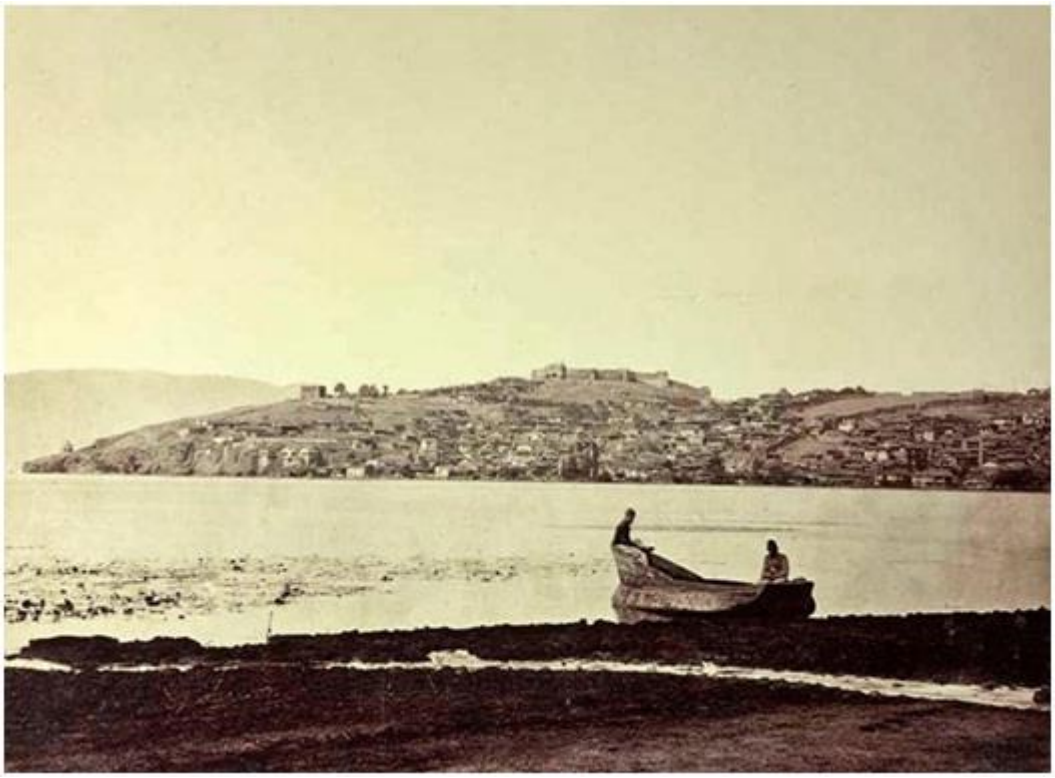

Şekil 21 Ayasofya Cami, 1863/1919 (*İstoriski Arhiv Ohrid)*

Şekil 22.3.2.3. Günümüzde Ayasofya Kilisesi (*Osi, 2018)*

Çelebi, diğer yandan Sultân II . Bayezıd'a sunulmuş *Ohrizade Camii* olduğuna değinir. Evliya'nın ifadesine göre Sultan Bayazıd bu camiye bir minare daha yaptırarak, çifte minareli bir hâle koymuş ve *Hünkâr Camii* adını vermişti. Aşağı şehirden bahseden Çelebi şu ifadeleri kullanır: *"Gayet mamur ve süslüdür ki sanki cennet kokulu Şam'dır. Övgüsünde dil kısa kalır. Uştuk Yaylası'ndan inerken bu şehri gören adamlar Edirne ve Bursa kadar vardır derler"*

Şekil 23 XIX. yüzyılda Ohri (*Istoriski Arhiv Ohrid)*

Aşağı şehirde 17 adet mahallenin varlığından, bunlardan onunun Müslüman, yedisinin Rum, Bulgar ve Latin mahalleleri olduğuna değinen Çelebi, 400 kadar ahşap ev, 150 kadar dükkan, 17 cami ve mescit bulunduğunu ayrıca göl kıyısında Ohrizade ailesinin büyük konağının olduğuna değinir. "*Hepsi sicill-i şer'deyazıldığı üzere 400 adet kiremitli, kargir yapılı, altlı ve üstlü, Rıdvan Cenneti gibi bağlı, geniş haneli büyük şehirdir. Bağ bahçesiyle Ohri Ovası'nı süslemiştir. Gören bu şehri 10-15 bin evdir, der."* Ayrıca buradaki diğer hayır binalarının varlıklarından da bahsetmektedir. Hacı Kasım Camii karşısmda yer alan Siyavuş Paşa ve Sultan Süleyman Medresesi, Ohrizade ve Ağa Sübyan Mektepleri, üç han, Ohrizade ve Gazi Hüseyin Paşa Çarşı Hamamları, kırk ocaklı Ohrizade Kervansarayı, iki misafirhane ve bir de eski bir darphane vardır. Ohri'deki türbelerden Hünkâr Camii mihrabı önünde Ohrizade ve Gazi Bey, Ayasofya Camii sağında ise Şehid Hazinedar'ın Türbeleri bildirilmektedir. 150 adet dükkanlı olan çarşısının 4 yerde perkande ve dağınık olduğundan ana çarşısı sokakları, içi yüksek gölgeli büyük çınarlarla süslü olduğundan bahseder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 8).

Şekil 24 XX. yüzyılda Ohri (*Istoriski Arhiv Ohrid)*

Osmanlı şehrindeki ibadethane unsurunun şehirlerin fiziki anlamda gelişmesindeki önemi, Ohri örneğinde de görülmektedir. Şehir merkezinde yer alan Ali Paşa Cami, Mehmed Hayati Halveti Tekkesi, Zeynülabidin Paşa Cami, Ayasofya Fetih Cami etrafında pazaryeri, imaretler, dükkânlar ile birlikte Ohri çarşısı, bu yapısal hareketliliği oluşturmaktadır.

"Bugün Ohri şehir merkezinde halen, bahsedilen Osmanlı şehrinin yapısal özelliklerinin devam ettiği söylenebilir. Ohri şehrinde yer alan “Zeynülabidin Paşa Camii”, Ali Paşa Camii, Ayasofya Fethiye Camiive etrafını tamamlayan ticari mekânlar, çarşılar ve turistik yerleşim alanları, şehir merkezinin bu önemli dini yapılar etrafında şekillendiğini gösteren önemli örnekler durumundadır" (Ural, 2011).

Osmanlı şehirlerinin önemli bir özelliğini oluşturan kale, Ohri şehrinde de mevcuttur. Koruma amaçlı inşa edilmiş olup Ohri şehir merkezinin, çarşı, pazar yeri ve diğer mahallerin güvenliğinin sağlaması açısından önemli yer tutar. Ayrıca Ohri şehir merkezinde yer alan mesire yerleri şehrin özellikle göl kenarında kurulmuş olmasından dolayı, şehir halkının hoş vakit geçirebildikleri mekânlar olarak yer almaktadır.

Şekil 25 Ohri kalesi XIX. yüzyıl (*İstoriski Arhiv Ohrid)*

Şekil 26 Günümüzde Ohri Kalesi (Osi, 2018)

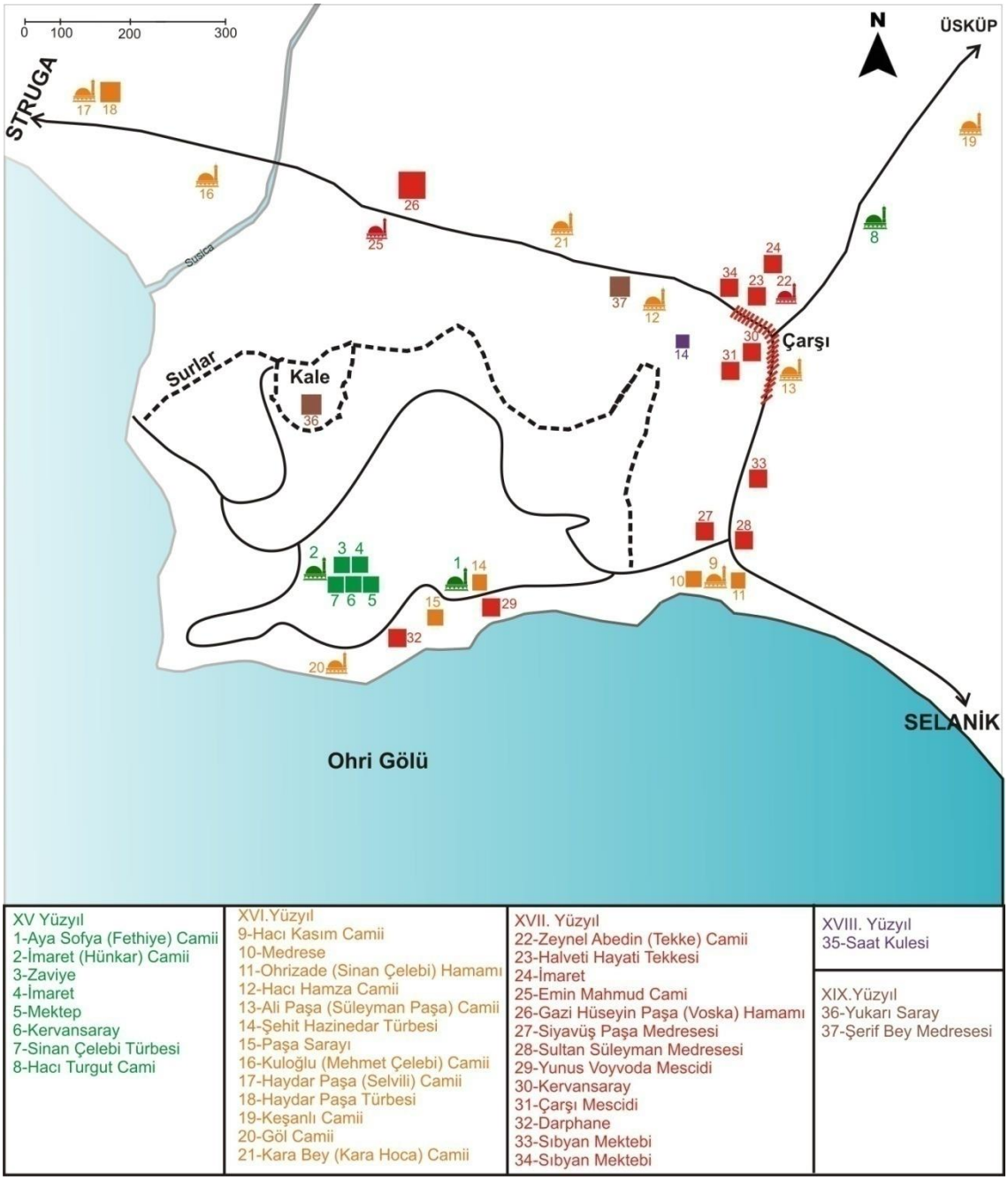
Genellikle yüksek yamaçlarda yokuşlu ve merdivenli dar sokaklarında inşaa edilmiş evlerin belirli bir karakteri vardır. Günümüzde ayakta kalanlardan çoğu devleti tarafından koruma altına alınmış, müze veya başka turistik amaçla kullanılmaktadırlar. Bu evlerin cephe ifadeleri, Rumeli ve Anadolunun birçok yerlerinde XIX. yüzyılda yapılan evlerden pek farklı değildir (Eyice, 1965).

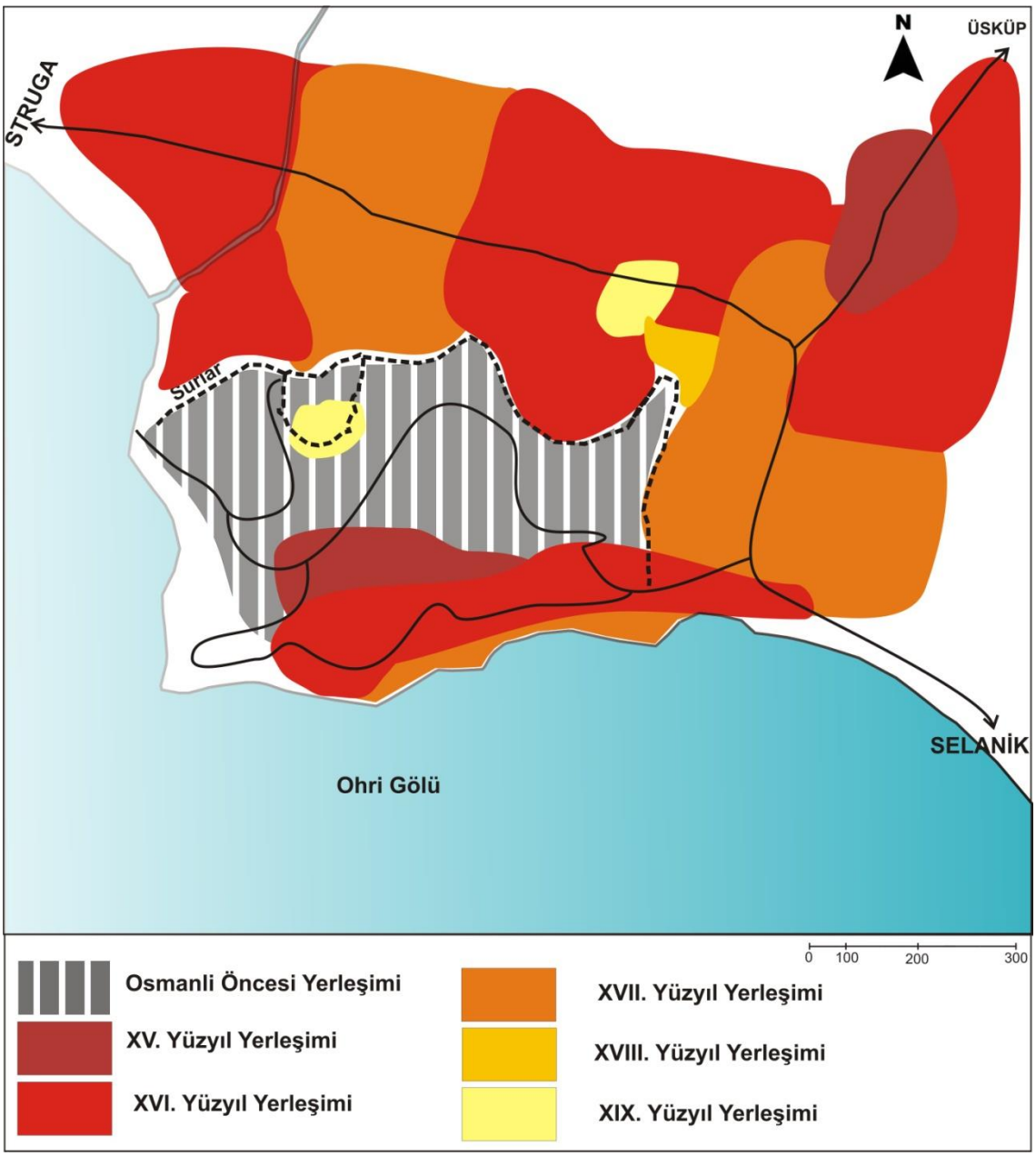
Şekil 27 Günümüzde Ohri evleri (Osi, 2018)

"Özellikle şehir merkezi ve kırsalı çerçevesinde şehrin göl kıyısında yerleşmesinin, onun üretim faaliyetlerini şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Bu manada Osmanlı öncesi ve idaresi sürecinde, Ohri'de, göle bağlı olarak balıkçılığın geliştiği, buna bağlı olarak da göl kıyısında dalyanlara rastlandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca kayıtlardan iktisadi manada Ohri'de yer alan kükürt madeninin bölgede çok eski tarihlerden beri var olduğu anlaşılmıştır. Zira kükürdün, Ohri şehrine ticari-iktisadi canlılık kazandırmasının yanı sıra ilaç yapımı haricinde barut gibi çok önemli bir malzemenin bileşiminde bulunması, Ohri'nin bu maden yatağına sahip olması noktası ile alakalı olarak, şehrin Osmanlı silah sanayisinde de ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir" (Ural, 2011).

Osmanlı İmparatorluğunun XVIII. yüzyıla kadar yaptığı yol ve diğer imar çalışmaları bozulmaya yüz tuttuğundan, tanzimat dönemi sonrası tamir çalışmalarına gidilmiştir. Özellikle araba teknolojisinin kullanılmaya başlanması yolların tekrar elden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Uygunlanması her ne kadar zor olsa da özellikle yolların düzenlenmesi konusunda bir nizamname çıkarılmış, geometrik esaslara uygun olarak Avrupai tarzda yollarak genişletilmeye başlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1995).

Şekil 28 Ohri'de Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 29. Ohri'de Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Ohri'nin ileri gelen ailelerinden biri olan Ohrizade ailesi tarafından hamam, kervansaray, vakıflar kurulmuş Evliya Çelebi de Ohri şehri ziyaretinde bunlardan bahsetmektedir. Özellikle misafir edildiği Ohrizade kervansarayını türlü türlü divanhaneleri, ıstabları ve göl kenarında mevcut çevrilmiş alanlarıyla özellikle çok güzel ve büyük bir mekan olarak anlatmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 8).

Diğer yandan Halvetiyye Şeyhi Mehmed Hayati tarafından Ohri'de Tekke Cami ile beraber ilk Helveti Tekkesi kurulmuştur ve günümüze kadar büyük önem arz etmiştir (Aruçi, 2007).

Ohri Sancağında İlbasan yolu işlek olduğu ve İşkodra tarafına giden askerlerin dahi ana yolu olduğu halde yol çok bozuktu. İlbasan-Manastır, Manastır-Ohri hududuna kadar giden yollar yapılmaya muhtaçtı. Malzemeler devlet tarafından karşılanmış,

yolların yapımı ise halk tarafından yapılması tavsiye edilmiştir. Ohri yolu yapılırken usule uygun olması için İstanbul'dan bir mühendis getirilmesi talep edilmiş, bakım ve onarımları yapılmıştır. (CDAB, I. DH.517/35201)

Altyapı çalışmalarının inşatına önem vermeye devam eden Osmanlı Manastır ile Elbasan arasındaki telgraf hattının Ohri'den geçmesi sebebiyle buraya bir telgrafhane tesis edilmesi konusunda karar alınmıştır:

OHRİ'DE TELGRAFHANE İNŞASI

Manastır ile Elbasan arasındaki telgraf hattının Ohri'den geçmesi sebebiyle buraya bir telgrafhane tesis edilmesi

IZGRADBA NA TELEGRAFSKA STANICA VO OHRID

Osnovawe na edna telegrafska stanica vo Ohrid od pri~ini {to tamu pominuva telegrafskata linija pome|u Bitola i Elbasan.

24 avgust 1869 g.

Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne

Manastır ve Ebasan arasında bulunan telgraf hattı Ohri'den mürûr eylediği cihetle oraya bir telgrafhâne küşâdına mahallince lüzum göründüğü Selanik Telgraf Müfettişliği cânibinden iş'âr olunmuş ve mezkûr telgrafhâne memurunun beşinci sınıfdan olması idarece kararlaştırılarak memur-ı mûmâileyhe sekiz ve bir nefer mûsıl-ı muharrerâta yüz altmış altı kuruş maaş i'tâsı emsâli iktizâsından bulunmuş olmağla muvâfık-ı re'y-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri buyurulduğu hâlde mezkûr maaşların Hazine-i Celîle'den tesviye ve i'tâsı için irâde-i seniyyesinin istihsâli bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 2 Cemâziyelevvel sene [1]286 ve fî 29 Temmuz sene [1]285 / [10 Ağustos 1869]

(CDAB, İrâde Dâhiliye, 41578)

Diğer yandan Drin nehrinin taşması sonucu şehre verdiği zararı azaltmak amacıyla Ustruga'dan Drin Nehri hizasıyla Vizaniste tarafından Dibriyan köyüne kadar bir yol yapılması ve Ohri civarından doğan Soguksu isimli derenin çevresine verdiği zararın önüne geçilebilmesi için temizlenmesi konusunda şöyle bir karar alınmıştır:

USTRUGA'DA YOL İNŞASI / OHRİ'DE SOĞUKSU DERESİ'NİN TEMİZLENMESİ

Ustruga'dan Drin Nehri hizasıyla Vizanişte tarafından Dibriyan köyüne kadar şose benzeri bir yol yapılması./ Ohri civarından doğan Soğuksu isimli derenin çevresine verdiği zararın önüne geçilebilmesi için temizlenmesi

IZGRADBA NA PAT VO STRUGA / ^ISTEWE NA REKATA LADNA VODA VO OHRID

Izgradba na pat od Struga pokraj rekata Drim od stranata na Vizani{te do seloto Dibrijan / ^istewe na rekata Ladna Voda, koja izvira nekade vo okolinata na Ohrid, so cel da se onevozmo`i da predizvika {teta vo okolinata.
18 maj 1896 g.

Sadâret
Mektubî Kalemi

Ticaret ve Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne

Ohri Kazası'na tâbi‘ Ustruga'dan cereyan eden Karadrin Irmağı'nın ekser-i evkâtda taşarak kasabayı su basıp mezrû‘âtın dahi mahvolduğu beyânıyla icra-yı icabı ve Ustruga'dan Drin Nehri hizasıyla Vranişte cihetinden Dobovyoni karyesine kadar şose kılıklı bir yolun inşasına ahali-i karyece mübâşeret edilmiş ise de hem bunu inşaya hem de tarîk-ı hâssa iânesini îfâya kudretleri olmamak cihetiyle Debre caddesinin işbu tarîkden geçirilmesi için keşfiyât-ı lâzıme bi'l-icra mezkûr tarîk inşa etdirilmek üzere bu sene sair cihetlerce olan tarîk ameliyâtından afvları ve Ohri civarındaki kaynaklardan zuhur ile göle akmakda bulunan Soğuksu nâm derenin tuğyânı sebebiyle arazi-i mezrû‘aya ve Hazine-i Celîle'ye olan mazarratı cihetiyle amele mükellefiyetinin bir-iki seneliği karşılık tutulup mezkûr nehrin tathîr olunması mahalleri ahalisi tarafından istid‘â edildiğinden ve ol bâbdaki meşhûdât ve tahkikâtdan bahisle icra-yı icabına dair Rumeli Vilâyât-ı Şahanesi Hey'et-i Teftişiyesi'nden vârid olan 25 Zilkade sene [1]313 tarihli ve 113 numaralı tahrîrât leffen taraf-ı devletlerine irsâl kılınmış olmağla meâline nazaran bi't-tedkik icab-ı hâlin îfâ ve inbâsına ve tahrîrât-ı mezkûrenin iadesine himmet buyurulması siyâkında tezkire.

5 Zilhicce sene [1]313 - 6 Mayıs sene [1]312 / [18 Mayıs 1896]

(CDAB, A. MKT. MHM, 677/19)

Şehir nüfusundaki artış XVIII. yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır. Halvetiyye şeyhi Mehmed Hayati, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ohri'de ilk Helveti Tekkesini kurmuştur. Bu tekke, bitişiğindeki Tekke Camii ile beraber Makedonya'daki Helvetiler için büyük önem arz etmekteydi (İnbaşı, 2017).

Ohri şehir ekonomisini etkileyen ve iktisadi hayatına yön veren bir etken Ohri Gölü olmuştur. Dolayısıyla burada balıkçılığın geliştiği, buna bağlı olarak da göl kıyısında dalyanlara rastlandığı bilinmektedir. Diğer yandan havyacılığın fiziki şartlar itibariyle daha çok şehrin ihtiyaçlarına yönelik olarak gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ohri'de yapılan zirai faaliyetler tüketime dayalı ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılsa da, kayıtlarda çiftliklerin ve mezraların varlığı göze çarpmaktadır (Ural, 2011).

Şekil 30 Ohri'de bir sokak, XX yüzyıl *(Kurt Hielscher, Jugoslavien)*

"Ohri şehir merkezindeki demografik durum, Müslümanların nüfusunda ilerleyen yıllara göre belirli bir artışı gösterirken, gayrimüslim ahalide ise nüfusun neredeyse sabit bir noktada kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, şehir merkezindeki nüfusta, Osmanlıların gerek bölgedeki adaletli idari yaklaşımı, gerek iktisadi ve içtimai manada toplumları birbirinden ayırmayan bakışı ve bölgeye gerçekleşen Türk göçleri ile Ohri'nin de içerisinde yer aldığı bölgede bir İslamlaşma hareketinin gerçekleşebildiğini gösterebilmektedir" (Ural, 2011).

Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Ohri'de de vakıflar, dini hizmet, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetleri uygulamak bakımından büyük önem arz etmekteydi. Arşiv kayıtlarında Ohri'de ilk kurulan "Vakf-ı Sinan Çelebi el-merhum" adı geçmektedir. Kayıtlarda ayrıca "Ahmed Bey biraderi Bayezid Paşa" ismiyle ayrı bir vakıf kaydedilmiştir. Bu vakıflarda dükkânlar, bahçeler ve hamam vakıf mülkü içerisinde gelir getiren mallar olarak kaydedilmiştir (CDAB, TD 367).

5.3.3 İşkodra (Shkodra)

Tarihi süreç içerisinde Roma, Bulgar, Sırp, Bizans hâkimiyetinde bulunan Arnavutluk, XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır (Gegaj, 1937).

Avrupa'da yer alan en eski yerleşim yerlerinden biri olan İşkodra şehri XV. yy da Osmanlı topraklarına katılmıştır. Shkoder, İskanderiye, Skutari, Skadar ve İşkodra

isimleriyle anılan şehir, Kır, Drin ve Boyana nehirlerinin birleşme noktasında kurulmuştur (Kiel, 2001).

İskender Bey ile yıllarca yapılan zorlu bir mücadele ardından, İskender Bey'in ölmesinden sonra Arnavutluk'un büyük bir kısmı alınmakla birlikte Kroya ile İşkodra alınamamıştı. İşkodra, müstahkem ve alınması güç bir kaleydi. Yüksek bir dağ üzerindeki kaleyi, civarında bulunan üç ayrı kale müdafaa etmekteydi. Fatih Sultan Mehmet döneminde 1467 yılında Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa büyük bir ordu ile gelerekVenedik Cumhuriyeti ve Arnavutların kontrolündeki İşkodra'yı kesin olarak fethetti (İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman, VII. Defter).

Şekil 31 XVI. yüzyılda İşkodra (*G. F. Camocio, 1571)*

Kiel'e (2001) göre, fetihten sonra Venedikliler ile yapılan anlaşmaya göre İşkodra'da yaşayan halk şehri boşaltıp Venedik'e göç etmiş ve Osmanlılar İşkodra'yı boş olarak teslim almışlardı. İşkodra'yı olumsuz açıdan etkileyen bu durum, şehrin uzun bir süre Nüfus ve ekonomik bakımdan yetersiz kalmasına sebep oldu. 1485 yılına ait tahrir defterinde kalede birkaç yüz kişilik askerin, şehirde de 27'si Müslüman olan 97 hanelik bir nüfusun varlığı yer almaktadır. Müslüman halkın ihtiyacı olan iki mescit yapılmış, ayrıca bir kilise de camiye çevrilmiştir (Kiel, 2001).

Şekil 32 Günümüzde İşkodra (*İşkodra Belediyesi, 2018)*

Tarihi çok eskilere dayanan şehir, birçok kavim ve millet tarafından tahrip edilince tepeler üzerine yeniden inşa edilmiştir. Arnavutça “kodra” kelimesi “tepe” anlamına gelmektedir. Arnavutluk’un kuzeyinde yer alan İşkodra XVIII. yüzyıla gelindiğinde beşi Arnavutluk’da biri de Karadağ’da olmak üzere altı kazadan oluşmaktaydı (Akyüz, 1998).

Todorov'a göre Osmanlı devleti Arnavutluk topraklarında bölgenin dağlık, elverişssiz oluşu, İskender Bey isyanı ve bölgedeki iktidar mücadeleleri nedeniyle uzun süre hâkimiyet kuramamıştır. Bu mücadeleler süresince Arnavutluk'ta yer alan yerleşim birimleri ekonomik ve nüfus bakımından geri kalmışlardır. İşkodra şehri de teslim olduktan sonra buradaki halkın göç etmesi nedeniyle boşalmıştı. Bu sebeple Osmanlı ele geçirdiği bu yerlerde canlanmayı sağlamak amacıyla sancaklar kurmuştu (Todorov, 1983).

Arnavutluk İskenderiyesi de denilen İşkodra 1486’da Rumeli Beylerbeyliğine bağlı sancak olarak idari bir birime dönüştürülmüştür (Kiel, 2001).

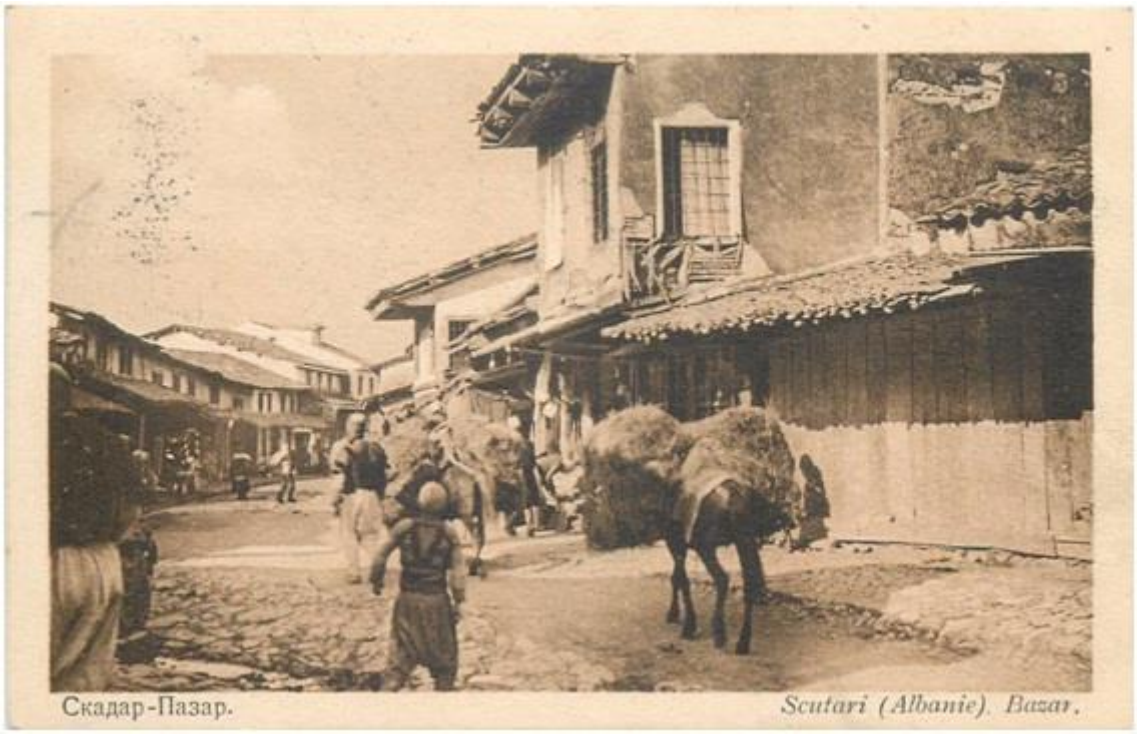
Osmanlılar tarafından uygulanan iskân politikası, bütün Rumeli'de olduğu gibi İşkodra için de geçerlidir. XV. yüzyılda sancak statüsünde yer alan şehir, pek çok ünlü şahsiyetin idaresinde yönetilmiştir. 1517'de şehrin subaşısı olan Evrenosoğlu Gazi Bey de bu şahsiyetlerden birisidir (Akyüz, 1998).

Duka'ya (1991) göre, Osmanlı yönetimi altına giren Arnavut kentleri Elbasan, Berat, İşkodra, Prizren, Vuçıtırın, Ohri'de sancakbeyleri, alaybeyleri ve kadılar için

ikametgâhlar kurulmuştu. Osmanlı'nın bu topraklarda kurduğu yeni düzenin, İşkodra, Yönetim, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştur (Duka, 2011).

İnalcık'a (1993) göre, halkın Türk idaresini benimsemesi Türk nüfusunun hızla yayılmasına sebep olmuştur. Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlılar Rumeli'de ilerlerken yerli halka "istimalet" vermiş ve bu politikayla Ortodoks kilise ve manastırlarını himaye edip, vergiden muaf tutarak halkın güvenini kazanmıştır (İnalcık, 1993).

İşkodra sancağının kurulmasından sonra İslamlaşma sürecine giren şehirde, 1485 yılına ait Tapu-Tahrir Defteri'ne göre "Cemaat-i Müslüman" adıyla 26 hanenin bulunması fetihten kısa bir süre sonra iskan politikasının işleyişini göstermektedir (CDAB, TD 17).

Şekil 33 XIX yüzyılda İşkodra'da Pazar yeri (Instituti i Monumenteve të Kulturës)

Eski adıyla Rozafa denilen İşkodra kalesi, 100 metre yükseklikteki bir tepede kurulmuş olup, 1894 tarihli Salname-i Vilayet-i İşkodra'da kale hakkında şöyle bilgi verilmiştir: "*İşkodra kalesi münalar mevkiisiyle beraber sath-i zeminden 100 metreirtifasında bir dağ üzerinde mebni ve canib-i garbisinde vaki gölden nüba'an idüb Adriyatik Denizi'ne mensup olan" Boyane" ve cihet-i cenübiyyesinde cereyan iderek, itsalinde Boyane'ye karışan "Drin" nehirleriyle mahdut olduğundan şu manzara-i dahiliye müsadif-i inzar-ı şahane oldukda bu şahın yuvasını yapan ne güzel bir intihab etmiş"* (Salname-i Vilayet-i İşkodra, 1894).

XVII. yüzyılda burayı ziyaret eden Evliya Çelebiye göre, iki kapısı bulunan kalenin içinde Paşa sarayından başka 150 kadar Türk evi ve kiliseden çevrilmiş iki cami mevcuttur. Aynı zamanda kalede dükkânların bulunmadığını, sadece yüz adet nefer haneleri ve buğday ambarlarının varlığından bahseder. Asıl yerleşim yerinin kale içinde değil surların dışında olduğunu belirten Çelebi, az sayıda bulunan evlerin yanı sıra kiremit kaplı, yedi-sekiz sarnıçlı, eski ve nurlu Sultan Mehmed Camii'den de bahsetmektedir. Ayrıca kaleden göle inen su yollarının bulunduğunu ve şehrin su ihtiyacının burdan karşılandığını zikretmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6).

Şekil 34 XIX. yüzyılda İşkodra (*Instituti i Monumenteve të Kulturës)*

Sur dışındaki yerleşim yerinden "varoş" olarak bahseden Çelebi, burada bağ, bahçeli, kiremit ve kayyam taşla örtülü ahşap binalı müslüman evlerinden ve 15 mahallenin varlığından bahseder: "*Tamamı 1.800 adet tek ve iki katlı cennet bahçesi gibi bağlı bahçeli, kiremit ve kayağan örtülü kârgir sağlam yapılı Müslüman haneleri vardır. Hepsi 15 mahalledir. Evvelâ Bayezid Han Mahallesi, Ali Bey Mahallesi, Hüseyin Bey Mahallesi, İskelebaşı Mahallesi, Müftü Mahallesi, Kara Haşan Mahallesi, varoşda pazar başında Mahkeme Mahallesi ve ..... "* (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6).

Fetih zamanı İşkodra, kalenin çevresinde bulunan 6 mahalleden ibaretmiş. Ancak fetihten sonra büyümeye başlayan şehir, orman ve çalılıklara doğru kaymış, böylece İşkodra 25 mahalleye ayrılmıştır. Bu mahallelerden 20'si Tophane ve Terzihane, 5'i ise Tabak semtindedir. İsimlerinden de belli olduğu gibi bu mahalleler esnaf gruplarına göre gelişmişlerdir. (İncicyan, Andreasyan, 1973) .

Şemseddin Sami'ye (1996) göre mahalleler arasında geniş meydanlar ve mezaristanlar yanı sıra, geniş bahçeli ve sur gibi yüksek duvarlı evler bulunmaktadır (Şemseddin Sami, 1996).

Çizelge 4: İşkodra'da 1570 yılında mahallelerin durumu (*CDAB, TD 500)*

MAHALLE ADI	**HANE SAYISI**	**İNANÇ**	**MEVCUT OLAN MESLEK DALLARI**
Cami-i Şerif Mahallesi	70	Müslüman	3 doğramacı, 2 başmakçı (ayakkabı yapan), 1 ekmekçi, 1 helvacı, 1 boyacı, 2 takyeci, 1 dellal, 1 bezdar (bezci), 1 ahenger, 3 debbağ (derici), 3 nalband, 1 bakkal, 1 mumcu, 1 kürekçi, 4 terzi
Dilcan Bey Mahallesi	27	Müslüman	Sarraç, debbağ, mumcu, kılıççı, torcu
Tophane Mahallesi (Hasan Marşin)	32	Müslüman	2 sarraç, 1 hallaç, 2 bozacı, 2 hayyat, 1 çilingir, 1 bakkal, 1 kürekçi, 1 mumcu, 3 kasab, 2 pervane
Süleyman Ahmed Mahallesi	40	Müslüman	4 debbağ, 1 ekmekçi, 1 başmakçı, 1 sarraç, 2 hayyat
Ali Bey Mahallesi	30	Müslüman	1 pervane, 9 debbağ, 3 sarraç, 1 dülger, 2 başmakçı
Pomili Mahallesi	19	Müslüman, Gayr-i Müslim	4 hayyat, 2 başmakçı, 1 takyeci, 4 kasab
İstimad Mahallesi	12	Gebran	1 neccar, 1 piri, 1 dede
Berdiç Mahallesi	29	Müslüman, Gayr-i Müslim	/

"İskenderiye'de mevcut 40 caminin ikisi Mahmut Paşa'nın babası Ahmed Paşa tarafından yapılmıştır. Pazarın içinde bulunan namlı Hünkar camisi, Santa Maria adlı kiliseden çevrilidir, St. Lazar manastırı da şimdi kervansaray ve Türk mektebi olarak kullanılmaktadır. Şehirde ayrıca 10 aded han da mevcuttur"(İncicyan, Andreasyan, 1973).

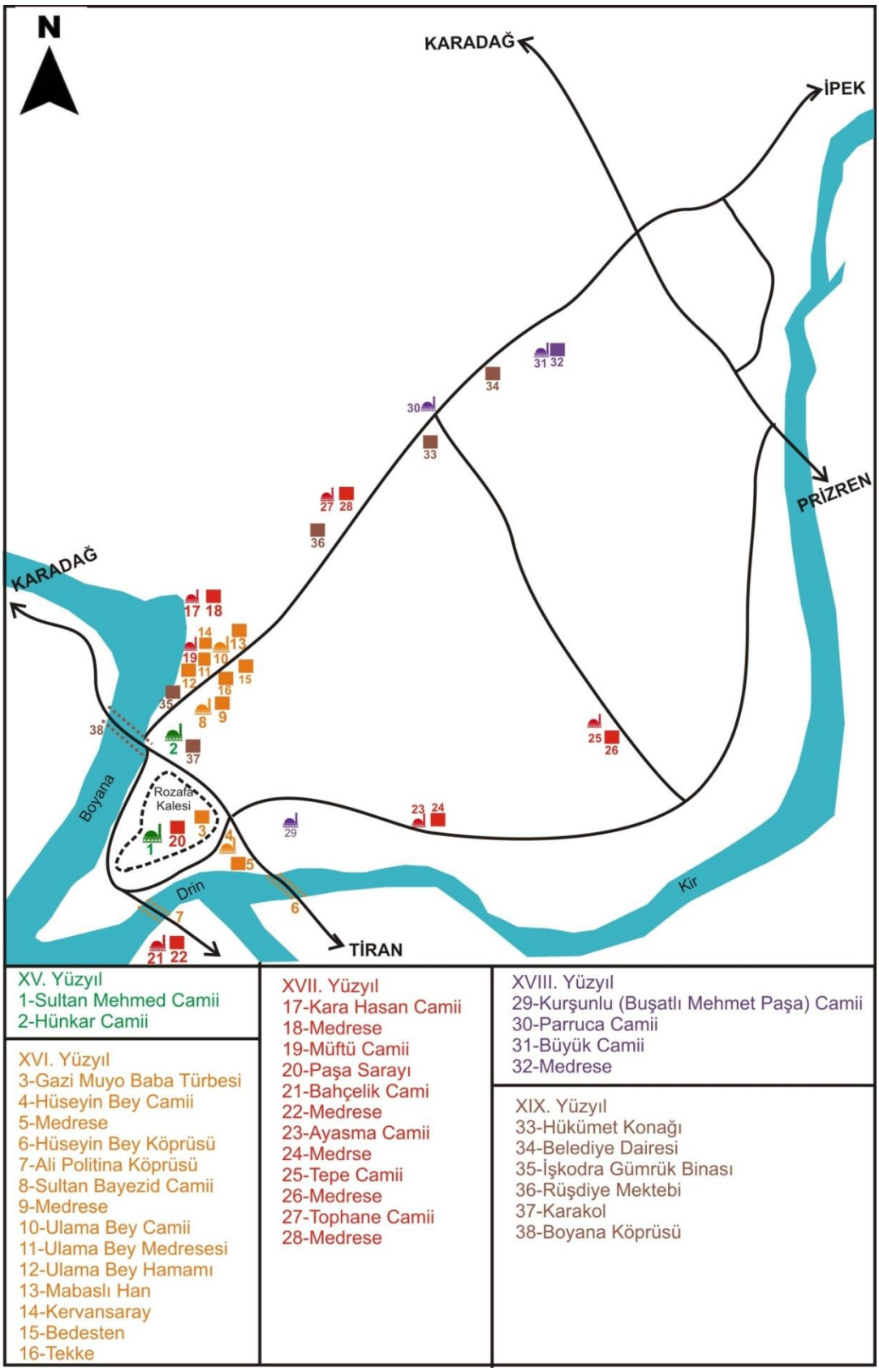
Çelebi'ye göre tamamı 11 mihrap olan camiler mevcuttur. Bunun yanında 7'şer adet medreseli olan 70 mescit bulunmaktadır. Tamamı 6 adet olan, tarikat derviş tekkelerinin olduğundan bahseder. Ayrıca Drina nehri üzerinde biri Hüseyin Bey köprüsü, diğeri Ali Politina olmak üzere iki adet köprü mevcuttur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6).

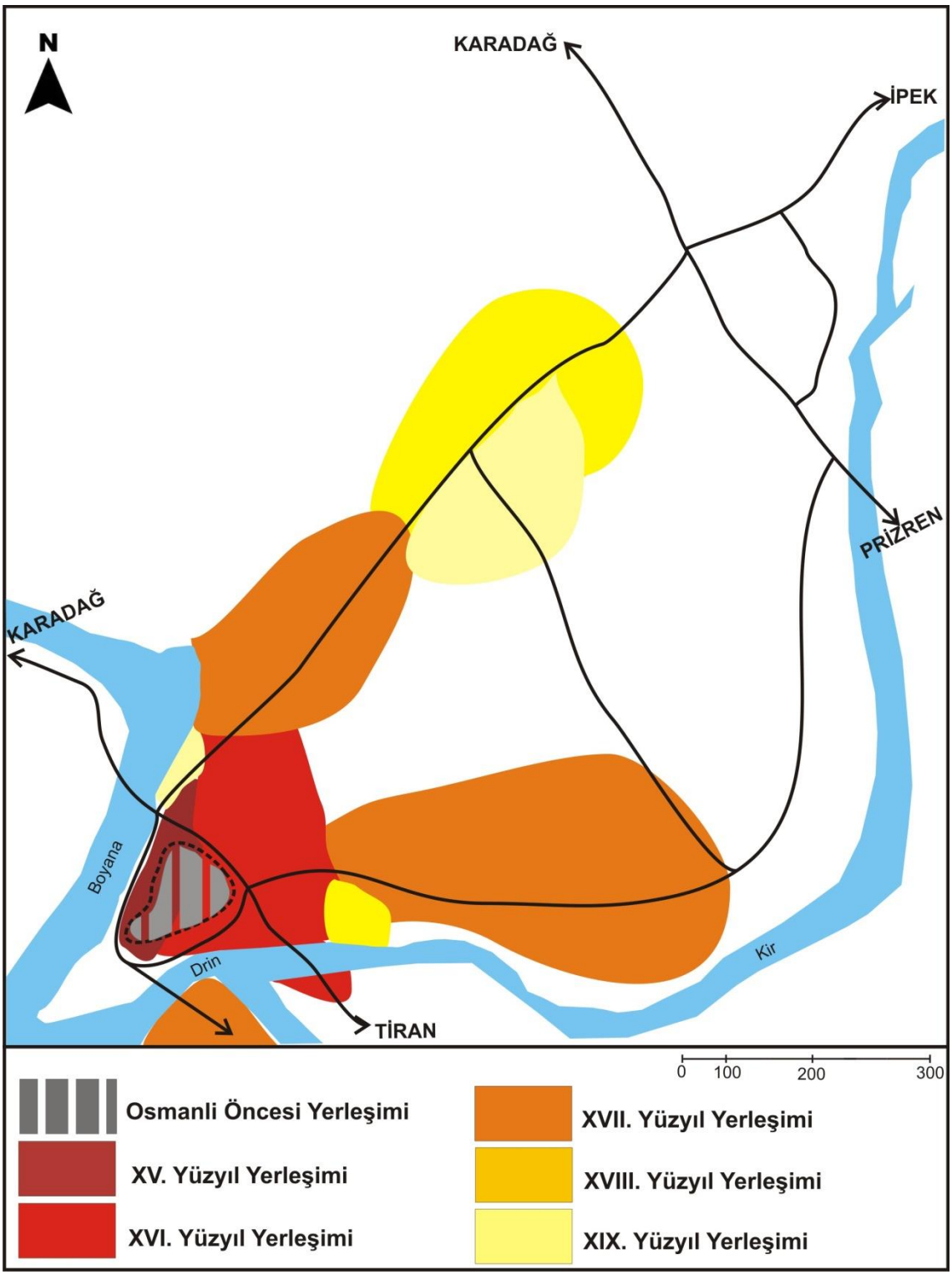
Şekil 35 İşkodra Vilayeti, XIX. Yüzyıl, [URL-5]

Öztekin'e (2014) göre Balkanlar'ın önemli sancaklarından birini teşkil eden İşkodra XVIII. yüzyıla kadar Buşatlılar, Çavuşoğulları ve Mehmet Ruşen Paşa tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde İşkodra sancağına Ülgün, Antibari, Pogoriçe, Plav ve Karadağ kazaları bağlıydı. İşkodra'da Çavuşoğulları ve Buşatlı aileleri yanı sıra İpek'in önde gelen ailelerinden Beyoğlular bulunmakta idi. Bu aileler İşkodra Sancağı yönetimi için birbirleriyle mücadele etmiş, 1730 yılında İşkodra önce Beyoğlular tarafından, daha sonra da 1733 ve 1737 yıllarında Yusuf Çavuşoğlu tarafından yönetilmiştir. Bu iki aile arasında yaşanan yönetim mücadelesinden fırsat bulan Buşatlı Mehmet Bey 1756 yılında mutasarrıf olarak idareyi ele almıştır (Öztekin, 2014).

İşkodra XVIII. yüzyıldan itibaren önemini artırmaya başlamıştır. Bunun nedeni kentin Arnavut Buşatlı ailesinin yönetimde olmasıdır. Buşatlı ailesinin hâkimiyeti 1756-1831 yılları arasında sürmüştür. 1831'de Osmanlılar bu aileyi bölgeden çıkarmıştır. Önemli imar çalışmalarının yapıldığı bu dönemde Buşatlılar, birçok yol, köprü, bedesten yanı sıra İşkodra'nın en büyük camisi olan Kurşunlu Cami'ni yapmışlardır (Jata, 2014).

Şekil 36 İşkodra'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 37 İşkodra'da Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

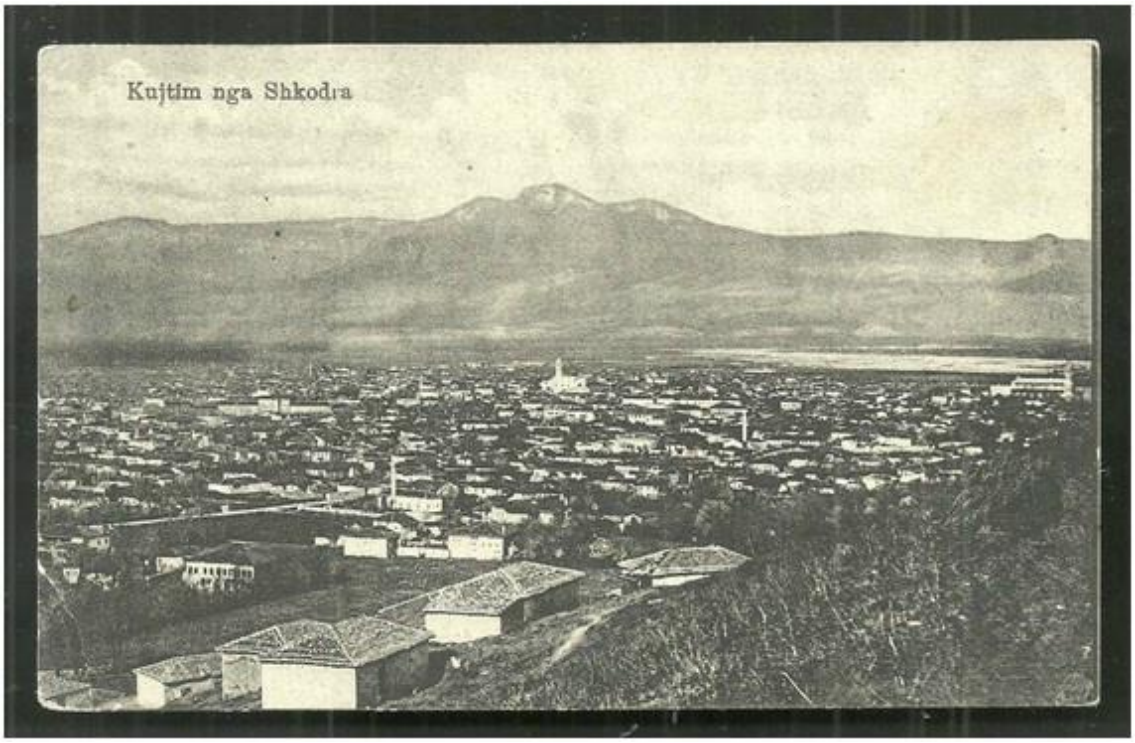

Şekil 38 İşkodra Kalesi, Tabak mahallesi, Kurşunlu Camii (Instituti i Monumenteve t*ë Kulturës*)

İşkodra Vilayeti Salnamesi'ne göre XIX. yüzyılda İşkodra şehrinde 12'si Mülsüman olmak üzere toplam olarak 14 mahalle bulunmaktadır (Salname-i Vilayet-i İşkodra, 1894).

Şemseddin Sami Kamusu'l-A'lam adlı eserinde XIX. yüzyıl sonlarında kentte 4500 hane, 1500 dükkan, bir bedesten, 40 cami, 2 medrese, 1 kütüphane, 1 rüşdiye mektebi ile birçok ibtidai mektebi olduğunu vurgular. Hükümet Konağı, kışla ve cephane gibi bir takım kamu binaları da bulunmaktadır. Kentin dörtte üçü Müslüman, dörette biri Hirstiyan ve tamamı Arnavut olmak üzere 37.000 nüfusu vardır. Hırstiyanların büyükbir kısmı Latin, diğerleri de Ortodoks'tu (Şemseddin Sami, 1996).

İşkodra XIX. yüzyılın ortalarında Tabak, Tepe, Ayazma, Kafe, Bahçalık, Kuçi, Dobraçi, Golem ve Rus mahallelerinden oluşmaktaydı. Bu mahalleler sokak veya bayraklara bölünmekteydi. Bayrakların başında yönetici olarak "Bayraktar" bulunmaktaydı (Hecquard, 2008).

Şekil 39 İşkodra, 1910 (*Instituti i Monumenteve të Kulturës)*

Erken'e göre İşkodra Gölünün ve Buyana Nehrinin bulunduğu alanda 1500 dükkanı kapsayan bir pazar yeri yapılmıştır. 1830 yıllarında 2000 dükkan ve depoyu kapsayan İşkodra pazarı, 1870 yıllarına gelindiğinde 2500 dukkana ev sahipliği yaparak, Balkanlar'ın en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Buşatlı İbrahim paşa tarafından pazarın tam ortasında bir bedesten inşa edilmiştir. Bedesten de iki katlı ve iki cepheli 64 adet dükkân bulunmaktadır. 1869 yılında Süveyş kanalının açılması, 1874 yılındaki Selanik-Mitroviça tren yolunun hizmete girmesiyle İşkodra şehri ekonomik canlılığını kaybetmeye başlamıştır (Erken, 2014).

Tekeli (1985), Tanzimat Devrinden, Osmanlı'nın hemen her alanda merkezileşme çabalarının olduğu bir dönem olarak bahseder (Tekeli, 1985).

Bu dönemde İşkodra, İskenderiye adıyla anılan Rumeli Eyaleti'ne bağlı ve mutasarrıflı bir paşanın yönetimindeki bir sancak konumundaydı. İskenderiye adı 1851 yılında İşkodra olarak değiştirilmiş, ancak İskenderiye ismi sancak merkezi olan İşkodra'nın diğer bir ismi olarak bir süre daha kullanılmaya devam erilmiştir (Devlet Salnamesi, 1267).

Şekil 40 İşkodra Kalesi ve Boyana nehri, 1909 (Instituti i Monumenteve të Kulturës)

İşkodra şehri XIX: yüzyılda da Arnavutluk ve Balkanlar'ın önemli ekonomik ve sanat şehri olma özelliğini korumuştur. Tanzimat devrinde de bütün Arnavutluk'u kapsayan bir vilayetin merkezi olmuştur. Ancak 1870 yılında inşasına başlanan Balkan demiryolunun İşkodra dışında yer alması, şehrin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir (Kiel, 2001).

Jata'ya (2014) göre, Osmanlı döneminin son yıllarında, Osmanlı yönetimi süresince inşa edilen birçok yapıların onarımı gerçekleştirilmiş, ayrıca birçok kilise ve yapılar yeniden yapılmıştır (Jata, 2014).

Kanuni devrinde düzenlenmiş olan sekiz Arnavutluk sancağından birisi olan İşkodra, XVIII. yüzyıla kadar Buşatlılar, Çavuşoğulları ve Mehmet Ruşen Paşa gibi yerel feodaller tarafından idare edilmiştir. Bu yüzyılda İşkodra; Ülgün, Antibari, Podğoriçe, Plav ve Karadağ kazalarından oluşan bir sancak haline gelmiştir. İşkodra, 1868 yılında ilk defa İsmail Paşa'nın valiliğinde İşkodra ve Zadrime sancakları ile 14 kazadan oluşan vilayet yapısı ile karşımıza çıkmaktadır. 1869 ve 1870 yıllarında İşkodra vilayeti, Prizren, Debre ve İşkodra sancaklarından oluşmaktaydı. 1872 yılına gelindiğinde İşkodra'nın Prizren ve Debre sancakları olmaksızın vilayet konumunu küçülerek koruyup, sadece İşkodra sancağı ile 11 kazadan oluşan bir idari yapı halini aldığı görülmektedir (Erken, 2014).

Şehirde yaşayan halkın yaklaşık %80'i müslüman, geri kalan %20'sini gayr-i müslimler oluşturmaktaydı. Şehir halkı genellikle el işleriyle uğraşanlar, dükkancılar, pazar satıcıları ve tüccarlar oluşmaktaydı.1570 yılı sonlarında şehirde 23 debbağ, 11

hayyat, 9 sarraç, 7 başmakçı, 7 kasap, 4 neccar, 3 takyeci, 3 nalband, 2 bakkal, 3 mumcu, 2 kürekçi, 1 kıllıççı, 1 çilingir, 1 dülger, 1 hallaç, 2 bozacı, 1 helvacı, 1 boyacı ve sanat ile uğraşanlar bulunmaktaydı (Akyüz, 1998).

Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehirdeki sosyo ekonomik hayat ile ilgili, halkın balıkçılıkla uğraştığını, bağların bolluğundan halkın bir kısmının bağcılık yaptığını, tüccar ve zanatçıların varlığından bahseder "*Bir sınıfı gölünde balık avcılarıdır; bir bölüğü askerî taifesidir; bir zümresi kara deniz tüccarlarıdır; ve bir fırkası sanat ehlidir; bir kısmı suhte ulemâlarıdır; ve bir kavmi bağcıdır, zira 23,000 adet bağları vardır. Çok iyi rencberlik edip işlerine ve kazançlarına mukayyet cesur ve yiğit Arnavut gazileri var. Başka millet bu şehirde yoktur"* (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6).

Diğer yandan XV. yüzyılın sonlarına doğru vakıflara rastlanmıştır. Bunlar Mami Bey Vakfı ve İşkodra Sancakbeyi Ulama Bey Vakıflarıdır. Bu vakıfların dükkan, arazi, değirmenleri bununmaktadır. Diğer yandan Osmanlı kültürünün temel müessesesesini oluşturan medreselerden İşkodra'da "Kasaba-i İskenderiyye-i Arnavud" adında Yirmibeşli Ulama Paşa medresesi vardır (Akyüz, 1998).

5.3.4 Yeni Pazar (Novi Pazar)

Mušović'e (1979) göre, eski dönemlerden beri burada İliryalılar'ın yaşadığı, Roma döneminde ise askeri bir yerleşim bölgesi olduğu ve Azinos ismiyle anıldığı bilinmektedir. Daha sonraları da X-XII. yüzyıllar arasında Ras sınır kalesinin bu kesimde bulunduğunu vurgular. VI-VII. yüzyıllarda ise Slavlar buralara göç etmiş ve Sırp feodal hükümetini kurmuştur. Bugün Yeni Pazar'da bulunan St. Petar Kilisesi'nde Sırp hükümdarı olan Stefan Nemanja'nın Ortodoks Hırstiyanlığı kabul ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Osmanlı'nın gelişine kadarki sürede, bölgenin ihmal edildiği ve gözle görülür bir gelişmenin olmadığı bilinmektedir (Mušović, 1979).

Osmanlı'nın 1389 Kosova zaferi ve 1392 Üsküp fethinden sonra 1455 yılına kadar bu bölgede iki başlı bir yönetim söz konusu olmuştur. Kaleler Osmanlı egemenliği altındayken, kalelerin dışındaki arazilerde Sırp feodallerinin kısmi egemenliği söz konusudur (Gül, 1998).

Skrijel'e göre Batı Rumeli'nin en tanınmış şehirlerinden biri Yeni Pazar'dır. Şehrin kurucusu İshak Bey'in oğlu İsa Bey'dir. Yeni Pazar XV. yüzyılda, Raşka ve Jošanica nehirlerinin kıyısıda, Eski Pazar'dan (Staro Trgovište) 11 kilometre uzaklıktaki Orta Çağ Sırp Nemanyiç devletinin bulunduğu topraklarda kurulmuştur (Skrijel, 2014).

Yeni Pazar'ın güneybatısında bulunan Gluhovista, 28 Mayıs 1396 tarihinde Birinci Bayezit tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yeni Pazar ise 1461 yılından önce Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuştur. Yeni Pazar'ın o yıllara ait kayıtlardaki ismi Novipasar olarak geçmektedir. Yeni Pazar şehrinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte burasının İsa Bey tarafından 1456 yılındatesis edildiği tahmin edilmektedir (Yarar, 2010).

Hoca'ya göre şehir Peşter yaylası ile dik yamaçlı olan Rogazne dağı arasındaki Yeni Pazar ovasında, İbar nehrinin kolunu oluşturan Raşka'nın Jošanica nehri ile birleştiği yerde kurulmuştur (Hoca, 1986).

Stratejik olarak çok büyük bir öneme sahip olan Yeni Pazar, Avrupa'ya bağlantı yolunun buradan geçmesi sebebiyle, Avrupa içlerine yapılan akınlarda bir üs oarak kullanılmıştır. Yeni Pazar adıyla anılan bu bölgeye Osmanlıların ilk akınlarıyla birlikte Karaman ve Konya'dan Türk kabileleri ve akıncılar yerleştirilmiştir (Yanardağ ve Metin 1993).

1459-1461 yıllarında Ras bu bölgenin idari merkezini oluşturmaktaydı. Yeni Pazar şehri kurulurken Yeni Pazar ovasında İsa Bey tarafından Cami, imaret, hamam, kervansaray, çarşı ve üç değirmen yaptırılmıştır (Andrejević, 1969).

Osmanlı egemenliği ile birlikte Yeni Pazar, adıyla eş anlamlı bir şekilde ekonomi-ticari bir merkez olarak gelişmeye başlamıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'ın kuzeybatısına doğru yaptığı fetihler sonucunda Yeni Pazar şehrinde ekonomi hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. Birçok önemli şehre (Dubrovnik, Saraybosna, Niş, Üsküp, Selanik, Sofya, İstanbul) giden ticaret yolları bu güzergâhın üzerinde yer almaktaydı. Dolayısıyla Yeni Pazar'da birçok kervansaray, han, hamam gibi binalar yapıldı (Aruçi, 2013).

Kurulduktan sonra Bosna Sancağı'na bağlı olan Yeni Pazar, XV. yüzyılın sonlarına doğru Zveçan, Yeleç, Ras ve Syenica ile birlikte yeni oluşturulan Yeni Pazar Sancağı'na bağlanmış ve idare merkezi olmuştur. 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı ile birlikte yapılan değişiklikler sonucunda yeni idari birimler olan kaymakamlıklar kurulmuş, bu dönemde Yeni Pazar Bosna Vilayeti'nin yedi kaymakamlığındna biri olmuştur. 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra Yeni Pazar, Prizren şehri ile birleştirilerek, yeni kurulan Kosova Vilayeti'ne bağlanmıştır (Yarar, 2010).

Şekil 41 Yeni Pazar, XX yüzyıl (*Aleksić, 2013)*

1485 yılında yapılan ilk sayımda, kentin kurulmasından sonra 10 mahalleden oluştuğu yer almaktadır. Bu mahalleler Paşa Yiğit, Murat Subaşı, Kadı, Menteşeli Ali, Tercüman, Paritse, Vrbovats, Paralovo, Çukovats ve Dubrovnik Tüccarları mahalleleridir. Toplam olarak 238 hanenin bulunduğu Yeni Pazar'da Müslüman mahallesinde 167, Hristiyan mahallesinde 71 hane bulunanmaktaydı (Mušović, 1979; Skrijel, 2014).

Osmanlı'nın gelişiyle birlikte İslamiyet de hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Özellikle zengin aileler makamlarını ve kendilerine verilen imtiyazları korumak açısından İslamiyeti kabul ediyordu. Ancak köylerde İslamiyeti kabul edenlerin sayısı azdır. Yine de XVI yüzyıla gelindiğinde Yeni Pazar ve Mitoviça'da İslamiyet yaygındı (Mušović, 1979).

1468 yılında Yeni Pazar'daki nüfus 1400'e sahipken, 1490'lara doğru 1200'ün altına düşmüştür. Ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren nüfus tekrar giderek artmış ve müslüman halkın sayısı fazlalaşmıştır. 1516 yılına ait tahrir defterlerindeki kayıtlarda 367 müslüman ve yetmiş altı hıristiyan ailenin bulunduğu görülmektedir (Hadžić, 1974).

Şekil 42 Yeni Pazar Çarşısı (*Aleksić, 2013)*

Arşivlerden elde edilen bilgiye göre Bosna Sancakbeyi Boşnak Yakub Paşa ve Hadım Yakuboğlu Sinan Bey, 1492-1494 yılları arasında Yeni Pazar'da imaret, mektep, hamam, dükkanlar ve değirmenler yaptırmış, ayrıca 200.000 akçe de nakit vakfetmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında 452 hane, 65 bekar Müslüman, 47 hane Hırstiyan kayıtlarda zikredilir (CDAB, TD, nr. 211).

1580 yılında burasını ziyaret eden Venedikli seyyah Cantarini, şehirde 6000 evin bulunduğundan, 100 evin Hirstiyanlara ait olduğunu geri kalanının ise müslüman evleri olduğundan bahseder. Bu da İslamiyetin kısa bir sürede hızlı bir şekilde yayıldığını gösterir (Vinaver, 1969). Aruçi'ye (2013) göre, 1604 yılına ait tahrir kayıtlarında Yeni Pazar'da 3 cami, 13 mescid, 18 Müslüman ve 4 Hırstiyan mahallesi mevcuttu. Katolik piskopos Mario Bizzi 1610 yılında burayı ziyaret etmiş ve 3000 haneden oluşan güzel bir şehir olarak kayıtlarına geçirmiştir (Aruçi, 2013).

Kosova Vilayeti Salnamesine göre nüfusun büyük bir çoğunluğunu müslümanlar oluşturmaktaydı. Halk genellikle terzilik, bakırcılık, berberlik ve ticaretle uğraşmaktaydı (Salname-İ Vilayet-İ Kosova, 1314).

Evliya Çelebi'ye göre Yeni Pazar "*üç vilayetin birleştiği, 7 nehrin aktığı yerde 46 mahalledir"*. Mahalleleri Karahocazâde Mahallesi, Hacı İbrahim Efendi Mahallesi, Zülfikârzâde Mahmud Ağa Mahallesi, Yeleç Mahallesi, Tereke Pazarı Mahallesi, İsa Bey Mahallesi olarak en önemlileri sıralamıştır. Çelebi Yirmi üç cami arasında Yeleç mahallesindeki Altun Alem Camii, Tereke Pazarı'nda kiliseden dönüştürülen Gazi Îsâ

Bey Camii, Hacı Muhterem Camii ve Taşköprü Camii en meşhurları olduğunu zikreder. Bunlardan başka on bir mescid, beş medrese, bir dârülhadis, on bir mektep ve her caminin birer mektebi vardır. Bunun dışında kiremit örtülü 3000 mâmur ev, üstü kapalı çarşısında 1100 dükkân, bedesten, iki hamam ve iki imaret bulunmaktadır. Ticaret şehri olması sebebiyle han ve kervansarayların varlığından bahseden Çelebi *"Evvelâ Fireng Hanı, Saray Hanı, Virboçsa Hanı ve Çorbacı Hanışehrin bedestenidir. Tüm Hint, Arap ve Acem hediyelikleri burada bolca bulunur"* diye zikreder. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5).

Dubrovnikli Cizvit Ruder Josip Bošković burayı 1762 yılının Haziran ayında ziyaret etmiş, Türkler ve Hırstiyanların birlikte yaşadığı, 300 kadar haneye sahip olduğu ve bunların 50'sini Bulgarlara ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hirstiyan olan bazı Ulah aileleri, Eflak ve Boğdan prenslerinin baskısından kaçmış ve Türk paşalarının idaresi altında daha rahat bir hayat sürdüklerini belirmiştir. Bošković'in yaptığı ziyaretten bir yıl sonra Yeni Pazar'da bir cami, 1774 yılında bir hamam ve 1826 yılında bir saat kulesi yapıldı (Aruçi, 2013).

Kimi tarihçilere göre 1790, kimilerine göre ise 1817 yılında kurulan Yeni Pazar Sancağı, Yeni Pazar nahiyesi yanı sıra Stari Vlah, Yeni Varoş ve Seniçe nahiyelerini kapsamaktaydı. Yeni Pazar Sancağı'nın en önemli şehri ve merkezini oluşturan Yeni Pazar,'da XIX. yüzyılda 10.000 ila 12.000 nüfus yaşamaktaydı. Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna ve tüm Rumeli mallarının mübadele edildiği yer olarak biliniyordu (İbriç, 2004).

Yeni Pazar, bu gelişmesinin etkisiyle Bosna Beylerbeyiliği kurulduğunda bir sancak merkezi haline getirilmiştir. Sancak merkezi olma özelliği XVIII. yüzyılda da sürmüştür. XVII. yüzyılın sonuna doğru Yeni Pazar ekonomik refahının doruğuna ulaşmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya tarafından sürdürülen ve büyük yıkım ve ölümlere sebep olan Büyük Viyana Savaşı bölgenin ve Balkanların büyük bölümünün gelişimi durdurmuştur. Yeni Pazar XVII. yüzyılın ikinci yarısında, yani gelişiminin zirvesinde, bulaşıcı hastalık ve savaş etkilerinden ötürügittikçe gerilemiş ve hasar görmüştür. Durdurulamayan Avusturya ordusunun 1689 yılındaki karşı saldırısı Yeni Pazar ve Üsküp arasında büyük tahribat bırakmıştır (Skrijel, 2014).

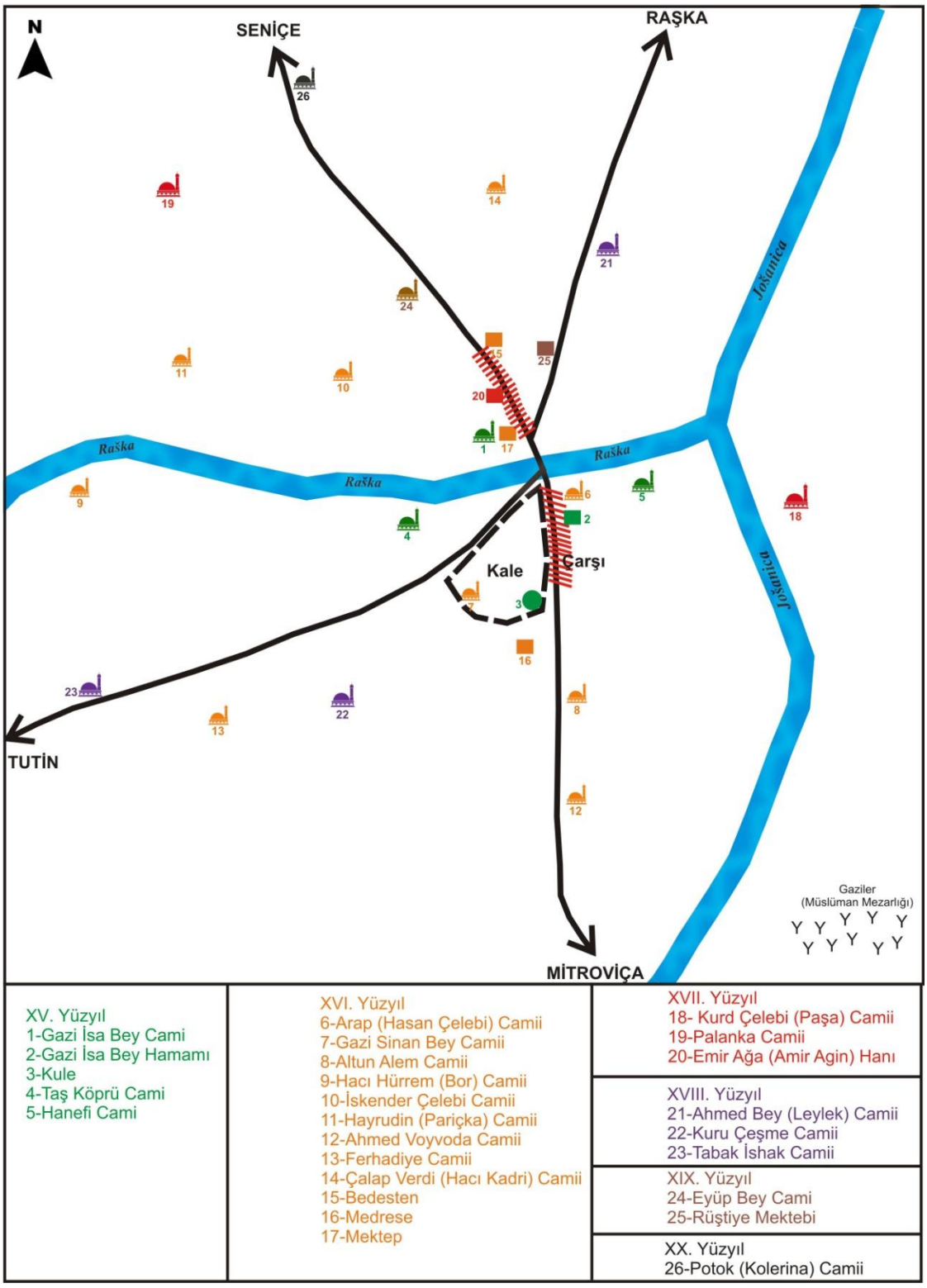

Şekil 43 Yeni Pazar Sancağı (*Vikipedi'den Geliştirilmiştir, 2018)*

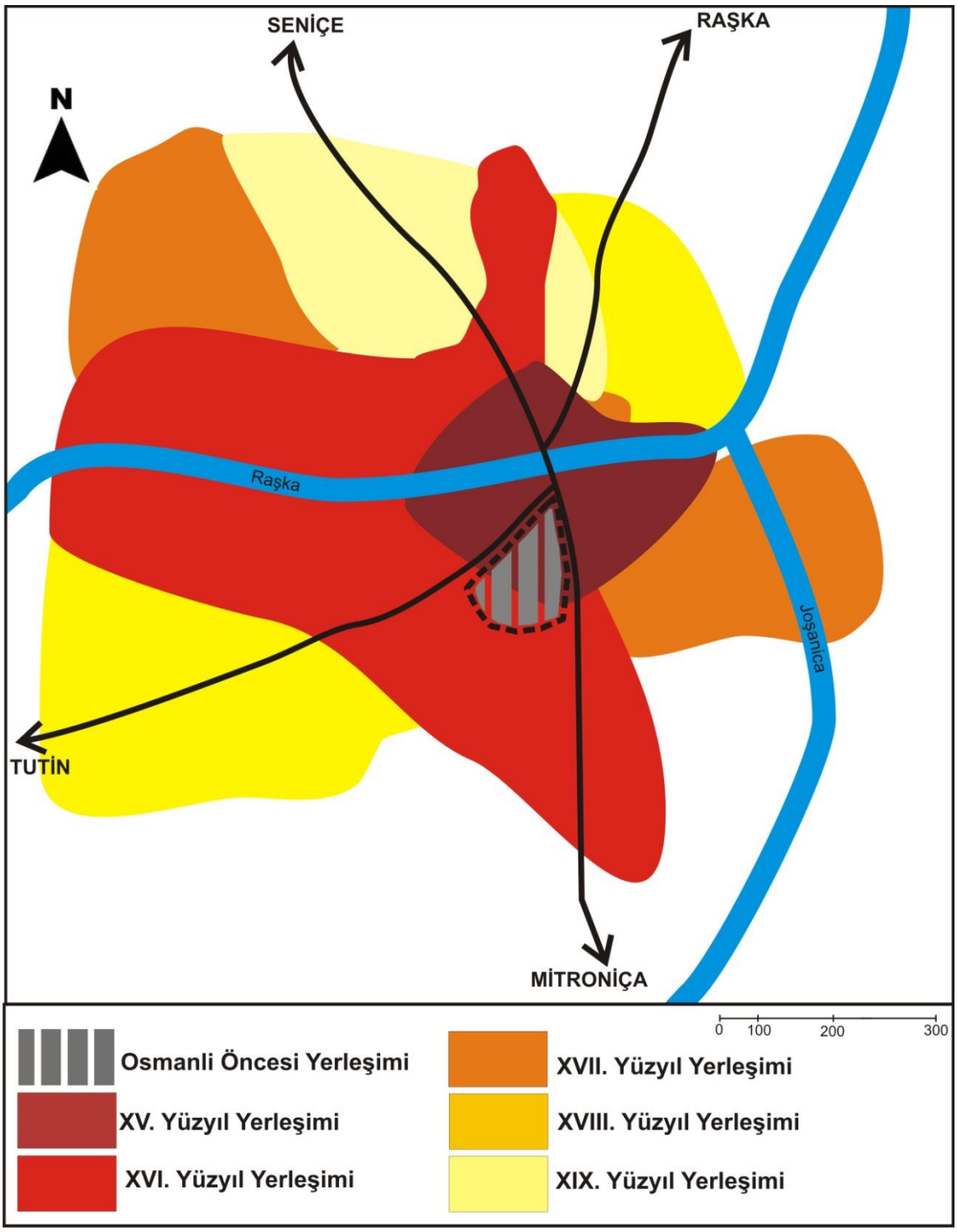
Aruçi (2013), 1689 yılında Yeni Pazar'ın, Viyana yenilgisi sonucunda Avusturya-Macaristan'ın kışkırtmasıyla Sırplar'ın hücumuna maruz kaldığını ve tamamen yıkıldığını belirtir. Raguzalı gezgin Marin Cabuga 1706 senesinde burayı ziyaret etmiş ve Yeni Pazar'ın geömişte çok meşhur bir şehir olduğunu ancak geriye pek fazla bir şey kalmadığından bahseder. Daha önce burada 12.000 hanenin var olduğunu ancak şu an sadece 300 kadar hanenin kaldığını vurgular. Aynı zamanda o dönemde hala Raguzalı tüccarların var olduğuna değinmiştir (Aruçi, 2013).

Mušović (1969), Yeni Pazar'da 1767 yılında 14 mahallenin varlığını zikreder. Bunlar Altın Âlem, Ahmed Voyvoda, Gaazi Sinan Bey, Hasan Çelebi, Kurt Çelebi, Havale Ahmed Bey, Çalap Verdi, Kapıcı Paşa, İskender Çelebi, Ferhadiya, Tabak İshak, Hacı Hürem, Hayrudin ve Sufi Memi'dir (Mušović, 1969).

Savaştan büyük bir hasarla çıkan Yeni Pazar'da Osmanlı, Osmanlı Arşivlerinde yer alan kayıtlara göre şehirde tekrardan imar çalışmalarına başlamıştır. Yeni Pazar'ın yüksek bir alanında taştan bir kale inşa edilmiştir. Aynı zamanda diğer altyapı ve tamirat kayıtları da mevcuttur (CDAB, MAD, nr. 3992).

Şekil 44Yeni Pazar'da Osmanlı Dönemi Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

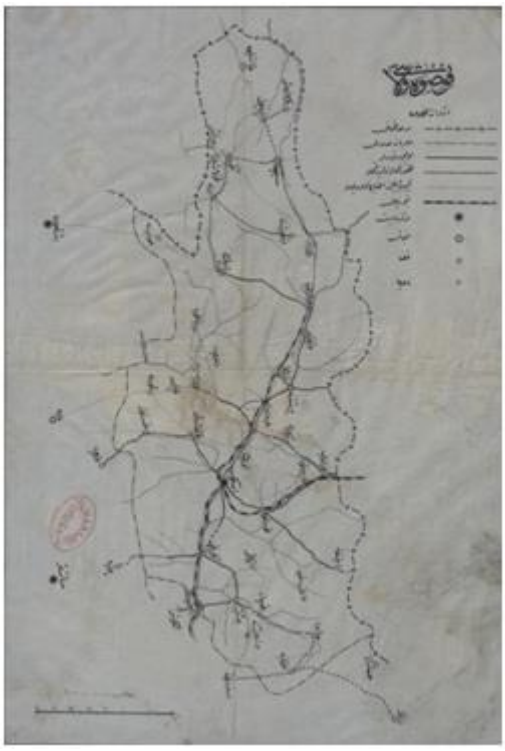

Şekil 45Yeni Pazar'da Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 46 1690-1693 yılları arasında inşa edilen Yenipazar Kalesi (*Aruçi, 2013)*

1878 yılıda yapılan Berlin Anlaşması'ndan sonra Yeni Pazar, Bosna Vilayetinden ayrılarak, Prizren şehri ile birleştirilip yeni kurulan Kosova Vilayetine bağlanmıştır (Yarar, 2010).

Şekil 47 Kosova Vilayeti haritası (*CDAB, HRT, 1832)*

1896 yılı (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesinde Yeni Pazar'ın o zaman ki nüfusu Mülüman ve Gayrimüslim olmak üzere toplam 35.079 olarak yer gösterilmektedir. Bunun yanısıra kasabada 19 cami, 1 tekke, 1 hükümet konağı, 1 kale, 1 kışla-i hümayun, 2 cephane ve 1 a'şar (nakliye) ambarı yer alırken ayrıca 1 telgrafhane, 483 dükkan, 28 fırın, 11 değirmen, 28 kahvehane, 37 meyhane ve toplamda 10 mahallenin yer aldığı zikredilmektedir. Halkın bir kısmı çiftçilik ile uğraşsa da,

zanatçılık ile ticaret de gelişmiştir. Halk özellikle debbağcılık, demircilik, sarraçlık, bakırcılık, bıçakçılık, kunduracılık, terzilik, yemenicilik, abacılık ile uğraşmaktadır (Salname-İ Vilayet-İ Kosova, 1314).

Tanzimat fermanı ile birlikte Osmanlı'da eğitim sistemine getirdiği yeniliklerden biri iptidaiye okulu ya da taş mektep olarak da bilinmektedir. Bu sistem Osmanlı eğitim sistemindeki ilkokul kurumunu teşkil etmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar ilköğretim sıbyan mekteplerinde verilirdi. İlköğretimin ikinci aşamasını oluşturan rüştiyelerin kurulmasından sonra, sıbyan mekteplerinde bu okullara öğrenci yetiştirecek düzenlemelere gidildi. İptidai adı verilen bu üç yıllık okullarda öğrenciler Kuran-ı Kerimokumayı, ilmihal ve tecvidi öğrenmekte, ayrıca Türkçe okuma ve yazmayı öğrenmekteydi (Buluç, 1997).

Kosova vilayeti salnamesine göre Yeni Pazar'da o zaman üst katı rüşdi alt katı ibtidai olmak üzere 500 öğrenci kapasiteli, kagir yapılı yeni bir okul inşa edilmiştir. Salnamede burada eğitim gören öğrencilerin gayet başarılı olduğu zikredilmektedir. *"Bu mekteplerde neşr ve muarefe ve usul-ı cedide-i tedrisiyeye gayret olunduğundan saye-i terakkiyat-vaye-i hazret-i padişahide oraca emr-i mühim-i maarifin an be an ilerlemekte olduğu çeşm-i iftiharla görülmektedir"* (Salname-İ Vilayet-İ Kosova, 1314).

Diğer yandan Mitroviça'dan Yeni Pazara ve buradan da Seniçe'ye bağlanan bir telgraf hattı mevcuttur. Ayrıca bi de Karakolhane yer alır. Salnameye göre Yeni Pazar'daki yollar çok fazla muntazam olmasa da halkın ihityacını karşılar niteliktedir. Kazada toplam olarak 10.000 metre kaldırım ve 20 kilometre şose (taşlı yol) olduğu zikredilmektedir (Salname-İ Vilayet-İ Kosova, 1314).

Yeni Pazar'ın önemli ticaret yollarının kesişme noktasında olması, Osmanlı döneminde altın çağlarını yaşamasına yol açmıştır. Bütün ticari mallar Yeni Pazar'da toplanır, sonra da diğer yerlere sevk edilirdi. Ticari faaliyetleri genellikle Raguzalılar, Venedikliler, Yunanlar ve Türkler gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra şehir etrafında bulunan demir madenleri de şehrin iktisadi ve ticari hayatını olumlu yönden etkilemiştir. XV. ve XVI. yüzyılda burada debbağlık, sağırakçılık, sarraçlık gibi meslekler öne çıkmaktadır. Diğer yandan hayyatlık, halaçlık gibi tekstil sektörünü içeren meslekler yanı sıra aşçılık, bakkallık, kasaplık, börekçilik bozacılık gibi mesleklerin olduğu zikredilmektedir (Mušović, 1979).

Yeni Pazar'da ilk mektepler mekteb-i umumiyyelerde verilmekteydi ve bunlar en yaygın eğitim merkezleriydi. Aynı zamanda Hristiyan öğrencileri için de ayrı bir okul olduğundan bahsedilmektedir. 1870 yılına doğru umumi mekteplerin sayısı artmıştır. 1873 yılında Yeni Pazar'da 2 medrese, 1 mekteb-i rüşdiyye, 13 mekatib-i sıbyan-ı

Müslim olduğu zikredilmektedir. Diğer yandan İbtidaiyye mekteplerinin eğitim sistemine girmesiyle birlikte Yeni Pazar'da 150 öğrenciye sahip yeni bir ibtidaiyye mektebi kurulmuştur (Salname-İ Vilayet-İ Kosova, 1314).

BÖLÜM 6

OSMANLI DÖNEMİ PRİZREN'İN KENTSEL GELİŞİMİ

6.1. Osmanlı Öncesi Dönemde Prizren Kenti

Shukriu'ya göre Balkan yarımadasının batı kesiminde yer alan Kosova'nın Prizren şehrinde, Arnavutların kökeni olduğu düşünülen İliryalılar'ın izlerine rastlanmaktadır (Shukriu, 2001). Romalılar M.Ö. 168 yılında İlir boylarına mensup Dardanların yardımıyla Kosova'ya yerleşmiştir (Harnblower ve Spawforth, 1996).

Dardanların mağlubiyetiyle Kosova'daki Roma hâkimiyeti böylece M.Ö. II. yüzyılda başlamıştır. Romalıların Prizren'de kendi kentlerini ne zamankurdukları bilinmemekle birlikte, II. yüzyılın ortasında gerçekleştirdikleri tahminedilmektedir. Ayrıca Antik Theranda kentinin, bu dönemde ortaya çıktığına inanılmaktadır (Pajko, 2011).

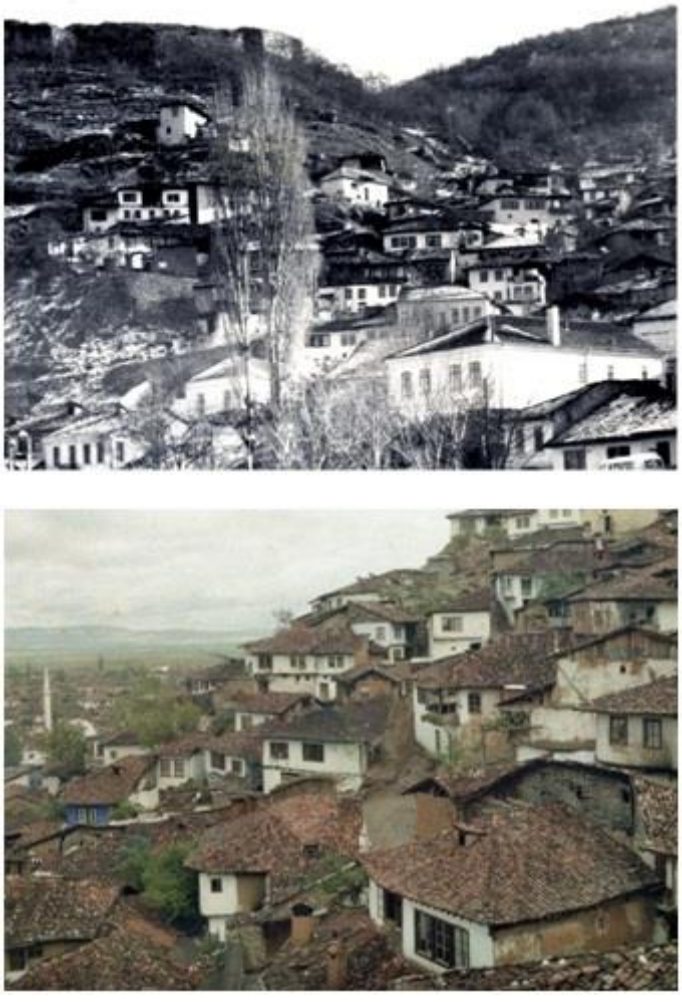

Şekil 48. Prizren, 1913 (*Kültür Anıtları Koruma Enstütüsü Arşivi)*

Bizans Çarı olan II. Vasilius'un 1019 tarihi beratında Prizren, "Theranda" adıyla yer almaktadır ve Prizren'in önemli bir ekonomi ve kültür merkezi olduğunu vurgular (Nikoliç, 1984).

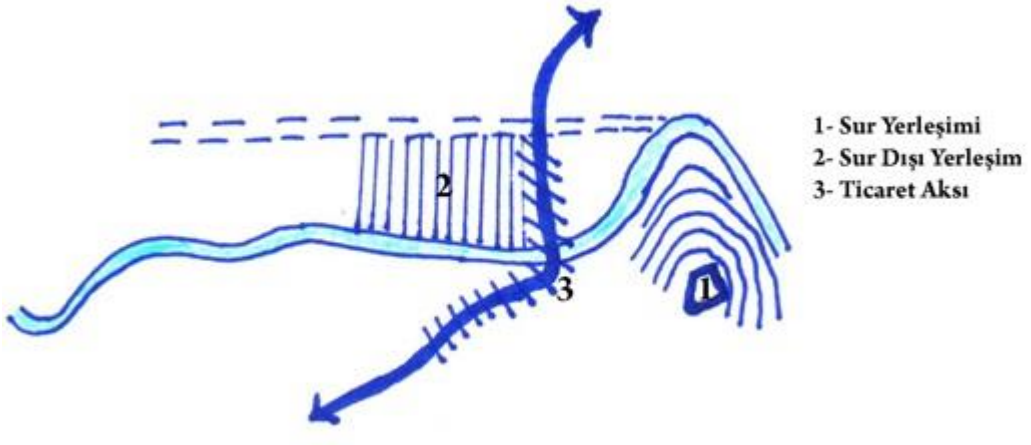
VII. yüzyılın başında buralara akın etmeye başlayan Slavlar ile birlikte, Orta Çağda Kosova ve Prizren'in nüfusu çok karışmıştır. Arnavutların yanı sıra Sırplar, Hırvatlar, İtalyanlar, Vlahlar ve Yunanlılar diğer bölge sakinlerini oluşturmaktaydı (Yiğit, 2009).

Nikoliç, Prizren etrafındaki köylere yerleşmeye başlayan halkın, Prizren'in önemli yolların kesişme noktası olduğundan dolayı, sadece askeri kamp alanı olarak kullanmaya başladığından bahseder. XIII. yy Kale'de bir yerleşim söz konusu olmakla birlikte, yavaş yavaş sur dışı yerleşimi gelişmeye başlamıştır. Sur dışı yerleşim nehir yatağını değiştirmeye başlamış ve bu değişim topografyayla uyumlu bir şekilde olmuştur. Değişim ile birlikte yerleşik hayata geçiş olmuş, özellikle buradan geçen Ulpiana ve Dıraç yol aksında ticari faaliyetler gelişmeye başlamış, zanaatkârlar, dükkanlar ve pazarlar konumlanmıştır (Nikoliç, 1998).

Şekil 49. Prizren'de kale altı yerleşimi *(Kültür Anıtları Koruma Enstütüsü Arşivi)*

Ahmeti'ye göre XIV. yüzyılda Prizren, hızlı bir gelişme göstererek Ortaçağ Batı kent tipi olan Kale Şehir (Castrum) ve kale dışı Varoş yerleşimi (Civitas) bir görünüm kazanmıştır. Aynı zamanda burası ekonomi, politik, din ve zanatkarlar merkezi olmuştur (Ahmeti, 1996).

Şekil 50. Prizren'in şehirsel gelişimi, XIII. yüzyıl *(Nikoliç'ten 1998 Geliştirilmiştir)*

Jericek'e göre Prizren XIV. Yüzyılda, Orta Çağ Sırp devletinin önemli ticari, kültür ve yönetim merkezi olmuştur (Jericek, 1951).

Ticaret aksının olduğu bölgeye doğu yerleşim genişlemeye başlamıştır. XIV. yüzyılda İşkodra yolu üzerinden Dubrovnik, Kotor, Korçula, Split, Floransa ve Venedik'ten yabancı tüccarlar kente akın etmeye başlamış, ayrıca Raguzan kolonilerinin önemli merkezi olmuştur. Dolayısıyla Raguzan tüccarları kendi çıkarları doğrultusunda şehre bir konsolos atanmasını talep etmiş ve bu da Prizren'de konsolosluğun başlangıcı olmuştur (Ahmeti, 1996).

Haskuka'ya göre ticareti gelişmeye başlayan şehirde yeni merkezler oluşmaya başlamış ve bu merkezler, diğer şehirlerde de olduğu gibi, genellikle ibadetin yapıldığı dini binalar etrafında gerçekleşmiştir. 1307 yılında Kral Millutin tarafından Bizans Bazilikası temelleri üzerine Bogoroditsa Levişka Kilisesi inşa edilmiştir. XIV. yüzyılda ticaret amaçlı yapılan fuarların bu kilise ertafında düzenlendiği bilinmektedir (Haskuka, 2003).

Roma'nın ikiye bölünmesi sonucunda Prizren, Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu tarafında kaldmıştır. Bu dönemde kale dışı yerleşimlerde genişleme görülmüştür ve bu genişleme askeri ve dini karakterler çerçevesinde olmuştur (Nikoliç, 1998).

Ahmeti'ye göre XIII. yüzyılda Sırp egemenliği altına giren Prizren, bu dönemde de Bizans şehir karakterinin etkisi altında kalmıştır (Ahmeti, 1996).

Kentin önemli yollarından sonra ikincil yollar da önem kazanmaya başlamıştır ve bu yollar dini alanların etrafında gelişmiştir. Ayrıca kale altında yaşayan insanların farklı topluluklara mensup kişilerden olması, genişleyen kale altında farklı türde ve yapıda binaların inşa edilmesine sebep etmiştir (Haskuka, 2003).

"Bunun dışında uzaklardan gemilerle gelen mal, Adriyatik denizinden yola çıkarak İşkodra – Prizren yolundan da geçmekteydi. O zamanlar Prizren için önemli olan bu yol, Romalılar zamanında *"Via de Zenta",* Orta Çağda ise *"Zeta Yolu"* adıyla anılmaktadır. Bu yol zamanında Arnavutluk'ta önemli bir deniz ticareti merkezini oluşturan *Leje (Lej)* kasabasından başlayarak, Kosova'nın bütün kasabalından geçerek *Niş'e* kadar uzanmaktadır *(Lissus-Naisus)* ve burada *Via Militaris–İstanbul* yoluyla birleşerek Küçük Asya bölgelerine mal nakledilmekteydi" (Ergin, 2009).

Ayrıca *Via Egnatia*'nın devamı olan *Via de Zenta*Prizren kentinin içinden geçerek *Lissus* (Lej) ve *Naissus* (Niş) yerleşimlerine ulaşıyordu. Bu yolda bahsedilen ilk istasyon olan Theranda Prizren'e yaklaşık 15 km uzaklıktadır (Nikoliç, 1998).

XIV. yüzyılda Çar Duşan zamanında Prizren gelişmesinin en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde kendi parasını basması da onun ne kadar tanınmış ve gelişmiş bir şehir olduğunu gösterir (Vırmiça, 2008).

6.2. XIV.-XV. Yüzyıl Erken Osmanlı Dönemi

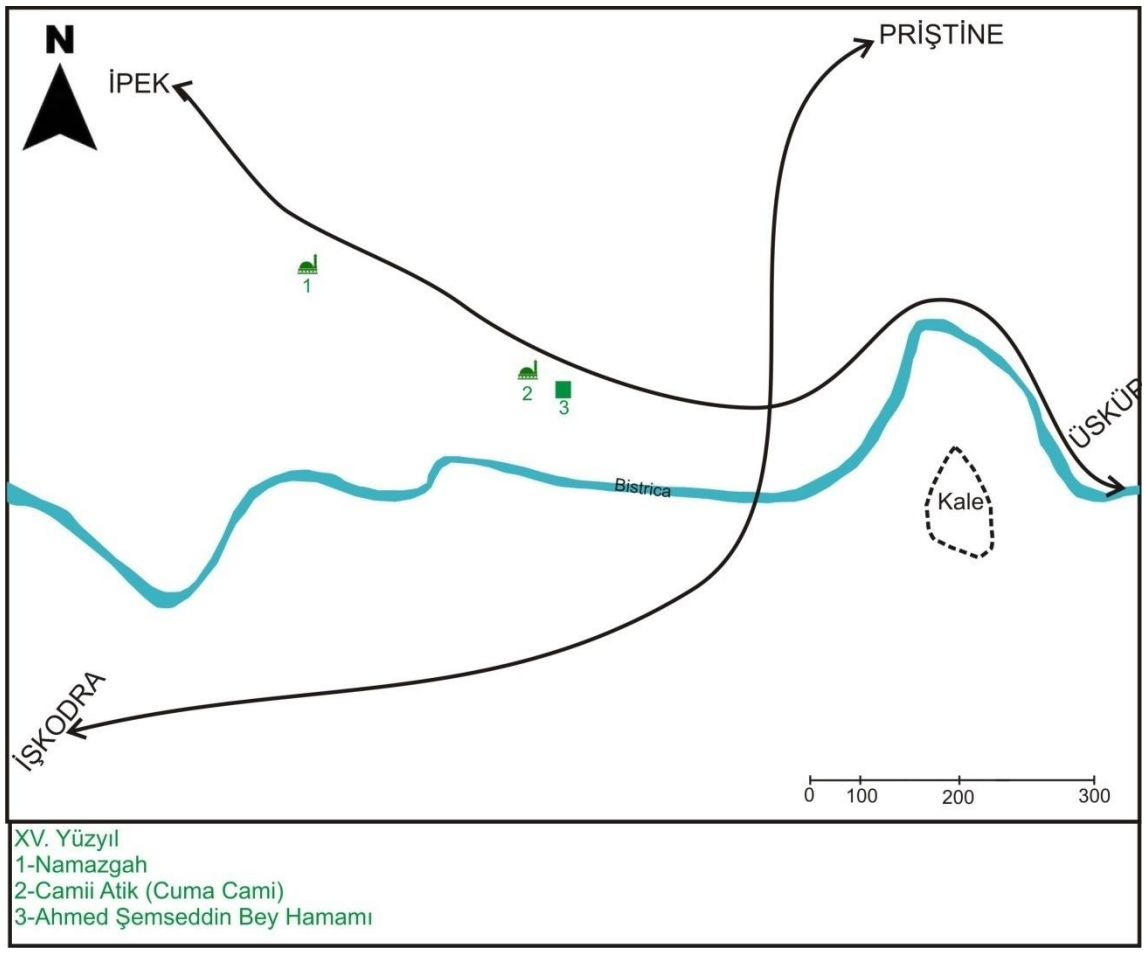
Prizren, 20 Haziran 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiş ve Sancakbeyliği merkezi haline getirilmiştir (Kiel, 2007).

Bu dönemden sonra Prizren gelişimin en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlı himayesine girdikten sonra, özellikle ekonomik, politik ve sosyal açıdan önemli gelişmeler kaydetmiş ve yeni bir Osmanlı sistemi kurulmuştur (Haskuka, 2003).

Kaleshi ve Jürgen'e göre Sancakbeyliği statüsüne getirilen Prizren Sancağında Prizren, Suva Reka, Has ve Bihor kadılıkları bulunuyordu. Prizren Geg bölgesinin doğu kısmını kapsayân eyaletin merkeziniteşkil etmekteydi. Daha sonra 1868 yılında Prizren Vilayeti teşkil edildiğinde Prizren yinemerkez olmaya devam etmiştir (Kaleshi ve Jürgen, 1967).

Özellikle 1455 yılından itibaren başlayan iskan ve imar faaliyetleri ile Prizren kentsel anlamda gelişmeye başlamıştır. Artan müslüman nüfus ile şehrin dokusu

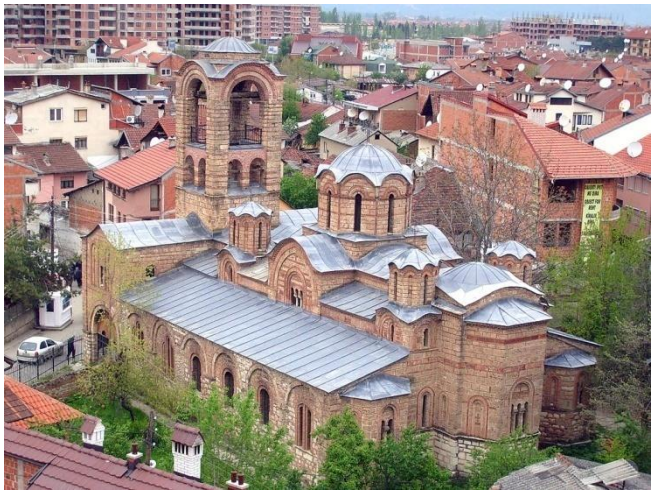
değişmiş, cami medrese, tekke, hamam ve köprüleriyle Türk şehrine bürünmeye başlamıştır (Vırmiça, 2008).

Şekil 51 XV. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma (Geliştirilmiştir, 2019)

Prizren fethi ile birlikte o dönemde bölgenin Aya Sofya kilisesinden sonra, ikinci en büyük kilisesi olan Bogorodica Levişka yani Kral Milutin'in büyük kilisesi, camiye dönüştürülmüştür. Daha sonra Câmi-i Atîk olarak bilinen Cuma caminde, Prizren'de bulunan Fatih Sultan Mehmed Han cemaatle birlikte ilk Cuma namazını kılmıştır (Nenadović, 1963; Kiel, 2007).

1455 yılının Haziran ayında Nobırda kalesinin düşmesinden sonra, Fatih Sultan Mehmed buralarda üç ay kadar kalmıştır. Fethettiği Kosova'nın diğer şehirlerinden sonra, Prizren'e gelip bu kiliseyi kıldıkları bir Cuma namazından sonra camiye çevirmiştir. Camiye çevrildiğinde çan kulesinin bulunduğu yere bir minare eklenmiştir. Bu durum Osmanlı'nın Prizren'deki ilk müdahalesi olmuştur (Derviş, 2007; Vırmiça, 1996).

Şekil 52 Bugün ve Osmanlı Döneminde Bogorodica Leviska Kilisesi, *(Prizren Belediyesi, 2018; Auguste Leon, 1913)*

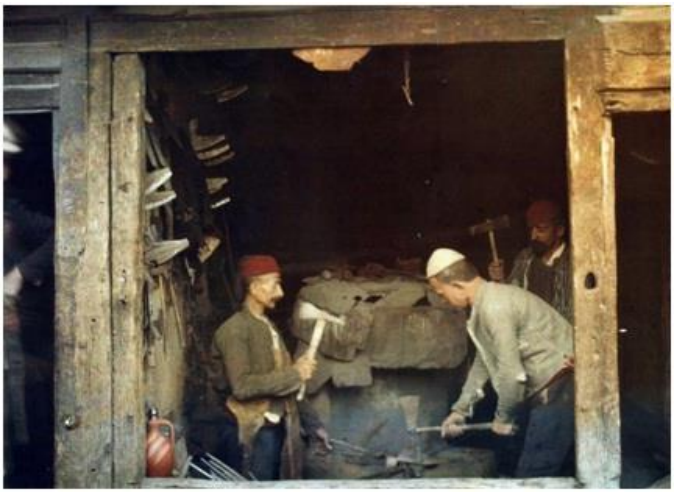
Gülten'e göre Prizren'in kesin olarak ele geçirilmesini müteakiben, Osmanlı fetih politikasının bir gereği olarak, bölgede yeni bir idari yapı oluşturularak bölgenin tahriri yapılmıştır. II. Mehmet dönemine ait olan defterin ilk sayfasında sonradan yazıldığı anlaşılan bir notta defterde Prizren'e de ait bilgilerin bulunduğu belirtilmesine rağmen defterin önemli bir kısmı çürük ve noksandır ve Prizren sancağına ait bilgiler mevcut değildir (Gülten, 2012).

Bu bilgilerin eksik olmasından dolayı o dönemdeki kayıtlara ulaşmayı zorlaştırdığından, ilk derli toplu bilgiler 1530 yılındaki tahrir defterinde yer almaktadır. Her ne kadar o döneme ait bilgi eksikliği mevcut ise de, Osmanlı'nın Prizren'e girişinden hemen sonra yapıldığı bilinen Namazgâh, Osmanlı'nın Prizren'deki ilk mimari eserisayılmaktadır. Açık havada namaz kılmak için düzenlenmiş bu ibadet mekânları genellikle Osmanlılar zamanında, namaz kılmak için oluşturulan mekânlardır. Osmanlı'nın Prizren'i fethetmesinen hemen sonra cami eksikliğini gidermek amacıyla yapılmıştır (Vırmiça, 1996).

Şekil 53 Prizren Namazgâhı *(Osi, 2018)*

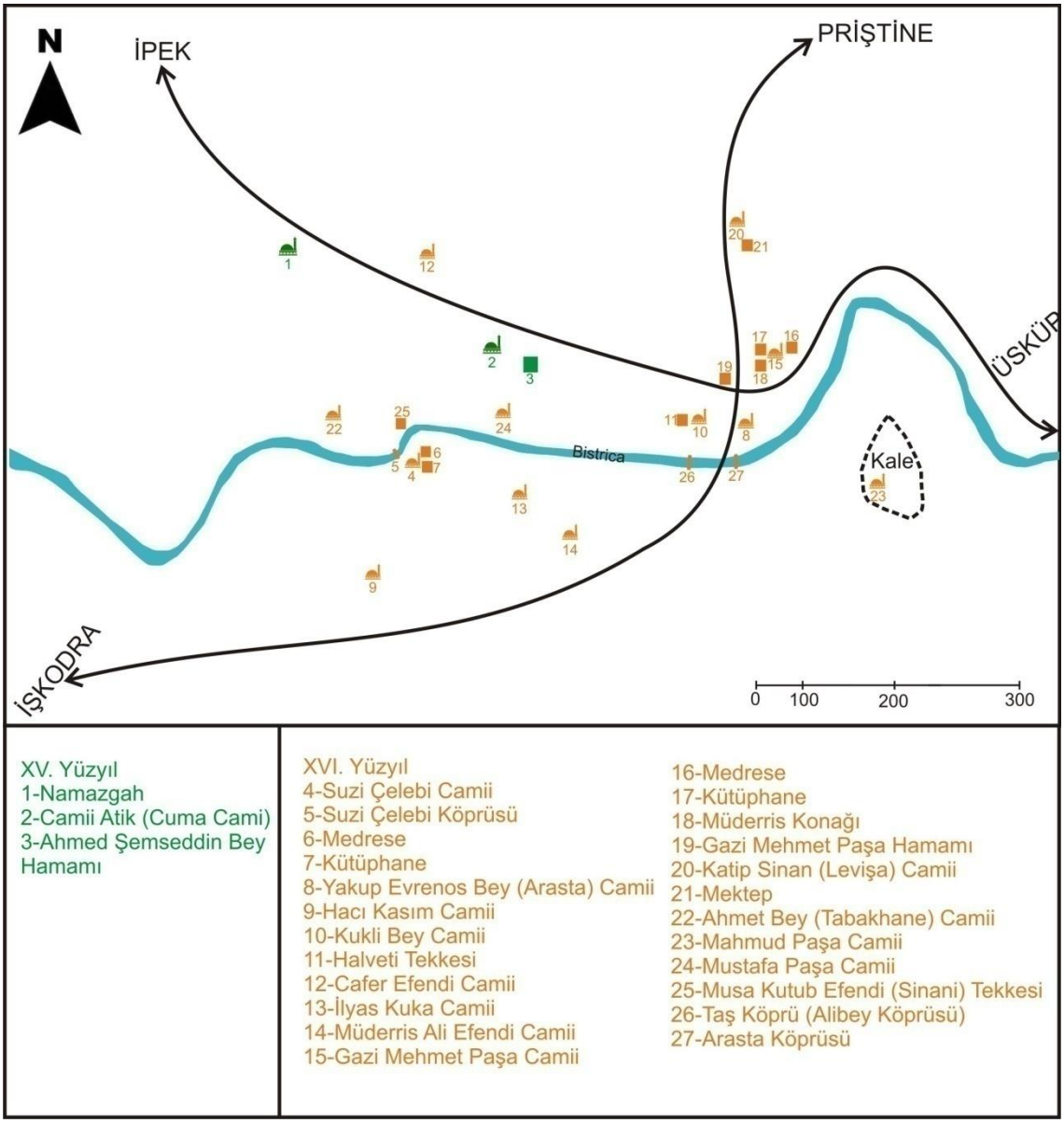
Osmanlı'nın gelişinden sonra özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında Prizren'de İslamın yaygınlaşmasıyla birlikte müslüman nüfus artmış bunun yanı sıra ticaret, zanatçılık, kültür ve eğitim alanında da ilerlemeler görülmüştür. İlk olarak tabak, demirci, saraç ve terziden sonra tüfekçi ve kuyumcu esnafları kurulmuştur. Balkanlardaki en iyi gümüş ve altın işleyen ustaları Prizren çarşısında bulunmaktaydı. başka yerlerden gelen yabancılar kakmalı tabanca ve kılıçlarını burdan almaktaydılar (Glenny, 2001).

Şekil 54 Prizren'de zanatçılar *(Auguste Leon, 1913)*

6.3. XVI.-XVII. Yüzyıl Klasik Osmanlı Dönemi

1530 yılındaki tahrir defteri, Prizren'in nüfus ve yerleşme bilgilerini içeren en eski kayıtı teşkil etmektedir ve bu yıldaki kayıtlara göre Prizren, dört Müslüman, dokuz Hıristiyan mahallesinden oluşuyordu. Bu mahallelerde toplam olarak 666 hane bulunmakta idi. Mahalleler Müslim ve gayrimüslim mahalleleri olmak üzere ikiye ayrılmasına rağmen, bazılarında her iki unsura mensup kişiler yaşamaktaydı. 1570'lere doğru Müslüman nüfusunda artış olmuş, dolayısıyla mahallele sayısı da 19'a yükselmiştir (CDAB, TD 167, 368, 495).

Şekil 55 XVI. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Prizren'de Osmanlı döneminde yerleşim Bistrica nehrinin iki kıyısından, suyun sağladığı verimli topraktan faydalanmak amacıyla ovalara doğru yayılarak gelişim göstermiştir. Ayrıca dinin etkisiyle de Cami'lerin bulunduğu bölgelerde de mahalleler kurulmuştur. Osmanlı öncesindeki kale ve kale altı yerleşimi, Osmanlı döneminde

ticaretin de gelişmesiyle düz ovalara doğru yayılmış ve bu yönde gelişmiştir (Bucko, 2014).

Prizren kentinin sokakları bu dönemde özellikle merkezde olanlar Arnavut Kaldırımı ile döşenmiştir. Bu sokaklarda çamurlaşmayı önlemek amacıyla, kayağan taşından (arduvaz) yani nehrin altındaki kum ve çakıl taşının (kumtaşı) altında bulunan taşlarla örtülmüştür. Şadırvan çarşısından Bajdarhane'ye doğru tüm yollar bu kaldırım taşıyla döşenmiştir (Haskuka, 2003).

Şekil 56 Prizren'in ova yerleşimi *(Auguste Leon, 1913)*

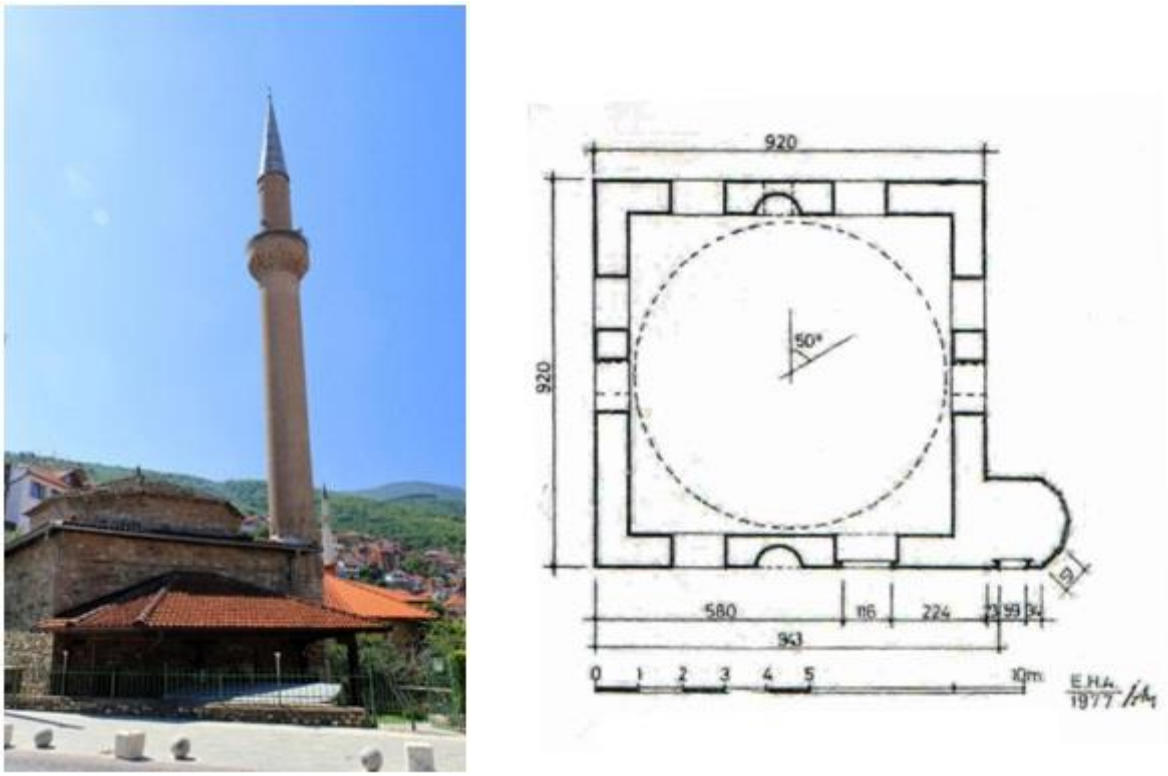
Alaca'ya göre diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi mahalleler adlarını cami veya mahallenin en eski yerleşimcisi durumundaki kişiden almışlardı. Bunun dışında çarşı, pazar ya da Debbağlar gibi isimler mahalledeki ticari faaliyete dayalı olarak tanımlanmaktaydı. Bu adların bazılarının Türkçe olması, Osmanlı kültürünün doğal bir sonucuydu (Alaca, 2011).

Çizelge 5: Prizren'de Müslüman Mahalleleri, XVI. yüzyıl (*CDAB, TD 495***)**

Mahalle adı	**hane**
Cami-i Atik	65
Levişa	37
Ayas Bey	42
Hacı Kasım	52
Yazıcı Sinan (Emin Mehmed)	79
Yakub Bey (Çarşı)	31
Tabaklar (debbağlar)	56
Kuruli	66
Toplam	**428**

Kiel'e (2007) göre, kent XVI. yüzyılda çok hızlı bir gelişme göstermedi, ancak güçlü sayılabilecek bir İslami karaktere bürünmüştür. 1570 yılında Prizren'de 428 Müslüman ile 254 Hırstiyan hane halkı mevcuttu. Hızlı artmaya başlayan müslüman nüfus 1539 yılında %40 iken, 1570 yılında bu sayı %63'e çıkımıştır ve bu gelişmed XVII. yüzyıla kadar sürdü (Kiel, 2007).

1506 yılında vefat eden Evrenos Ahmed Bey vakviyesinde, Prizren'de bu vakıfa ait 80 dükkanın varlığından bahseder. Aynı şekilde 1537 yılın ait Kukli Bey vakfiyesinde bu kişiye ait 117 dükkanın varlığından zikreder. Prizren'in hayırsever bir zatı olan Kukli Mehmet Bey, XVI. yüzyılın birinci yarısında yaşamış ve Prizren'de hala ayakta olan Kukli Bey Camisi, türbe, çeşme, 6 su değirmeni, kervansaray yanı sıra Prizren'i İşkodra'ya bağlayan bir dağ yolu yaptırmıştır. Ayrıca bu yol üzerinde 17 kervansaray inşa ettirmiştir (Vırmiça, 2010).

Şekil 57 Kukli Bey Camii ve planı *(Osi, 2018; Ayverdi, 1981)*

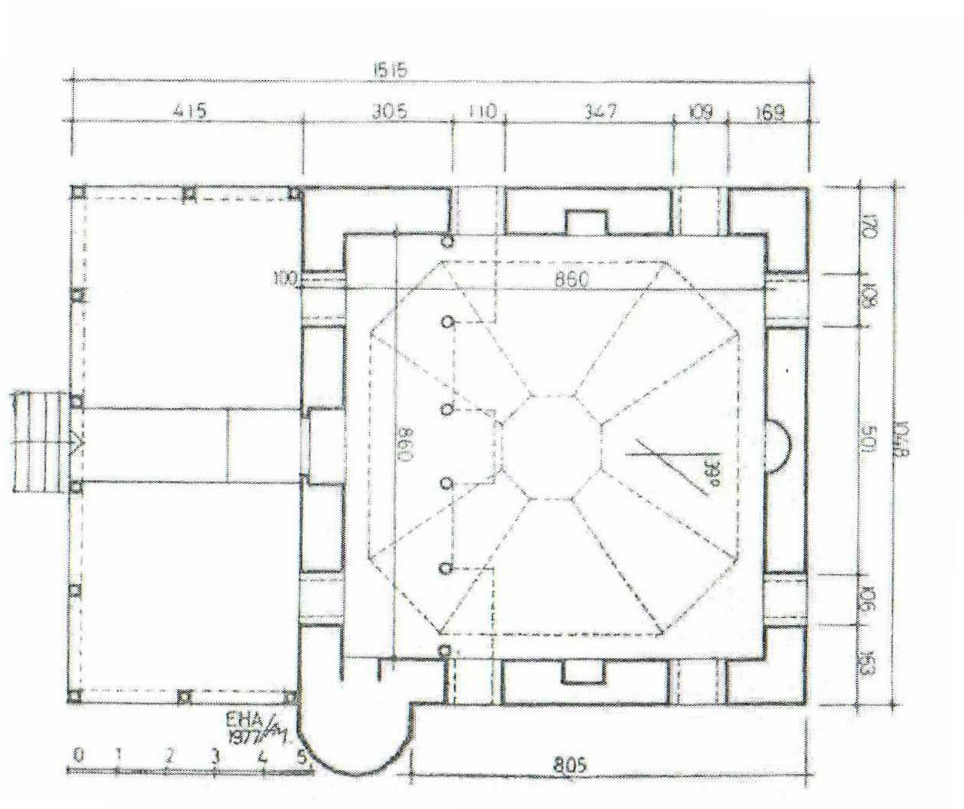
Osmanlı önemli stratejik konumu ve doğal zenginlikleri ile merkez konumunda olan Prizren'e fetih sonrası birçok ilim adamı yerleştirmiştir. Ayrıca Prizren yerli halkından da kültür ve edebiyata katkıalrı olan birçok kişi yaşamıştır. Bunlardan bazıları Gazavetname yazarı Suzi Çelebi ve kardeşi Nehari, Sucudi, Şem'i, Hacı Mehmed Tahir Efendi, Hacı Ömer Lütfü v.b. Aşık Çelebi'nin Prizren'e "şairler şehri" demesi bu yüzdendir (Kiel, 2007).

Bu dönemde Prizren'de doğmuş ve yaşamış olan, aynı zamanda Gazavatnâme'siyle tanınan Osmanlı şairi Suzi Çelebi (Mehmed b. Mahmûd b. Abdullah), Mihaloğulları'ndan Plevne kolunu temsil eden Gazi Ali Bey'in maiyetine girmiş ve onun akınlarını yazmıştır. Ali Bey'in ölümünden sonra oğlu Mihaloğlu Mehmed Bey'in yanında bulunmuş ve onun da akınlarını yazmaya devam etmiştir. 1510 yılında Prizren'e dönen Suzi Çelebi, Bistrica nehri kenarında bir mescid, medrese, kütüphane ile medresenin hemen yanına şehrin diğer tarafıyla irtibatını sağlamak üzere bir köprü yaptırmıştır (Ayverdi, 1981).

Evliya Çelebi Prizren'e gelmemesine rağmen, Seyahatnamesinde Suzi Çelebi'den "*Sûzî: Bu dahi Piriznelidir. Mücâhidün fî sebîlillâh olup Mihaloğlu Alî Beğ ile hem-ınân şu'arâ-yı bahâdırân ammâ sâhib-i dîvân değildir. Lâkin penc beyt ve müfredâtda lâ-nazîrdir"* diye bahseder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 5).

Şekil 58 Tabakhane mahallesi, Suzi Çelebi Camii ve köprüsü (Osi, 2019)

Şekil 59 Suzi Çelebi cami Planı *(Ayverdi, 1981)*

Prizren'de doğan tezkire yazarı Aşık Çelebi, XVI. yüzyılda Prizren'den "şairler kaynağı" olarak bahseder (Kut, 1991).

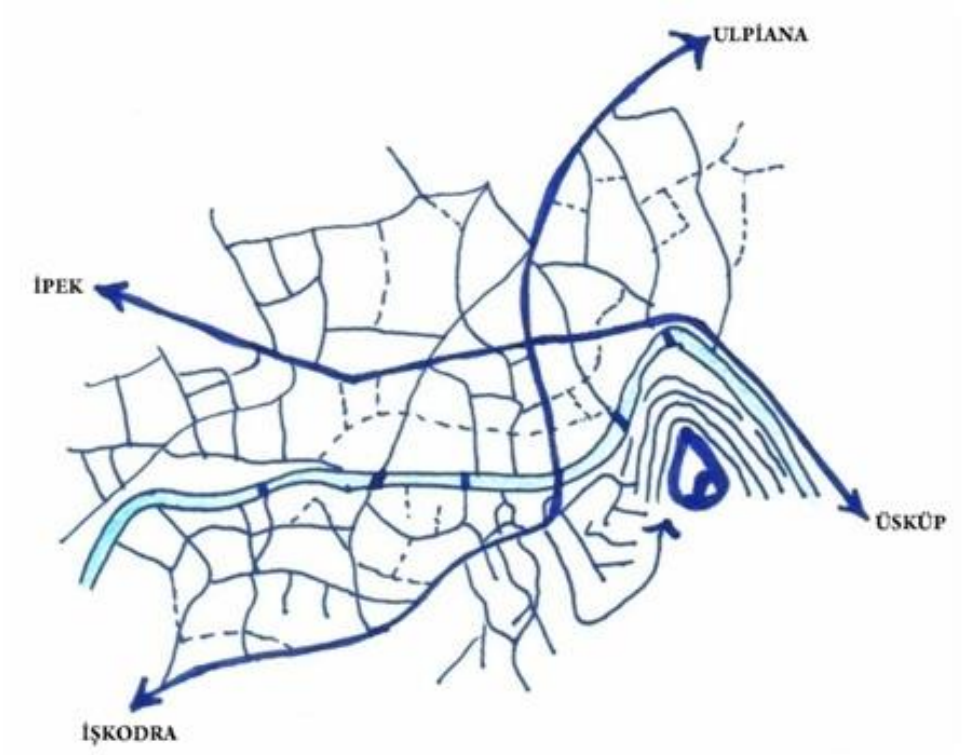
Gülten'e göre Prizren'de yaşayan halkın çoğu esnaflık ve zanaatkârlıkla uğraşarakgeçimini sağlamaktaydı. 1570 ve 1590 tarihli defterlerde Müslümanların baba isimlerinin yerine mesleklerinin yazılmış olması hem meslek sahibi kişilerin çokluğu hem de meslek çeşitliliği ile alakalıdır. Bu durum şehrin işlek bir yol üzerinde

bulunmasıyla açıklanabilir. Prizren'de icra edilen meslekler arasında dericiler kendi isimleriyle anılan bir mahalle kuracak kadar kalabalıktı (Gülten, 2012).

Bu mahalle günümüzde hala Tabakhane Mahallesi olarak adlandırılmaktadır ve Suzi Çelebi Camii'si bu mahallede bulunmaktadır.

Prizren o dönemde Osmanlı Devleti Rumeli eyaletinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Özellikle coğrafi konumu itibariyle Via Egnatia ve Via Millitaris yollarıyla İstanbul'a bağlanmakta, kuzey-güney ve doğu-batı yollarıyla Osmanlı İmparatorluğunun tüm ticari yolları buradan geçmekteydi. Böylelikle Prizren'de kentsel strüktürü buna bağlı olarak gelişmiştir (Toska, 2011).

Prizren'in işlek bir yol üzerinde bulunması, diğer yandan maden ocakları ve önemli bir üretim potansiyeline sahip olması, şehirde ulaşım sektörünün gelişmesine etki etmiştir. Dolayısıyla kentte arabacılar ve nalbantlar kalabalık bir meslek grubunu oluşturmaktaydı. Bu esnaflar dışında XVI. yüzyılda şehirde ekmekçi, bozacı, keçeci, attar, takkeci, kendirci, bakırcı, dülger, sarımcı, kaputçu, kılıççı, dellak, dellal, borazan, berber, kürekçi, sabuncu, helvacı, çilingir, hamamcı, kazancı, bakkal, hallaç, aşçı, natır, mumcu, boyacı, değirmenci neccar, muytab, çerçi gibi zanatkar ve esnaflar bulunmaktaydı (Gülten, 2012).

Şekil 60 Prizren'de XVI. yüzyılda yolların durumu ve gelişimi *(Nikoliç'ten Geliştirilmiştir, 1998)*

Osmanlı şehirlerinde esnaflar genellikle önceden özel mülkken sonradan sahipleri tarafından vakıflara bırakılmış dükkanlarda faaliyet göstermekteydiler (Faroqi, 2011).

Prizren'de de aynı şekilde vakfedilmiş birçok dükkan mevcuttu. Evrenos oğlu Ahmet Bey, Kukli Mehmed Bey, Mehmed Paşa v.b. kişilerin, belli esnafların faaliyet gösterdiği çarşı veya hanlarda bulunan dükkanları vakfettiği zikredilir. Vakfedilen mallardan elde edilen gelirlerin önemli bir kısmı medrese, cami, mescit, köprü ve suyollarının bakımına tahsis edilmişti (Vırmiça 2010; Gülten, 2012).

Osmanlı İmparatorluğu için Prizren ayrıcalıklı bi öneme sahipti ve Osmanlı yönetimi sırasında Prizren en büyük gelişmeyi yaşamıştır. Özellikle ekonomik, kültürel, dini, eğitim ve toplumsal yapıların çoğu bu dönemde inşa edilmiştir. Özellikle dini yapılar nadiren devlet tarafından yapılırdı. Bu yapılar hayır kurumları, vakıflar tarafından inşa edilmekte olup, çoğu kurucularının isimlerini taşımaktadır (Haskuka, 2003).

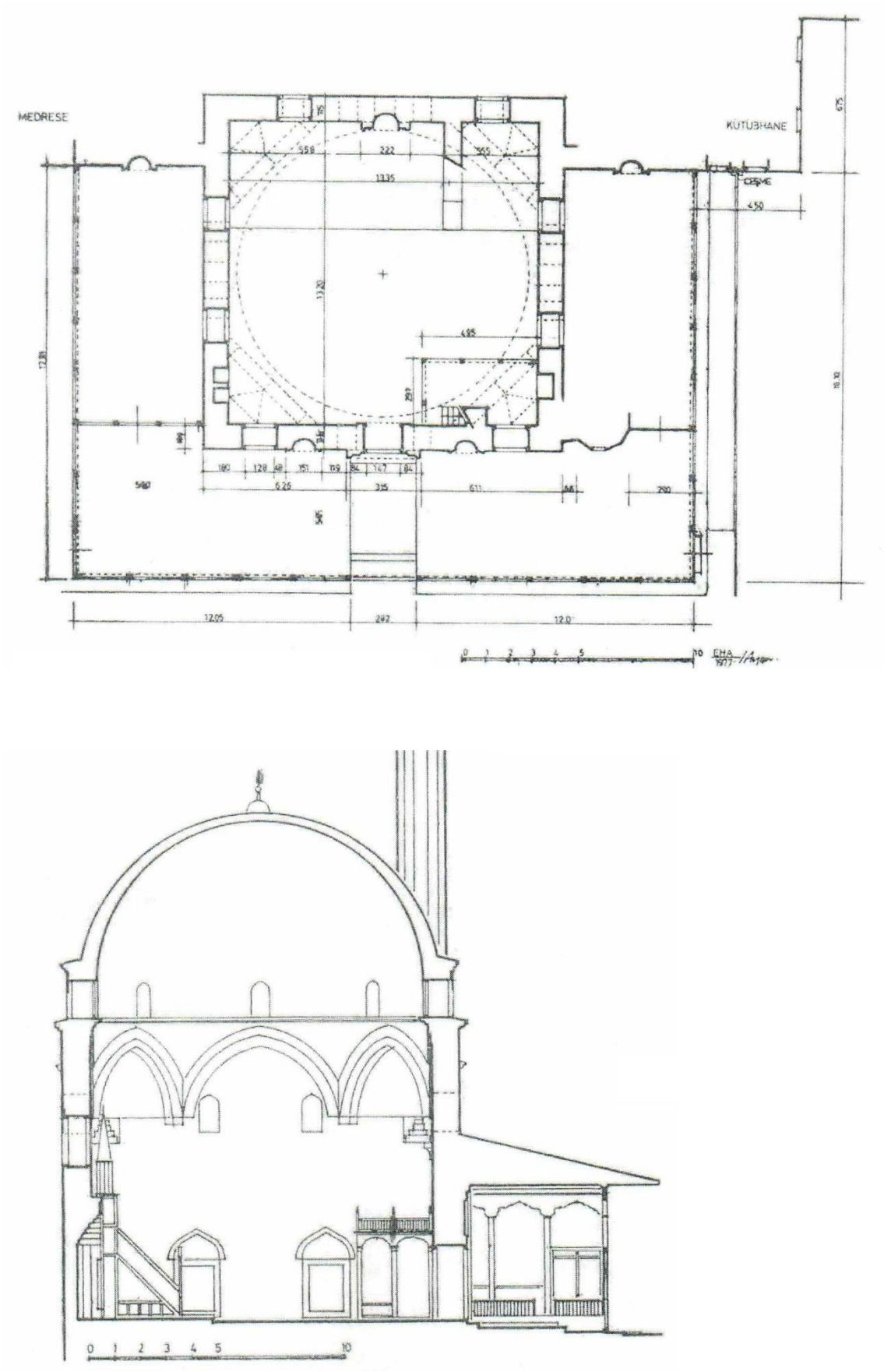
İşkodra'nın sancak beyi Gazi Mehmed Paşa, 1573 yılında Prizren'de büyük ve muhteşem bir kubbeli cami, bir medrese, bir kütüphane, bir mektep, kendisi için bir türbe ve büyük bir çifte hamam inşa ettirmiştir. Hamam dışında hepsi bir yapı kompleksi içinde kurulmuştur. Hamam yaklaşık 150 metre uzaklıktadır. Şehrin merkez kısmında inşa edilen bu yapılar bütünü, etrafındaki tarihi evler ile birlikte Osmanlı mimarisini yaşatmayı sürdürmektedir (Ayverdi, 1981; Kiel, 2007).

Şekil 61 Gazi Mehmed Paşa Hamamı *(Osi, 2018)*

Şekil 62 Gazi Mehmed Paşa (Bayraklı) Camii *(Osi, 2019)*

Şekil 63 Gazi Mehmed Paşa Cami Planı ve Kesidi *(Ayverdi, 1981)*

Diğer yandan Akıncı Gazi Evrenos Bey'in oğlu Yakub bey tarafından 1526 yılında ilk olarak mescit olarak inşa edildikten sonra minare eklenerek camiye

dönüştürülen cami, o dönemde şehir merkezinde kurulan Arasta Çarşısı'nda bulunmasından dolayı, halk arasında Arasta Cami olarak adlandırılmıştır. Günümüzde binası yıkılmış bir halde sadece minaresi mevcuttur. 1970 yılında, Camii Minaresi restore edilerek, tarihi ve kültürel bir anıt olarak tescil edilmiştir (Suroy, 2009; Vırmiça, 1999)

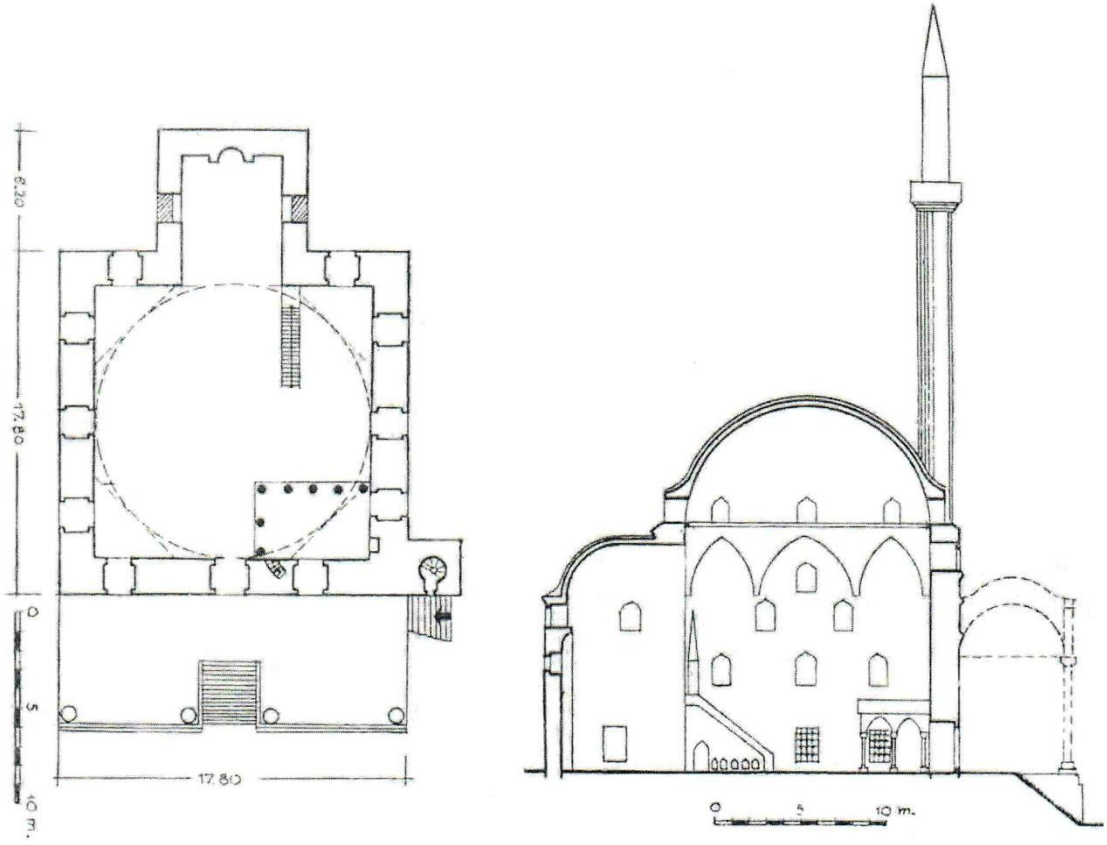

Şekil 64 Yakub Evrenos Bey (Arasta) Cami yıktırılmadan önceki ve bugünkü durumu *(Suroy, 2009; Osi, 2019)*

Aynı şekilde Vezir Sofu Sinan Paşa 1615 yılında şehir merkezinde büyük bir cami ve bir medrese inşa ettirmiştir. Cami kasabanın mimari özelliklerini taşıyan, Balkanlar'ın en âbidevî Osmanlı binalarından biridir. Caminin kurucusu Sufi Sinan Paşa, Budin, Kars, Erzurum, Bosna gibi Beylerbeyi, Sadaret kaymakamı, Bosna ve Şam valisi gibi görevlerde bulunduktan sonra Prizren'e gelmiş, ardına bıraktığı birkaç vakıf eserlerinden 1615 yılında inşaatı tamamlanan kendi adıyla anılan Sinan Paşa Camii, Prizren'in en büyük ve en önemlicamisini teşkil etmektedir (Suroy, 2009).

Şekil 65 Restorasyon öncesi ve sonrası Sinan Paşa Camii *(Suroy, 2009; Osi, 2018)*

Şekil 66 Sinan Paşa Camii Plan ve Kesidi *(Ayverdi, 1981)*

Osmanlı'nın XVII. yüzyıla ait bu eseri, kalenin bulunduğu tepenin eteğinde zeminden yaklaşık 2,5 metre bir yükseklikte yer alır ve uzun minaresiyle şehrin silüetine hâkim bir yapıdır. Camii'nin XIV. yüzyılın ortalarında şehrin dışında Çar Duşan tarafından inşa ettirilen Sveti Arhangel Manastırı'nın taşlarıyla inşa edildiğine dair bir rivayet vardır. 1939 yılında önceki bir tarihte bu rivayet bahane edilerek mahkeme

kararıyla son cemaat yeri yıkılmış, müslüman halkın karşı koyması üzerine harim kısmı zarara uğramadan kurtarılmıştır. Bu rivayetin doğruluğuyla yapılan çalışmalardan kesin bir sonuç alınamamıştır (Vırmiça, 1996).

Kentin kendine özgü bir karakter ve fiziksel özellik kazanmasına birçok unsur etki etmiştir. Bunlardan biri Bistrica nehridir ve bunun kentteki dokunun kesilmesinde rolü büyüktür. Diğer yandan kıyı etrafındaki yerleşimler az katlı ve kendine özgü mimari yapılarıyla ön plana çıkarken, nehir ile bağ kurmuş bir durumda geliştiği görülmektedir. Diğer yandan ticaret ve bağlantı yollarının şehrin içinden geçmesi, dükkanlar, çarşılar ve dini yapıların bu yolun etrafında konumlanmasına etki etmiştir. Sinan Paşa Cami'den başlayarak, Mahmut Paşa Hamamı ve Levişa Cami ve bir sürü eski yapılardan oluşan ardışık meydanlar dizisi bu yol üzerinde bulunur. Kentin merkezinde yer alan büyük Şadırvan Meydanı yanı sıra, mahalle içlerinde de küçük meydancıklar ya da boşluklar yer almaktadır. Sosyal ayrışmanın bir sonucu olarak gelişen mahallelerde dini kimlik ön plana çıkmış ve Müslüman ile Hristiyan mahalleleri olarak ayrılmıştır (Bucko, 2014).

Şadırvan meydanını kentin diğer tarafına bağlayan Taş köprü'de Yemen Fatihi Sinan Paşa'nın babası Ali Bey tarafından XVI. yüzyılın başlarından inşa edilmiştir. Uzunluğu 28.50 metre, genişliği ise 4.20 metre olarak inşa edilen köprü hala günümüzde Prizren'in öne çıkan osmanlı eserleri arasındadır. 1979 yılında olagelen bir sel nedeniyle yıkılan ve yeniden yapılan köprü eskisi gibi, sarımtırak kesme taştan inşa edilmiştir ve üstü kaldırımlı olarak bırakılmıştır. Şehir merkezi Şadırvan'da bulunan köprü 1948 yılından itibaren devlet koruması altındadır(Ayverdi 1981, Vırmiça, 1999).

Şekil 67 Taş Köprü eski ve bugünkü durumu *(Suroy, 2009; Osi, 2019)*

Alaca'ya göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Prizren nahiyesinde 37 mahalle, 110 köy ve bunlara bağlı mezralar ve çiftlikler bulunmaktaydı. Bu itibarla bölgenin önemli bir iskân ve üretim merkezi olduğu aşikârdır. Bu bağlamda, Prizren nahiyesinin gelirlerinin önemli bir kısmını tarım ürünleri, imalat sanayi ve hayvancılık oluştururken,

nahiyenin toplam gelirinin 478.707 akçe civarında olduğunundan bahsedilmektedir (Alaca, 2011).

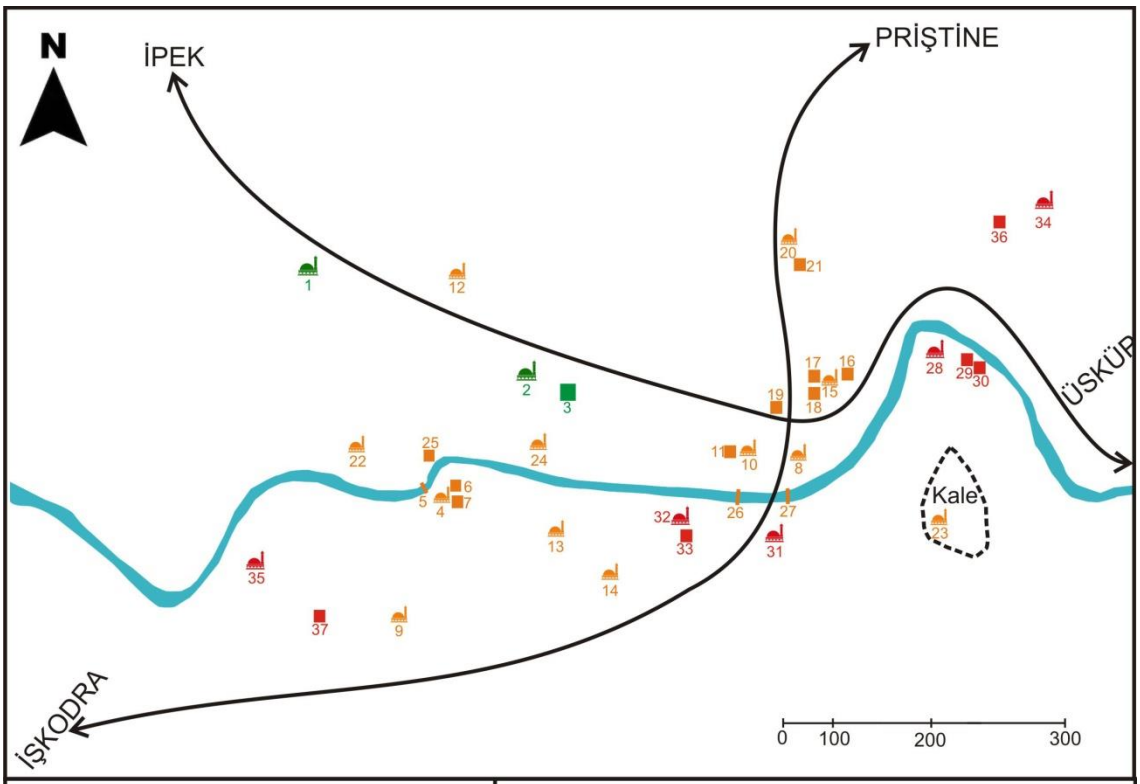
Kentin tam orta noktasında yer alan Şadırvan Meydanı Kale altı ve Bistrica nehirlerini bağlayan, güçlü fiziksel ve coğrafi formuyla düğüm noktasını oluşturur. Prizren'in sembolü ve odak noktasını teşkil eder. Ticari ve zanatçılık faaliyetleriyle öne çıkarken yoğunlaşmaların en fazla bu alanda olduğu bilinmektedir. Ayrıca kent dokusu içinde önemli bir boşluğu teşkil eder (Nikoliç, 1998).

1606 ve 1614 yıllarında burayı ziyaret eden Katolik piskoposlar Mario Bizzi ve Pietro Masarechi, Prizren'de 8600 hânenin varlığından, bunların sadece otuzunun Roma Katolik olduğunu ve kendi kiliselerinin bulunduğunu zikreder. Aynı şekilde 12.000 Türk, 600 Ortodoks Sırp ve 200 Katolik nüfusu bulunduğundan bahsedilmektedir (Kiel, 2007).

Şekil 68 XIX. Yüzyılda Şadırvan Çarşısı *(Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)*

Osmanlı egemenliği ile gelişmeye başlayan şehirde ticari eylemlerin uygulanmasında çarşıların önemi büyüktü ve şehirde çok sayıda çarşı bulunmaktaydı. Bunlar Arasta çarşısı, Şadırvan çarşısı, Demirciler Çarşısı, Saraçlar Çarşısı, Sinan Paşa Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Tabakhane Çarşısı vs. Çarşıların aldığı bu isimler genellikle zanat çeşidine göre farklılık göstermekteydi. Çarşılarda 2 katı geçmeyen geleneksel yapı tipinde binalar mevcuttu. Tek katlı binalarda hem zanat hem satış yapılırken, iki katlı binalarda ise üst kısımda zanaat yapılırken, alt kısımda satış yapılmaktaydı (Derviş, 2007).

XV. Yüzyıl
1-Namazgah
2-Camii Atik (Cuma Cami)
3-Ahmed Şemseddin Bey Hamamı

XVII.Yüzyıl
28-Maksut Paşa (Maraş) Camii
29-Sadi Tekkesi
30-Süleyman Efendi Acize Baba Türbesi
31-Sinan Paşa Camii
32-Seydi Bey Camii
33-Melami Tekkesi
34-Kurila Seydi Bey Camii
35-Beyzade Mehmed Bey Camii
36-Kaderi Zincirli Tekkesi
37-Sinani Tekkesi

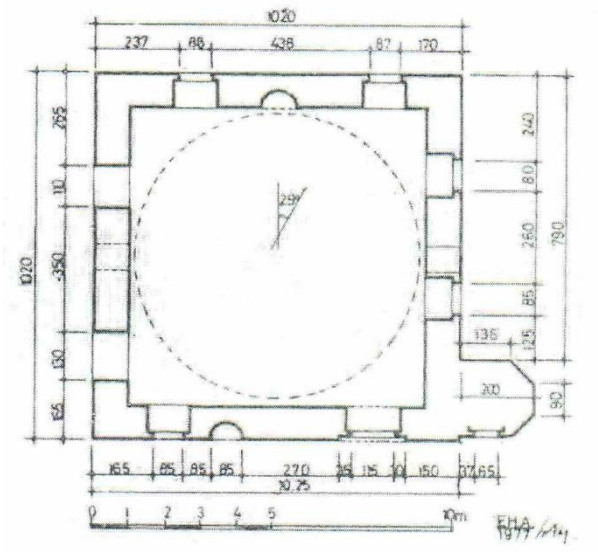
XVI. Yüzyıl
4-Suzi Çelebi Camii
5-Suzi Çelebi Köprüsü
6-Medrese
7-Kütüphane
8-Yakup Evrenos Bey (Arasta) Camii
9-Hacı Kasım Camii
10-Kukli Bey Camii
11-Halveti Tekkesi
12-Cafer Efendi Camii
13-İlyas Kuka Camii
14-Müderris Ali Efendi Camii
15-Gazi Mehmet Paşa Camii
16-Medrese
17-Kütüphane
18-Müderris Konağı
19-Gazi Mehmet Paşa Hamamı
20-Katip Sinan (Levişa) Camii
21-Mektep
22-Ahmet Bey (Tabakhane) Camii
23-Mahmud Paşa Camii
24-Mustafa Paşa Camii
25-Musa Kutub Efendi (Sinani) Tekkesi
26-Taş Köprü (Alibey Köprüsü)
27-Arasta Köprüsü

Şekil 69 XVII. Yüzyılda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)*

XVII. yüzyılda Prizren'in kale altı Maraş semtinde, nehrin sol tarafında Kars ve Mısır valisi olan Maksut Paşa tarafından kurulan camii, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Mahallenin isminden kaynaklanarak halk tarafından Maraş Camii olarak adlandırılmıştır. Sekiz köşeli plana sahip olan cami duvarları nehirde bulunan moloz taşlarla örülmüştür. Caminin bitişiğinde daha sonra Şeyh Süleyman Efendi Acize Baba tarafından Saadi tarikatına ait tekke binası kurulmuştur. Cami halk yanı sıra, tarikata ait kişiler tarafından da kullanılmıştır.

Şekil 70 Maksut Paşa Camii (Osi, 2019)

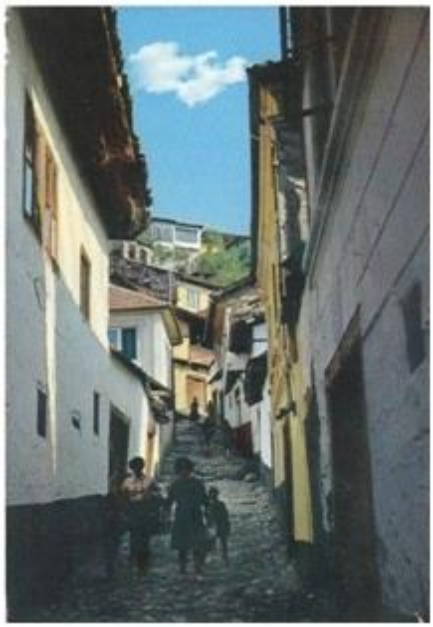

Şekil 71 Maksut Paşa Camii *Planı (Ayverdi, 1981)*

Bu dönemde Prizren, yamaçtan düzlüğe doğru inen bir kent ve sokak dokusuna sahip olmaya başlamasıyla birlikte, bu sokaklarda yer alan evler kentin kararkteristiğini etkileyen önemli unsurları teşkil etmeye başlamıştır. Osmanlı egemenliği ile birlikte genellikle kerpiçten inşa edilmeye başlayan evler kendilerini çevreleyen avluları,

kırmızı kiremitli çatıları, iki katı geçmemeleri gibi özellikler ile Prizren kentine özgü olarak gelişmişlerdir.

Şekil 72 Prizren Sokakları *(Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)*

Toprak'a göre Prizren'de XVI. yüzyılda başlayan ekonomik ve şehirsel anlamdaki gelişmeler, XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Özellikle zanat ve ticaret bu dönemde doruk noktasına ulaşmış, tüfekçilik en gelişmiş meslek dalını teşkil etmektedir. 12.000 Müslüman, 200 Katolik, 600 Sırp nüfusuyla Prizren'de sakin bir hakimiyet süren Osmanlı, burasını en gelişmiş sancak merkezini haline getirmiştir. (Toprak, 2008).

6.4. XVII. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Dönemi

XVII. yüzyılda gerçekleşen Osmanlı-Avusturya savaşları Prizren için bir kırılma noktasını oluşturur, çünkü bu dönemde Prizren için gerileme durumu söz konusudur. II. Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlık Avusturya lehine gelişmeye başlamış, Avusturya ordusu güneye doğru ilerlemeyerek birçok yerleşim yerini yağmalamıştır. Ele geçirilen ve yağmalanan şehirler arasında Prizren'de yer almıştır (Toprak, 2008).

Tahir Efendi'nin Menakıb'ına göre Prizren'i esas yağmalayan ve tahrib eden 7-8 bin Alman, Macar ve Arnavut'lar ki bunların Türkler'e karşı savaşan haçlılar gibi haç işaretleti varmış. Bu ordu Prizren'de ev, camii ve hatta mezarlıkları tahrib etmiştir. Ayrıca Prizren kalesi bu savaş ile tahrib olmuş ve zarar görmüştür (M. Tahir Efendi'den aktaran Vırmiça, 2001).

Toprak'a göre Prizren o zaman, Dukagin düzlüğünde yer alan İpek'ten sonra hakimiyet altına alınan ikinci bölgedir ve görülmemiş bir felaket yaşamıştır. (Toprak, 2008).

Savaşta Prizren'in şehirsel olarak zararı dışında, birçok evrak ve arşiv belgesi de yok olmuştur ve bunlar Prizren tarihi için önemli bir kayıptır. (Derviş, 2007).

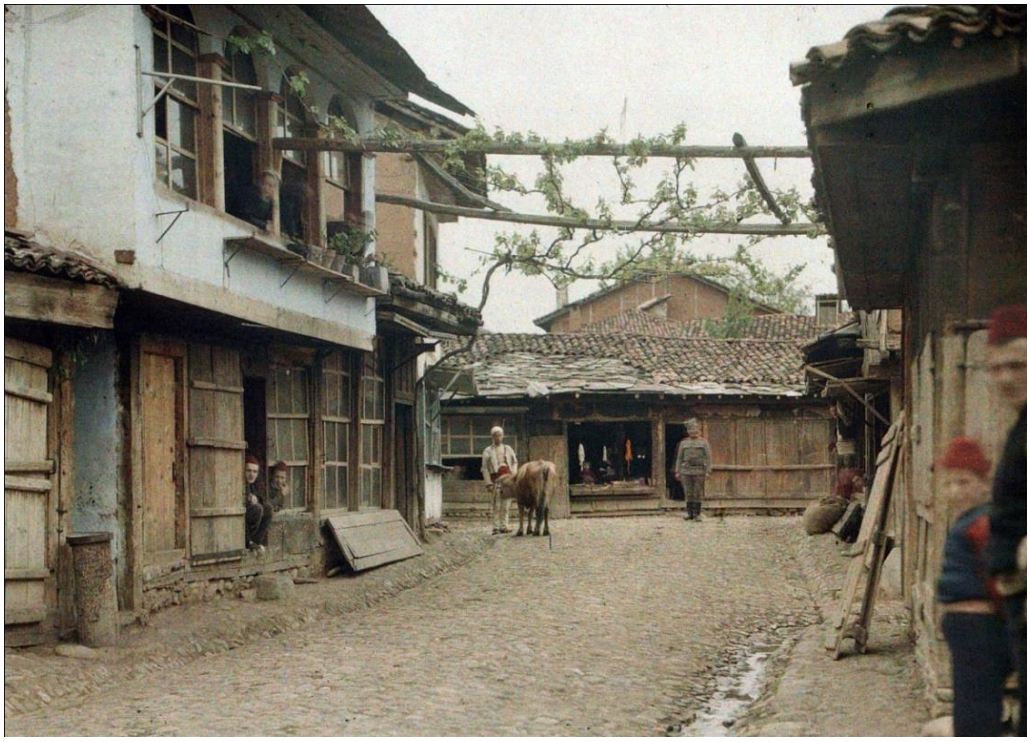

Şekil 73 Kale'den Prizren, 1931 *(Prizren Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)*

Avusturya ordusu içinde olagelen bazı anlaşmazlıklar sonucu, Sırp, Karadağlı ve Arnavut kitleleri Avusturya ordusunu terketmeye başlamış ve bu durum ordunun gücünü zayıflatmıştır. Bu fırsattan yararlanan Köprülü Zade Mustafa Paşa, Prizren'i Priştine ve Niş ile beraber tekrardan almıştır (Ahmed Rifat, Lugat-ı Tarihiyye ve Coğraffiye, 2004).

Prizren, savaştan gördüğü zarar dışında, Arnavut Paşa ve beylerin anlaşmazlıklarından da birkaç defa viranlığa terk edilmiştir. Böylelikle ticaret ve zanat merkezi olarak yıllarca zor durumda kalmış ve bir bakımdan gerileme dönemi yaşamıştır. Tekrardan toparlanması ve eski haline gelmesi yaklaşık yüzyıl sürmüştür (Toprak, 2008).

Uzunçarşılı'ya göre, bu savaşlardan sonra Balkanlar'da bir tedirginlik başlamış Osmanlı bu savaşlardan sonra Müslüman ve Hristiyan halkı yatıştırmak ve yerel kuvvetlerle işbirliği yapmak için Prizren, Priştine, Üsküp v.b. yerlere fermanlar göndermiştir. 1737'de Niş'i ele geçiren Avusturya, Kosova'ya yaklaştıysa da o zamanki Ohri ve Prizren mutasarrıfı Hasan Bey buna karşı koymuş ve engellemiştir (Uzunçarşılı, 2011).

Şekil 74 Prizren'den bir görüntü *(Auguste Leon, 1913)*

Avusturya ordusunun kovulmasında çok gayretleri bulunan Sâlih Ağa, bu dönemden sonra Prizren'de birçok cami ve okulu tamir ettirmiş ve bölgedeki hayatın normalleşmesini sağlamıştır. Bu hizmetlerinden dolayı kendisine sultan tarafından paşa unvanı verilmiştir. Sâlih Paşa, Prizren'de XIX. yüzyıla kadar hüküm süren Rotla ailesine mensup Arnavut paşaları hânedanının kurucusudur (Kiel, 2007).

Kaleshi, XVII. yüzyıldan sonra savaş ve kargaşalardan durgunluk yaşayan Prizren'in, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında toparlanmaya başlamış ve tekrar önemli şehirler arasına girmeyi başardığından bahsetmektedir. Özellikle Rotla ailesinin iktidara geçmesi Prizren'in gelişiminde yeni dönemi başlatmıştır. Salih Paşa'nın kurucusu olduğu Rotla ailesi yaklaşık olarak yüz sene Prizren'i yönetmiştir (Kaleshi, 1972).

Kuban'a göre Osmanlı döneminde, özellikle Balkanlarda devşirilen kapıkullarının imar çalışmalarında rolü büyüktür. Bunlar Balkan şehirlerinde birçok camii, mektep, medrese, çarşı, imalethane ve köprüler yaptırmış, surlar tamir ettirmişlerdir. Bunların en önemli örneği Sokollu ailesidir. Bu ailenin Bosna ve Balkanlarda çok sayıda inşa ettiği yapı bulunmaktadır (Kuban, 2007).

Tahir Efendi Menakıb'da Rotla ailesi üyelerinin, savaşta tahrib olan mimari eserlerin onarılması ve yeniden inşa edilmesinde büyük payı olduğunu açıklamaktadır. Özellikle Mahmut Paşa ve kardeşi Emin Paşa bu onarımlar dışında Prizren'de üç camii ve üç saat kulesi inşa ettirmiştir (M. Tahir Efendi'den aktaran Vırmiça, 2001).

6.5. XVIII. Yüzyıl Batılılaşma Dönemi

"Günümüz Türkçe'sinde Batılılaşma (Garplılaşma) tabiri, genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiyesi'nde Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır" (TDV, Hanioğlu, 1992).

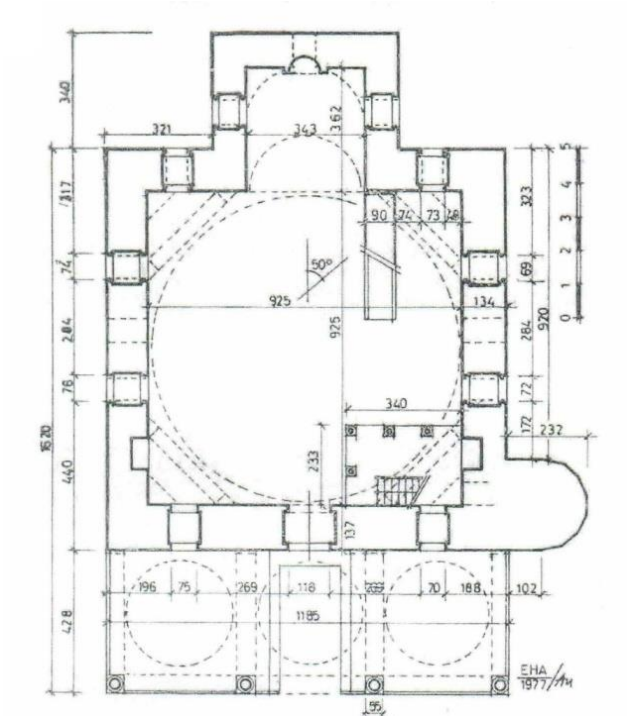
Osmanlı'da Batılılaşma süreci Sultan III. Ahmet zamanında başlamış, Lale Devri evresinin ardından I. Mahmut döneminde hız kazanmıştır. Batılılşma, başkent İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun hakim olduğu topraklarda Batılı üsluplar ile etkisini göstermiştir (Bayhan, 2007).

Osmanlı mimarisi bu çerçevede özellikle askeri gereksinimler konusunda kışlaların inşa edilmesi ve düzenlenmesi yanı sıra, toplumsal ve ticari kullanım için meydanlar, dükkanlar, iş hanları, konutlar, pasajlar, oteller, pansiyonlar gibi farklılik gösteren yapılar ortaya çıkmış, bunların yanında saat kuleleri, yangın kuleleri, fabrika ve hastane gibi binalar eklenmiştir (Anıktar, 2013).

Bu dönemde Prizren, Rotla ailesinden olan Mahmud Paşa tarafından yönetilmiş ve her bakımdan en yüksek seviyeye ulaşmışarak eyalet merkezi olmuştur. Yapılan çeşitli imar faaliyetleri ve ticari hayatıyla tekrardan önemli ilerlemeler kaydeden Prizren, Mahmud Paşa'nın İşkodra'nın isyancı veziri olan Buşatlı Mustafa Paşa tarafına geçmesi ve Anadolu'ya sürülerek burada idam edilmesinenden sonra, oğlu Emin Paşa tarafından yönetilmeye başlanmış ve 1843 yılında ölümüne kadar idarede kalmıştır. 1798-1799 yıllarında burayı ziyeret eden Baron Felix Beaujour, Prizren'in 7-8000 nüfusa sahip olduğundan bahseder. 1836 yılında Ami Boué 26.000 ve 1844 yılında Joseph Müller 6000 ev ve 25.000 nüfusun varlığından bahseder. Bu yıllarda imar faaliyetlerine devam eden Rotla ailesinden Emin Paşa, Prizren'in önemli camilerinden biri olan Emin Paşa Camii ve medresesini inşa ettirmiştir (Kiel, 2007).

Şekil 75 Emin Paşa Camii *(Osi, 2019)*

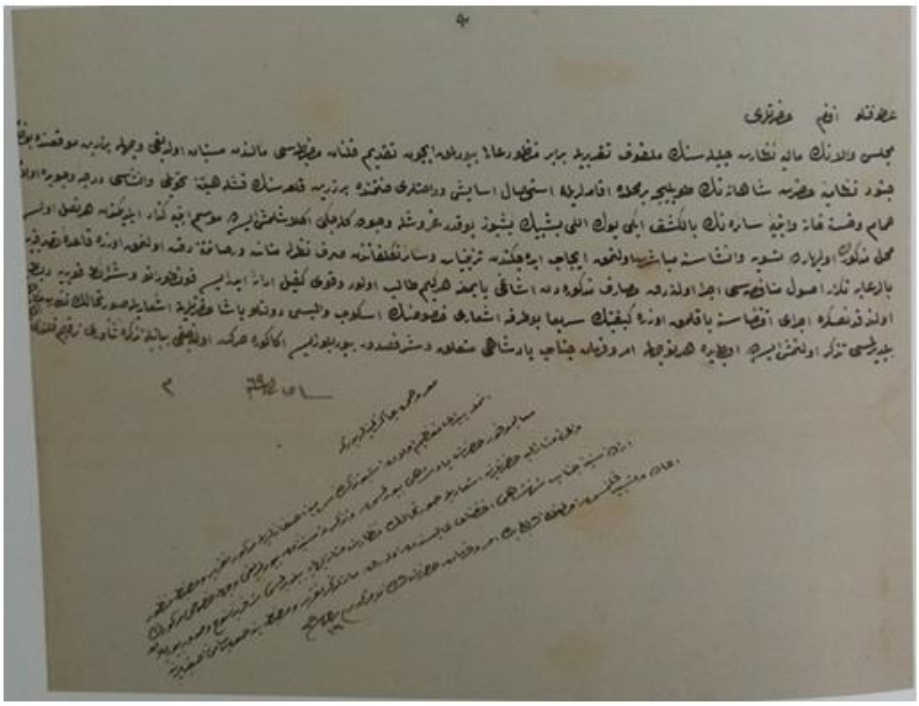
Şekil 76 Emin Paşa Camii Planı *(Ayverdi, 1981)*

Prizren'de batılılşma dönemi yapılan imar ve yenileme çalışmalarıyla ilgili inşa edilen yapılar arasında Saat Kulesi göze çarpar. Rotla ailesinden Mahmut Paşa 1828 yılında Cuma cami yakınlarında Saat kulesini yaptırmış ve bu kuleye Semendere'deki savaştan ganimet olarak aldığı çanı taktırdığı bilinmektedir (Suroy, 2009).

Şekil 77 Saat Kulesi *(Osi, 2019)*

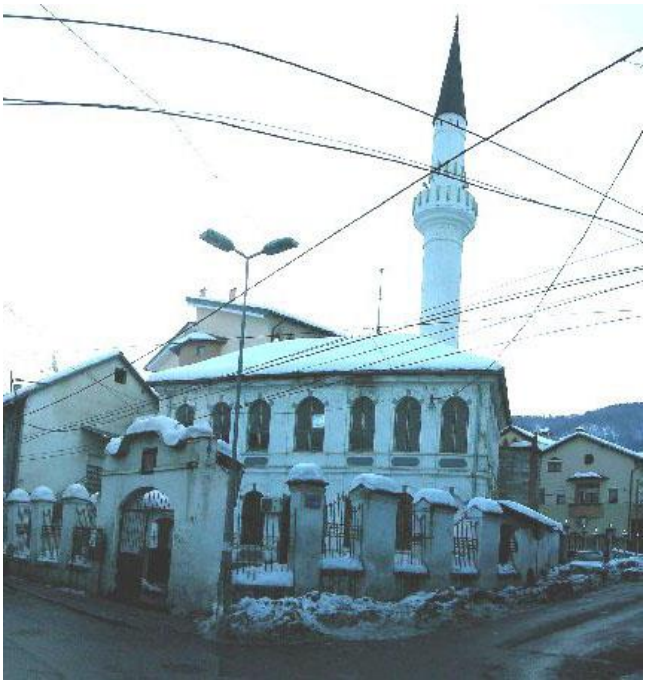
Vilayet merkezi olduğu dönemde Prizren'in kalesinde devamlı olarak Osmanlı askerleri bulunmaktaydı. Kalenin kışlaya çevrilmesi ve askerlerin rahatlığı için kalede bir takım inşaatların yapılması için Paşa'ya dilekçe yapılmıştır. 24 Nisan 1853 tarihinde yapılan dilekçede kalede hamam, hastane ve diğer sair binaların inşaatına başlanması konusuna yer verilmiştir (CDAB, İ. MVL, 9624).

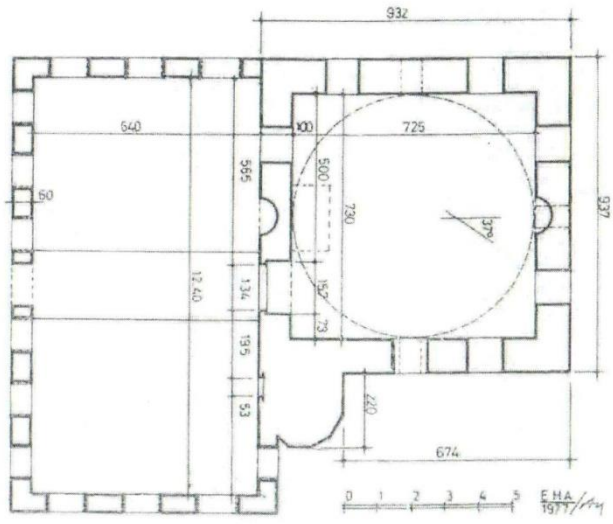
Şekil 78 Paşa'ya Kaledeki inşaat için yazılan dilekçe *(*CDAB*, İ. MVL, 9624)*

Büyümeye başlayan şehirde yeni yapılar inşa edilmeye başlamış ve bu camilerin etrafında mahalle birimlerinin kurulması devam etmiştir. Nice ki adını camiden alan Terzi mahallesinde, dört sokağın kesiştiği kavşak üzerinde Terzi Memiş tarafından

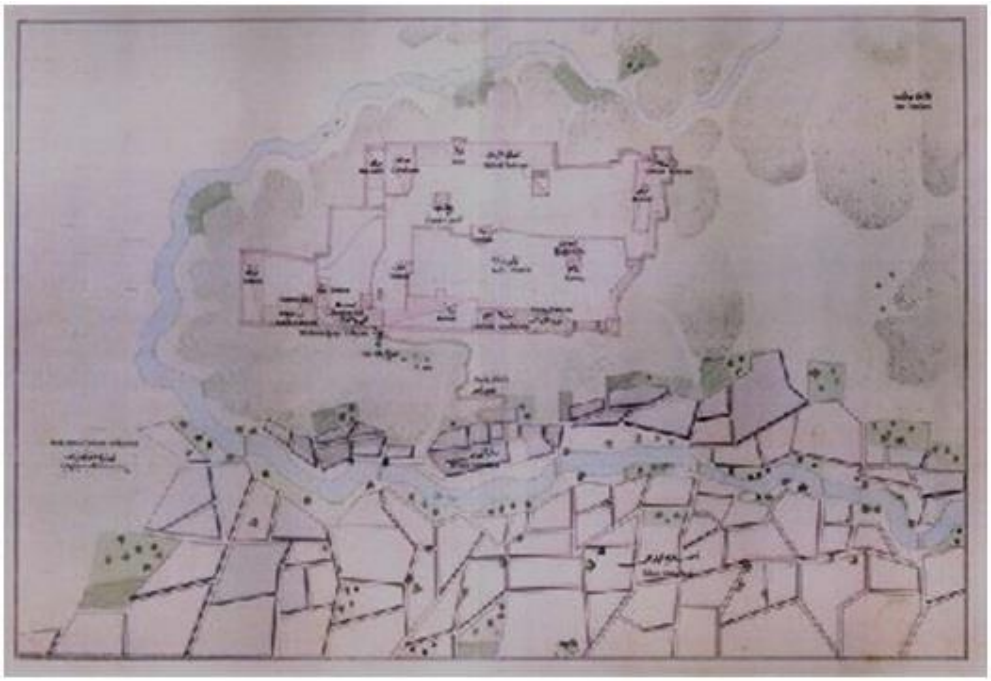
büyük bir cami kurulmuştur. Cami sekiz köşeli bir kasnak üzerinde tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Hemen bitişiğinde kurulan ve bugün mevcut olmayan mektep binası ayrıca yatılı medrese ve dershanenin varlığından söz edilmektedir (Suroy, 2009).

Şekil 79 Terzi Memiş camii (Suroy, 2009)

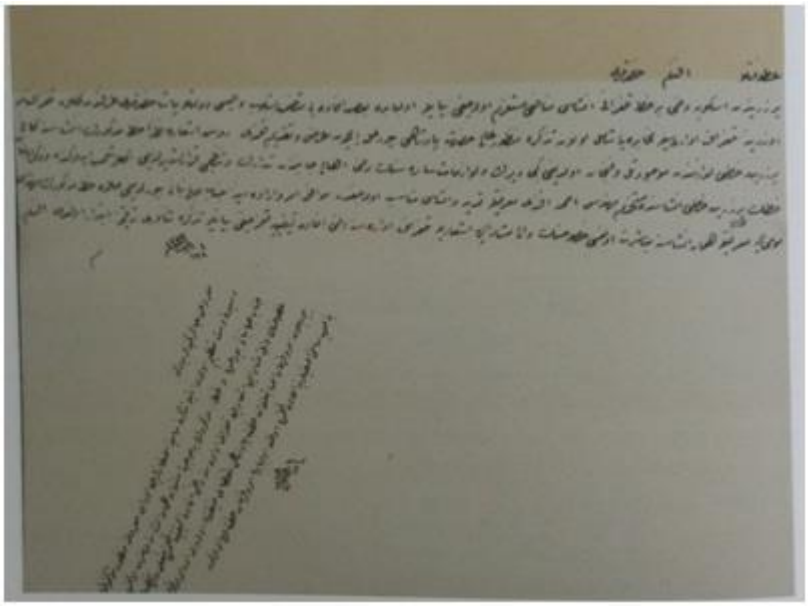

Şekil 80 Terzi Memiş Camii Planı (Ayverdi, 1981)

Şekil 81 1830 yılına ait kale haritası *(Prizren Kültür Anıtları Koruma Kurumu Arşivi)*

Batılılaşma ile birlikte Osmanlı altyapı çalışmalarına önem vermeye başlamış, bozulmuş olan yolları tamir etmiş, demir yolu yapılmış ve telgraf hattı döşenmiştir. Osmanlı Arşiv belgelerinde yer alan 8 Ocak 1863 tarihili belgede Prizren'den Üsküp'e telgraf hattının döşenmesi konusunda Paşa'ya dilekçe yazılmıştır (CDAB, İ. DH, 34073).

Şekil 82 Telgraf hattı döşemesi ile ilgili Paşa'ya yazılan dilekçe *(*CDAB*, İ. DH, 34073)*

Aynı şekilde Şevket Paşa tarafından Prizren için önemli sayılabilecek kanalizasyon şebekesi yapılmıştır. Prizren'in büyük bir kısmına döşenilen kanalizasyon şebekesi sayesinde yaz aylarında görülen sıtma ve tifo hastalıklarında azalama olmuş ve halkın sağlık durumu düzelmiştir (Toprak, 2008).

Bu dönemde batılılaşma faaliyetlerine devam eden Osmanlı Prizren'de batı üslubuyla birçok yapı daha inşa ettirmiştir. Bunlardan İslahane, 1872 yılında okul amaçlı kurulmuş, ancak askeri hastane olarak hizmet vermiştir. Bir süre de hapishane olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde Tabakhane Mahallesi Suzi Camii yakınında kurulan rüştiye binası bir süreliğine eğitim verdikten sonra hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır (Suroy, 2009).

Şekil 83 İslahane *(Suroy, 2009)*

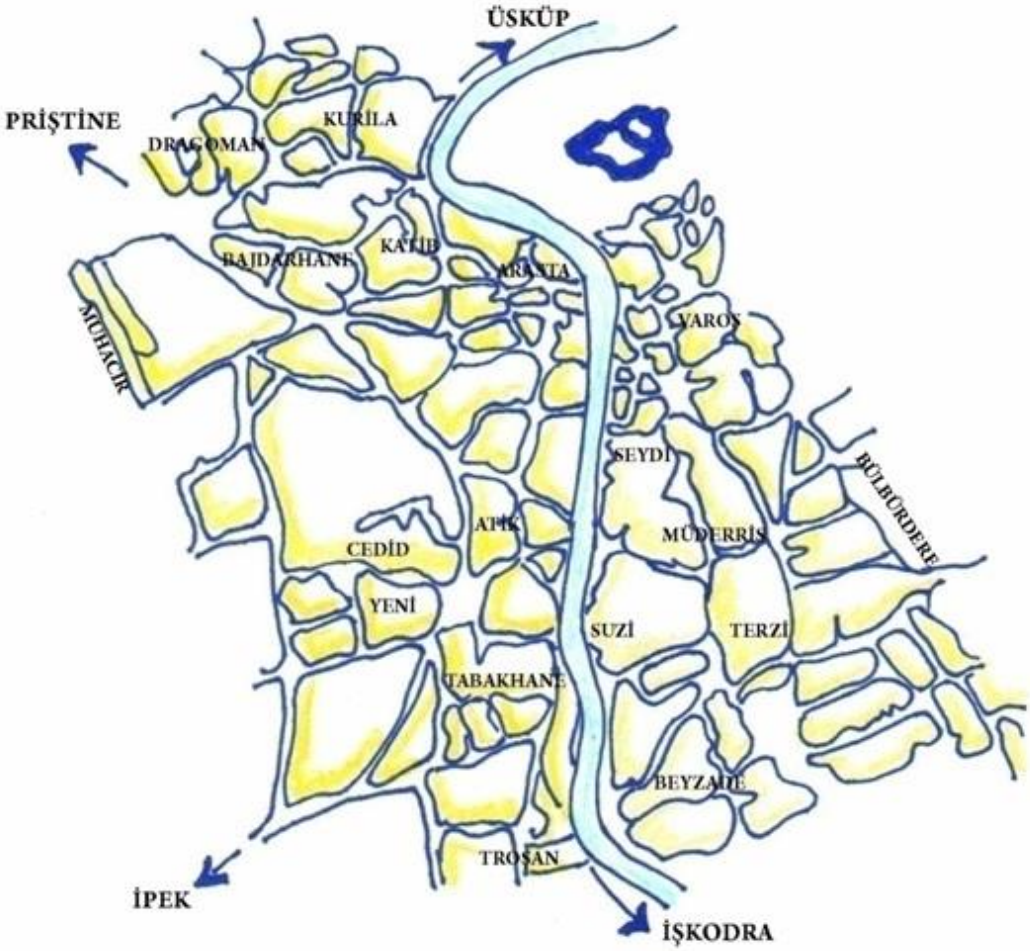

Şekil 84 Rüştiye Binası *(Suroy, 2009)*

1874 yılına ait Kosova Vilayeti Salnamesi'nde Prizren'de 25 cami, 8 tekke, 15 türbe, 4 kilise, 100 kitaplı bir kütüphane, 563 dükkan, 2 hamam, 13 han, 125 değirmen

ve 150 çeşmenin varlığından söz edilmektedir. Ayrıca 43.922 toplam nüfustan 35.622'si Müslüman, 8.300'ü Hristiyan'dı (Kosova Vilayeti Salnamesi, 1291).

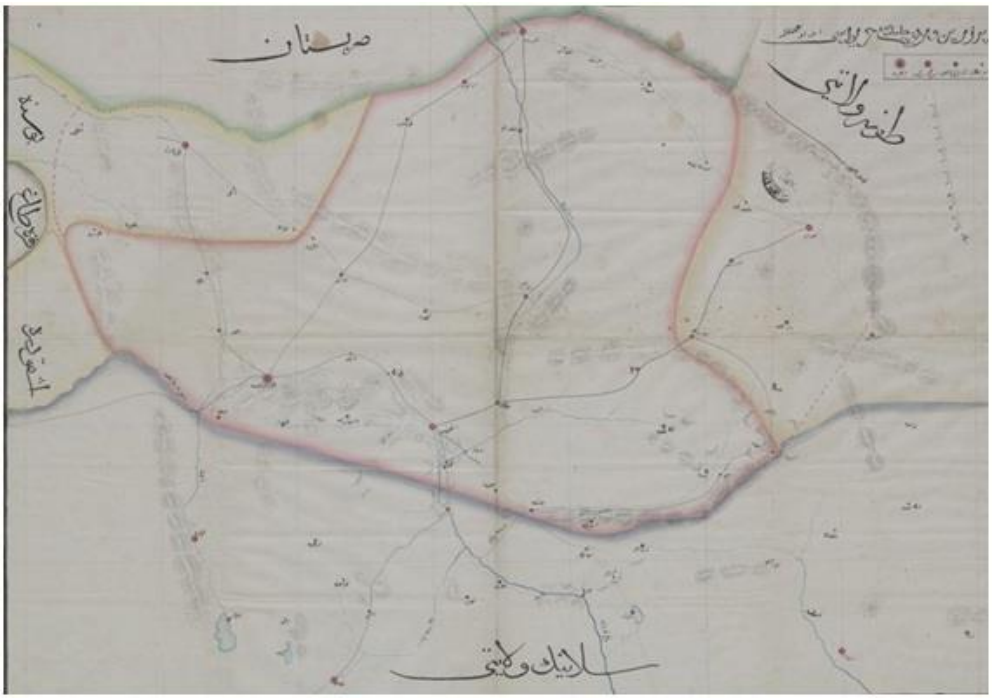
Şehirin büyümesine eş olatak mahalle sayıları artmış, yeni yollar, köprüler inşa edilmiş ve batılı uslüpten esinlenilmiş bir şekilde bina yapımına devam edilmiştir. Kent böylelikle topografyanın da etkisiyle organik bir doku eşliğinde gelişme göstermiştir.

Şekil 85 XVIII.-XIX yüzyıllarda Prizren Mahalleleri *(Derviş'ten Geliştirilmiştir, 2007)*

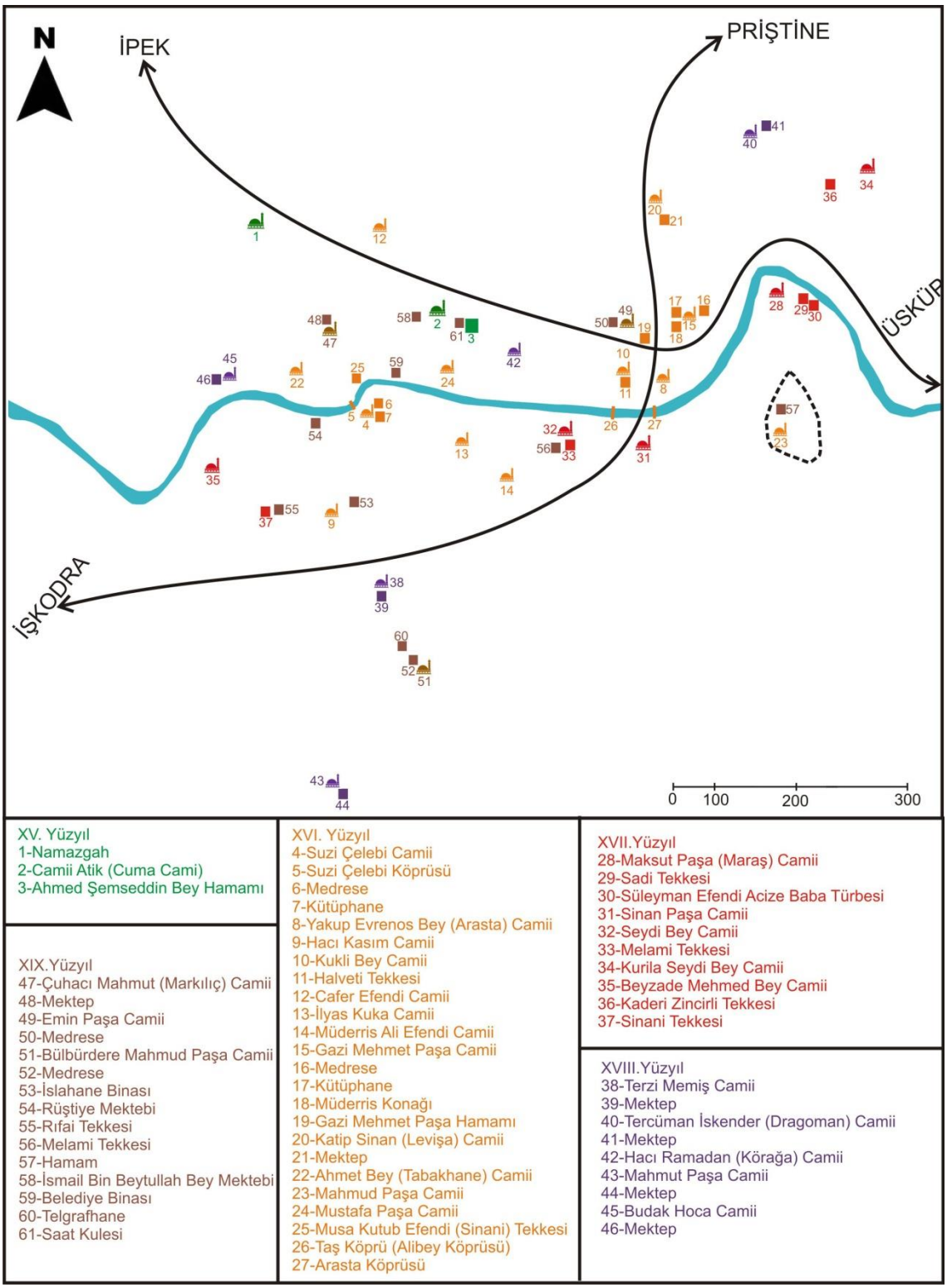
Bu dönemde olagelen savaşlar, yangın ve sellere rağmen Prizren'de mahalle sayısında artış olmuş ve şehir genişlemiştir. Atik mahallesinin kuzaybatı yönünde Çuhacı Mahmut tarafından caöi yaptırılarak yeni bir mahalle kurulmuştur. Tabakçıların bulunduğu bölgeye Tabakhane adı verilmiştir. Kurila mahallesi daha da büyümüş ve genişlemiştir. Priştine-Prizren-İşkodra yolu güzergâhında yerleşim yerleri kurulmuştur. Mamzi mahallesi, mahallede bulunan camiye göre Terzi mahallesi olarak adını değiştirmiştir. Daha bir çok mahalle bu dönemde kurulmuştur (Derviş, 2007).

Şemseddin Sami o dönemde Prizren'de 24 cami, 1 mektep, 1 medrese, 1 rüşdiye, birkaç köprü ayrıca 48.000 nüfusun varlığından bahseder (Şemseddin Sami, 1899).

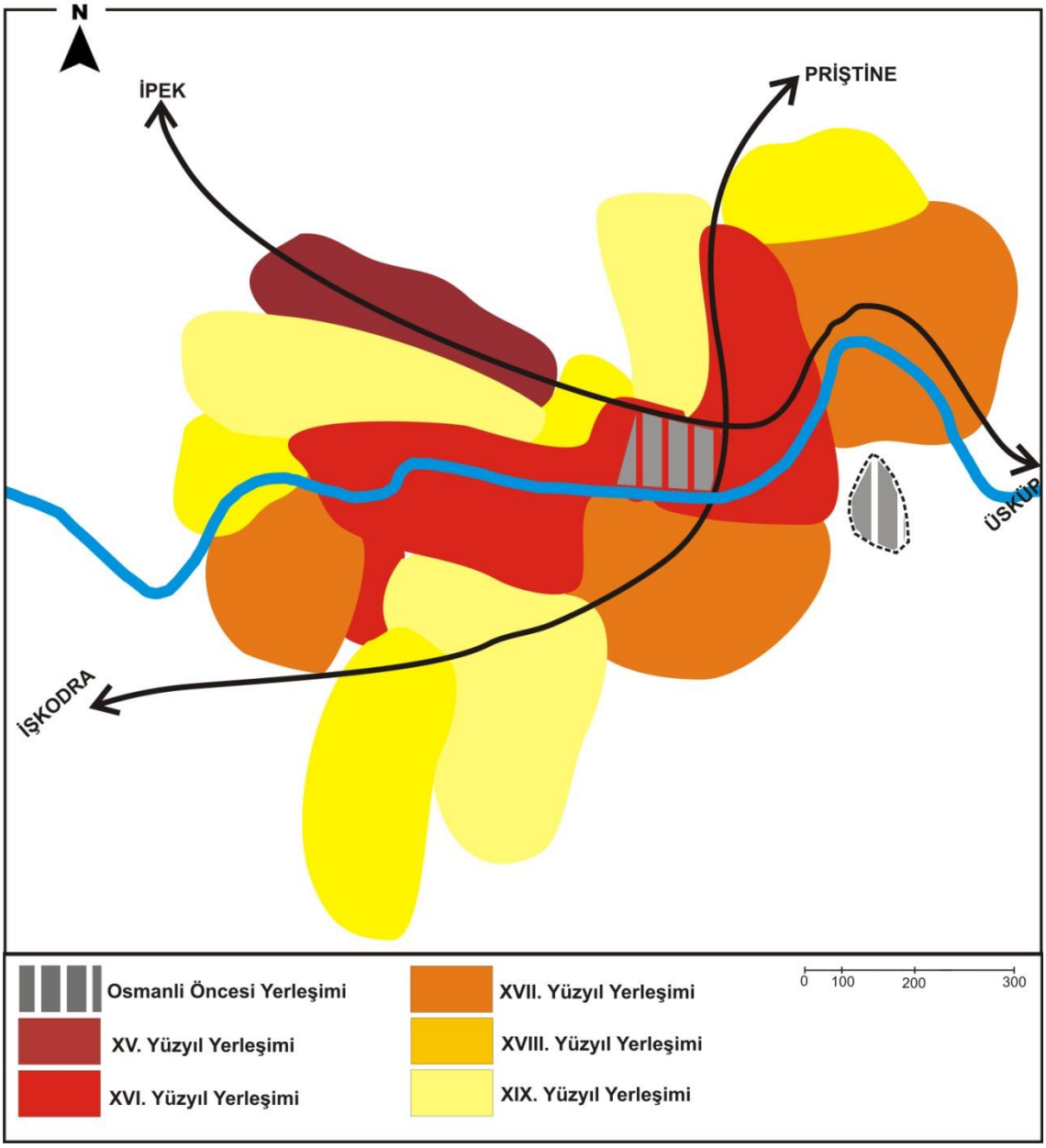

Şekil 86 Prizren Vilayeti (CDAB, HRT, 1494)

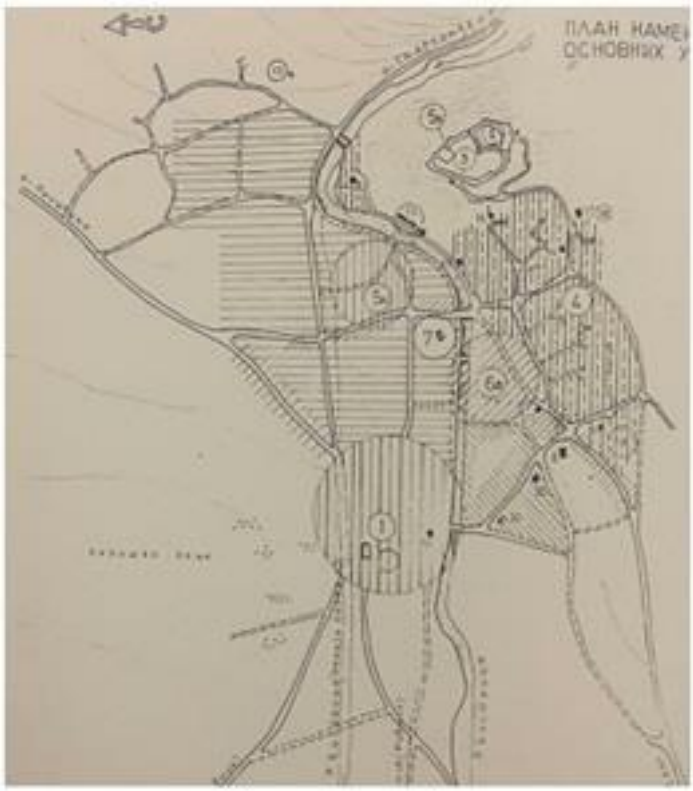
Mahmut Paşa yönetimi altındayken eyalet merkezi statüsüne yükselen Prizren, 1831 yılında Mahmut Paşa'nın isyanına kadar bu statüde kalmıştır. Oluşturulan yeni reformlarla eyaletlerin vilayete dönüştürülme kararına Mahmut Paşa'nın karşı gelmesinden sonra, Üsküp vilayeti kurulmuş ve 1843 yılında Prizren, Priştine, Köstendil ve Üsküp ile birlikte bu vilayete bağlanmıştır. 1868 yılında Prizren vilayet merkezi olmuştur. Bu durum şehrin kalkınmasına olumlu etki yarattı. Ancak yapılan düzenlemeler ile birlikte ünitelere ayrılan Prizren vilayeti ve merkezin Üsküp'e taşınması Prizrenin önemini kaybetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda modernleşme ile birlikte yapılan demir yolları ile birlikte ticaret yollarının değişmesi Prizren'e olumsuz bir etki yaratmıştır (Derviş, 2007; Kiel, 2007).

Şekil 87 XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Yapılaşma *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 88 Prizren'de Yüzyıllara Göre Osmanlı Yerleşimi *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Şekil 89 XIV. Yüzyılda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)*

Şekil 90 XVI.-XVII Yüzyıllarda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)*

Şekil 91 XVIII. Yüzyılda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)*

Şekil 92 XIX.-XX. Yüzyıllarda Prizren Kent Gelişimi *(Nikoliç, 1998)*

Derviş'e göre zanatçılık Prizren'in Balkanlarda öne çıkmasının ve önemli merkezlerden biri olmasının temel sebeplerindendir. Kosovanın tümünde var olan 55 zanat çeşidinden 45'i Prizren'de uygulanmaktaydı. Halkın ve Osmanlı devletinin ihtiyacı olan zanat çeşitleri önde gelenlerdi. Bunlar genellikle terziler, şayakçılar, tabakçılar, ayakkabıcılar, faytoncular, nalbantlar, kasaplar, ipekçiler, fırıncılar, tüccarlar, dülgerler, kilitçiler, semerciler, kuyumcular, kürkçüler, berberler, papuççular, sandalcılar, çizmeciler, saraçlar, tellaklar, boruzancılar, sabuncular, aşçılar, keçeciler, helvacılar, balıkçılar, çarıkçılar gibi zanat çeşitleridir. Ayrıca bunlar dışında sayısı az onlar da sazancı, değirmenci, kırtasiyeci, otacı, kılıççı, cezveci, demirci, kervancı, işletmeci, fesçidir. Böylelikle Prizren bu zanat dallarını icra ettiği çok sayıda dükkan, çarşı, pazar ve meydanlarının bulunduğu bir şehire dönüşmüştür (Derviş, 2007).

Zanat dalları şehrin her tarafına yayılmıştır ve insanların ihtiyacı durumunda konumlanmışlardı. Örneğin, fırıncılar mahalle aralarında, tabaklar, kuyumcular ve silah üreticileri nehir yakınında, nalbantlar şehrin giriş ve çıkış noktalarında bulunuyorlardı. Sosyo-ekonomik alanda görülen bu gelişmeler şehirde esnaf örgütlerinin kurulmasına yol açmış ve mutafçılar, tüfekçiler, bıçakçılar, kuyumcular gibi esnaf örgütleri kurulmuştur (Toprak, 2008).

Prizren'in gelişmesinde XVI. yüzyılın ilk yarısında itibaren kurulan pazar ve çarşıları önemli rolü oynamıştır. Prizren'de ticaret, yer alan çok sayıda dükkânlar, 2 bedesten, haftalık kurulan pazarlar ve şehrin dışında değişik yerlerde kurulan yıllık panayırlardan oluşuyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru şehrin pazarı dört ana çarşıdan oluşuyordu, bunlar Şadırvan, Arasta, Tabahana ve Bajdarhana idi (Kaleshi, 1960; Dukagjini, 1974).

Önde gelen zanaat dallarından birini oluşturan tüfekçiler, Avrupa'daki "martinka"dan farklı olmayan tüfekler yapmışlar, bazı tüfeklerde altın işlemeciliğini kullanarak büyük kazançlar elde etmişlerdir. Ancak devlet silahlarının taklid ederek yapılan silah üretimi yasaklanınca, bu zanat dalı gerilemeye başlamış, silahların tamiratıyla ilgilnen 15 kadar dükkan kalmıştır (Petrović, 1955).

Eğitime önem veren Osmanlı, XVI. yüzyıldan ilk medreseyi açan gazi Mehmet Paşa'dan başlayarak, XIX. yüzyıla kadar Emin Paşa Medresesi, Sinan Paşa medresesi, Mahmut Paşa medresesi ve 21 iptidai mektebi kurmuştur. Vakıfların girişimi ile Türk, Arnavut, Sırp ve İtalyan dilleri üzerine eğitim verilmiş, böylece Prizren'de eğitim hayatı ilerlemiştir. 1896 Salnamesine göre Prizren'de rüşdiye mektebinde 19, ibtidai mektebinde 800 öğrenci varken, Hristiyan mektebinde 140 öğrenci mevcuttur. 9 müslim ve 7 gayr-ı müslim sıbyan mektebi bulunmaktadır (Kosova Vilayeti Salnamesi, 1314).

Bunun dışında 1870 yılında 140 öğrencisi ve 6 öğretmeni olan Sırp Kilisesi Ruhani okulu açılmıştır. Bunun yanı sıra Anastasiya Aynacinya adında kız çocukları için kurulan ve Sırp tarihinde bir ilk olan bu okul Prizren'de açılmıştır.

BÖLÜM 7

DEĞERLENDİRME

Genel olarak kent, tarım dışı faaliyetlerin yapıldığı ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi olarak tanımlanır. Kentler, birçok kent bilimci tarafından farklı şekilde tanımlanmış olsa da hepsi benzer özellikler ile aynı sonuçta toplanmıştır.

İnsanların karmaşık ilişkilerini barındıran kentler, işbölümü, meslek ve kültür gruplarına göre örgütlendiği alanlardır. Diğer yandan demografik, ekonomik, siyasi ve sosyal ölçütlere göre tanımlanan kent, belli bir nüfus düzeyini aşması; malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi; belirli bir örgütün sınırları içinde olması; toplumsal yapı bakımından benzer özellikte olmayan bireylerin oluştuğu yerler olarak, bu ölçütlere dayanarak tanımlanabilir.

Yerleşik tarımın ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla, bunların beraberinde getirdiği toplumsal faaliyetler ile birlikte örgütlenme sisteminin gelişmesi, üretim ve yönetim uygulamasına gidilmesine neden olmuştur. Örgütleyici-yönetici kadrolar ile merkezileşme oluşmuş ve tarihteki ilk kentler merkezi örgütlenmeyle ortaya çıkmıştır.

İlk şehir örneklerinden sayılan Ur kentinde, tapınağın bulunduğu kutsal alani tahkim edilmiş eski şehir ve dış şehir yer almaktadır. Su kaynağından bulunması önemli bir detaydır. Dar sokaklar ve simetrik olmayan konut adaları yerleşimin ana özelliklerindendir.

Diğer yandan üretim-yönetim örgütlenmesi şehirlerin çeşitli yerleşim bölgelerine ayrılmasına yol açmıştır.

Eski şehirlerin temel unsurları surlar, çarşılar ve avlulu evlerdir. Türk şehirlerine baktığımızda ise bu durum cami, hamam, medrese, han ve cami etrafında kurulan pazar

yerleri olarak özetlenir. Barındırdığı toplumun örgütlenmesine göre fiziki olarak farklı gelişim gösteren Türk kentleri ayrıca homojen birer yapıya sahiptir.

Osmanlı şehirlerinde genel olarak egemen öğeler dini, ticari ve imarerler olarak sayılabilir. Ayrıca mahalle tipi yapılaşma Osmanlı kentinin model olarak almış bir yerleşim biçimidir.

Önemli bir geçiş noktası ve bir kültür beşiği özelliği taşıyan Balkanlarda, M.Ö. dönemlerde de kentleşme izlerine rastlanır. Özellikle M.Ö. 3200 yıllarında kent dokusunda ticaret ve madencilik gibi faaliyet unsurlarının yer aldığı görülür. Bu dönemde pazar niteliği taşıyan merkezlere rastlanmaktadır. Bu dönemde genellikle taş temelli dörtgen yapılarda, ahşap, çamur ve kil gibi malzemelerin kullanımı göze çarpar. Kentler özellikle Hippodamos planlarına (ızgara plan) uygun olarak kurulmuştur. Ayrıca kütüphane, tiyatro, sanat atölyeleri gibi yapılar, kentlerin kültür merkezleri halini almasına sebep etmiştir. Diğer yandan kentlerde farklı siyasal yapı göze çarpar. Bazılarında siyasi güç ve özerk otorite görülürken, bazılarında da kraliyet sülalesi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı vardır.

Roma dönemi ile birlikte kentlerde savunma amacıyla sur sistemi gelişmiştir. Roma kentlerini ideal kent olarak tanımlayan Vitruvios, Romalıların kentleri genellikle ılıman iklim bölgelerinde ve su kaynakları yakınında kurduğunu vurgular. Ayrıca sokaklarda kaldırım taşı, su ve kanalizasyon Roma kentinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Roma kentlerinin devamı olarak gelişen Bizans kentleri, genellikle cadde, savunma ve su hizmetlerinde yeni düzenlemeler yapmıştır. En büyük değişiklik olarak görülen kiliseler ve çok tanrılı dinlere ait tapınaklardır. Ayrıca bugünkü modern devletlerin temelleri o dönemde atıldığı bilinmektedir.

Türk kentinin, Osmanlı öncesi dönemden başlayarak Osmanlı'nın bütün evrelerinde etkilendiği toplumsal değerler şehrin fiziksel olarak değişmesine neden olmuştur. Bu değişim şehrin karakteristik özelliklerini oluşturan unsurların kendi içlerinde ve tabi ki inanç yapısına göre farklılık göstermiştir. İslami inanca geçen Osmanlı bunun gerektirdiği bir toplumsal yapıya bürünmüştür. Bu toplumsla yapı gündelik yaşam ve ilişkiler çerçevesinde ihtiyaca yönelik şehrin fiziki yapısını etkilemiştir.

Osmanlı öncesi Türk şehirleri oluşurken, halk öncelikle kendi gereksinimleri doğrultusunda inşaatlar yapmıştır. Güvenlik için kale, ibadet için mabetler, ticaret için pazarlar kurmuş ve inşa etmişlerdir.

İslamiyet kabulü sonrası inancın toplumsal yapıya yansıması ile birlikte camiler, mescitler inşa edilmiştir. Genellikle Osmanlı'nın Erken dönemini içine alan bu devirde

fiziksel yapıda köklü değişimler olmamıştır. Kentin sur dışına çıkmasıyla başlayan Osmanlı yerleşimlerinde en önemli yapılar erken dönem külliye işlevini taşıyan sosyo kültürel hizmet binaları, zaviyeler ve tekkeler gibi yapılardır.

Diğer yandan, Balkanlara doğru ilerleyen Osmanlı bu dönemde fethettiği şehirlerde yaptığı ilk müdahaleler namazgâh inşaatı ve kiliselerin camiye dönüştürülme çalışmalarıdır.

Klasik dönem ile birlikte en fazla görülen yapılan cami ve kamu yapıları inşasıdır. Özelikle kubbe tarzı ve görkemli yüksek yapılar, o dönemde yapılan birçok yapıya damgasını vurmuştur. Diğer yandan külliyeler ve etrafında oluşan yeni nüfus yerleşimi devamında mahalle unsurunun gelişimine etki etmiştir. Bu dönemde su unsurunun getirdiği ihtiyaçtan hamam, çeşme, köprüler ve konutlar arası suyolları yapılmıştır. Ayrıca ticaretin yapıldığı önemli kent unsurunu teşkil eden bedestenler bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Batılılaşma ile birlikte modernleşmeye geçiş yapan Osmanlı, yöneticilerin her yönde bu durumu görme isteği, çeşitli girişimlere neden olmuştur. Avrupa'yı örnek alan Osmanlı, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan bu sürece girmiş, lale devri ve ardından gelen Tanzimat dönemi ile birlikte hem yapısal hem de şehirsel ölçekte fiziksel değişimlere maruz kalmıştır. İdari yapıda da isteğe bağlı oluşan farklılıklar yerelleşmeye geçilmesine etki etmiş, belediyecilik ile birlikte genellikle altyapı sorunları ele alınmış ve bunlara önem verilmiştir.

Osmanlılar Balkanları fethettikten sonra, buralara uyguladığı iskân politikaları ile burasını Anadolu'ya benzer bir şekilde imar etmeye çalışmışlardır. Birçok imar faaliyetinde bulunmuş, buralara yerleştirilen Türkler ile nüfusu canlı tutmışlardır. Yerleştirilen bu nüfus yerli halk ile birlikte Balkanlara özgü bir kültürün gelişmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlılar'ın yeni fethetmiş oldukları topraklarda uyguladıkları iskân olayını gerçekleştiren Kolonizatör Türk Dervişleri, üstlenmiş oldukları zaviyelerin çoğu boş toprak bulmak, kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip ve yeni alınmış olan bu Hırstiyan topraklarında yerleşen göçebeler tarafından iskân edilmişlerdir.

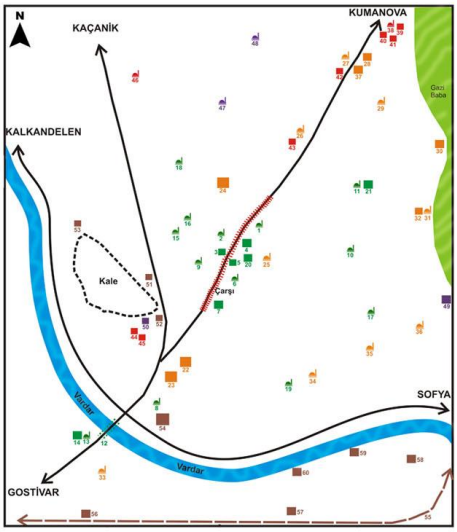
Uygulanan bu politika genellikle üç ana şema üzerinde şekillenmiştir. Bunlar dini, idari ve ekonomik yapının yerleştirilmesi politikasıdır. Bu politika ile kısaca Osmanlı idaresinin toprak yönetiminin, toplum yaşamının dini, ekonomik ve sosyal açılardan yeni fethedilen yerleşim bölgelerine yerleştirilmesi amacını taşımaktadır.

Osmanlı hâkimiyetinden sonra Üsküp kentine fiziksel strüktür değişmeye başlamış ve yeni kentsel unsurlar gimştir. Özellikle sue duvarları dışına taşan şehirde çarşı önemli unsuru teşkil etmektedir. Cami etrafında gereksinimlere göre hanlar, bedestenler, hamamlar yapılmış, ayrıca çarşı dışında birbirine sokak örgüsü ve mahalle merkezleri ile bağlanan yeni konut ve çalışma bölgeleri kurulmuştur.

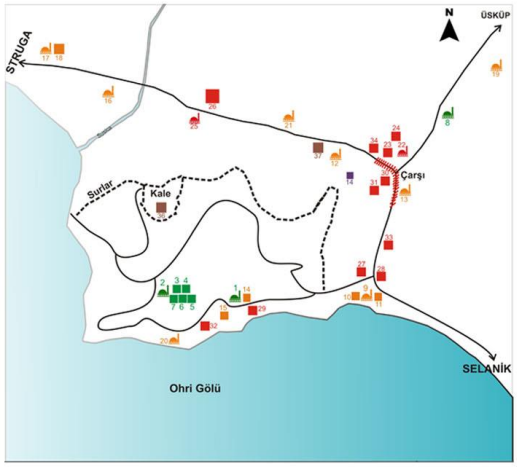
Osmanlı şehir karakterinin önemli unsurunu oluşturan kaleden Ohri'de de rastlanmaktadır. Ohri'nin en tepesinde yer alan kalenin içinde bir iç kale yer alır. Kalenin altında yer alan aşağı şehirde ahşap yapılı evler, dükkânlar ve camiler mevcuttur. Osmanlı egemenliği sonrasında Ohri, sur duvarlarının dışına çıkarak genişlediği ve göl kıyısına yeni mahallelerin oluştuğu bilinmektedir. Yamaçlı bir arazide yayılmış olan şehir, kaldırımlı, dar ve merdivenli sokakları ve burada konumlandırılmış Türk evleri ile tam bir Osmanlı şehir özelliklerinin yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra Üsküp'te de olduğu gibi, şehir merkezinde bulunan camiler etrafında pazar yeri gelişmiş, dükkânlar, imaretler ile birlikte meydana gelen Ohri çarşısı bunun en önemli örneğidir.

Kıyı şeridinde elverişsiz bir arazide tepeler üzerinde kurulmuş olan İşkodra şehri ise içinden Boyane nehrinin geçtiği ve önemli yol güzergâhlarının bulunduğu bir şehirdir. Tepede bulanan kale, içinde Paşa sarayı, evler ve kiliseden çevrilmiş camiyi barındırır. Kaleden göle doğru suyolları mevcuttur ve halkın büyük oranda su ihtiyacını karşılar niteliktedir. Asıl yerleşim kale dışındadır. Diğer şehirlerde olduğu gibi İşkodra'da da Osmanlı şehrinin temel yerleşim birimini oluşturan mahalleler, genellikle dini bir yapının etrafında gelişmiş ve içlerinde birçok unsuru barındırmaktadırlar. İşkodra'da kalenin dört bir tarafında kurulmuş olan mahalleler, şehrin gelişmesiyle ormanlık alana yayılmış ve isimlerini içlerinde barındırdıkları esnaf gruplarıyla ilgili almışlardır. Mahallelerde geniş meydanlar ve yüksek surlu bahçeli evler bulunmaktadır.

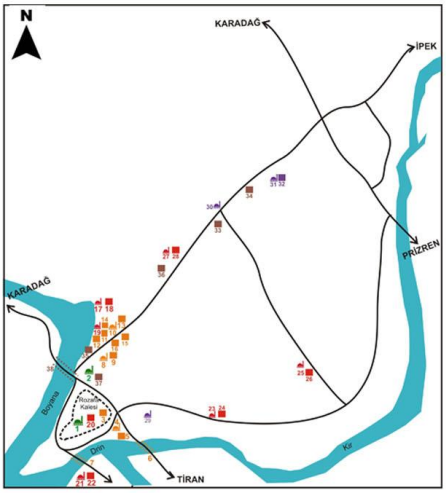
Osmanlı egemenliği sonrası kurulan Yeni Pazar şehri, Türk şehrinin bütün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Konumu itibari ile de kısa sürede gelişen şehir, önemli ticari merkezlerden biri olmuştur. Diğer osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Yeni Pazar'da da kale önemli kentsel unsuru teşkil etmektedir. Osmanlı egemenliği sonrasında inşa edilmiş ve askeri üs olarak kullanılmıştır. Kalenin etrafında mahalleler yer alırken, Türk, Hristiyan ve az da olsa Yahudi mahallelerine rastlanmaktadır. Ayrıca Dubrovnik tüccarlarının kaldıkları mahalle ve de savaşlardan oluşan göçler için Muhacir mahallelerinin kurulduğu da zikredilmektedir. Burada da camiler mahallelerin merkezlerine kurulmuş ve yanlarında genellikle mektep veya medrese mevcuttur.

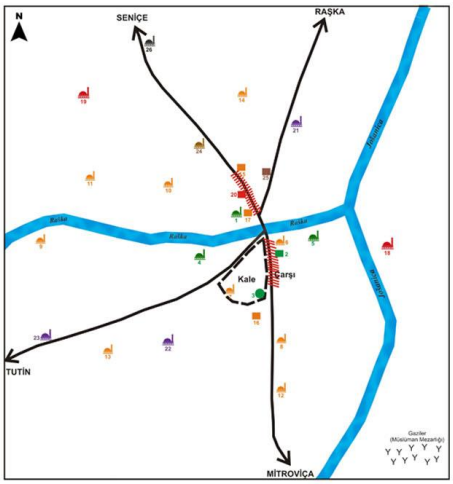
ÜSKÜP

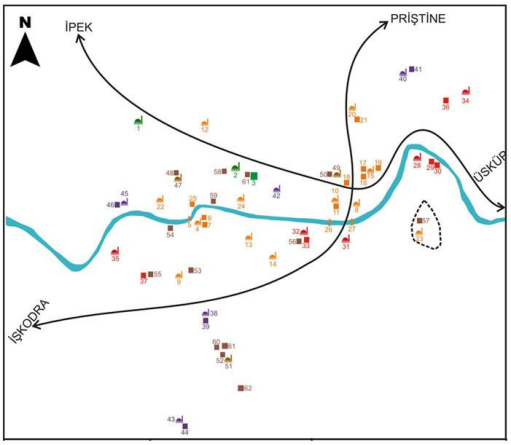
OHRI

İŞKODRA

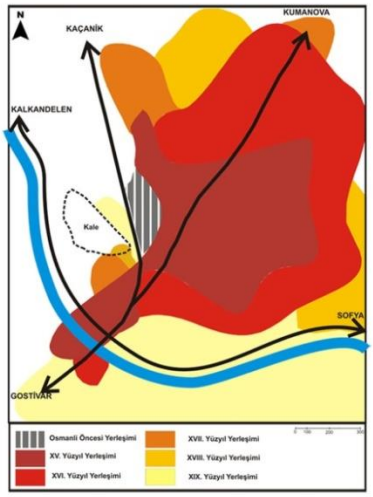

YENİ PAZAR

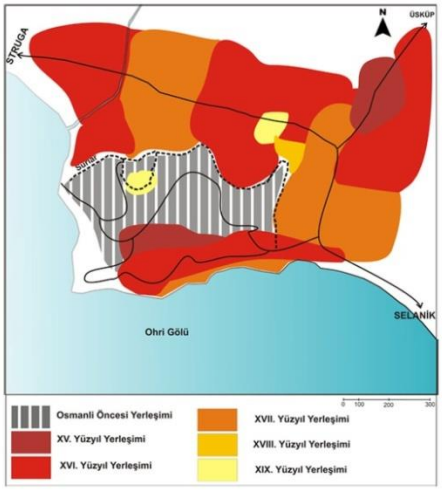

PRİZREN

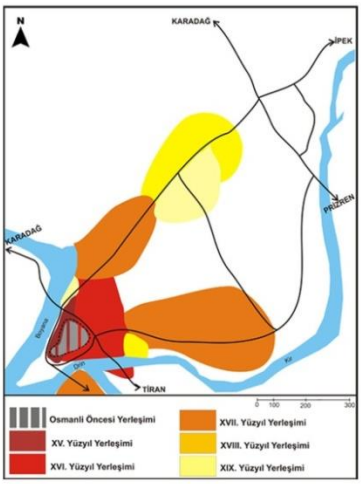
Şekil 93 Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)*

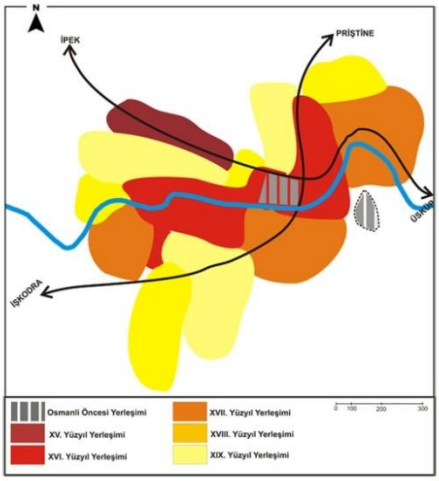
ÜSKÜP

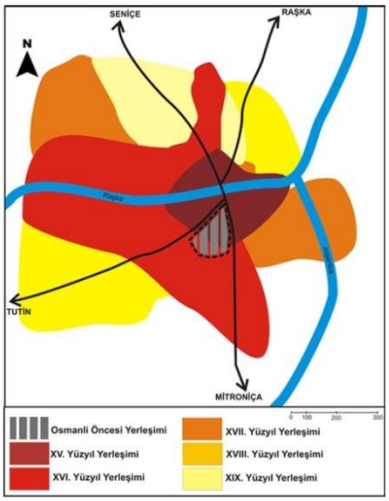
OHRİ

İŞKODRA

YENİ PAZAR

PRİZREN

Şekil 94 Şehirlerin Yüzyıllara göre Osmanlı Yerleşimi Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Uzun yıllar boyunca büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmış olan Prizren, şehirsel olarak da bu imparatorluklardan izler taşıyarak gelişme göstermiştir. Her imparatorluk döneminde önemli bir merkez konumunda olsa da, en büyük gelişmesyi şüphesiz ki Osmanlı döneminde yaşamıştır.

Önceden Theranda adıyla bilinen Prizren, daha sonra da Pürzerrin, Pirzerin ve son olarak Prizren adıyla adlandırılmıştır. Roma döneminde Castrum ve Civitas yerleşimi görülen Prizren'de ayrıca bir bazilika olduğu bilinmektedir. Önemli yollara bağlantısı olması, o dönem de ticari bir gelişmesi potansiyeline sahip olduğu açıktır.

Bizans imparatorluğu ile birlikte Prizren şehri, yavaş yavaş inşa edilmeye başlayan dini yapılar çerçevesinde bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Ayrıca önemli bağlantı yolları ve ikincil yollar da bu dini yapılar etrafında gelişmiştir.

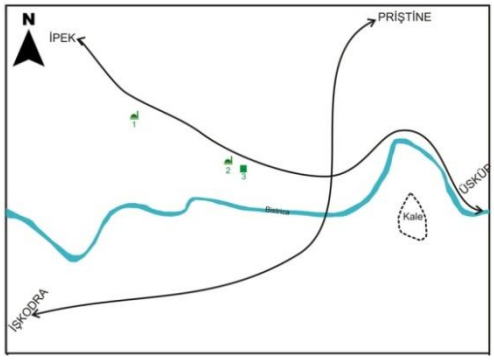
Osmanlı imparatorluğu ile birlikte, önemli ekonomik ve sosyo-kültürel bir prestije sahip olan Prizren, bu dönemde Balkanlar'ın en bönemli şehirlerinden biri olmayı başarmıştır. Fethedildikten hemen sonra Eyalet merkezi durumuna getirilmiş, artan Müslüman nüfus ile birlikte, şehir dokusu da değişmeye başlamıştır. İnşa edilen cami, medrese, tekke, hamamlar ile birlikte Türk şehri kararkterine bürünmüştür. Ayrıca ovalara doğru bir yayılma gösteren şehirde, mahallelerde de hızlı bir artış olmuştur.

Önemli ticaret yollarına bağlantısı olması, prizren için önemli bir fırsattı. Bu yollar sayesinde ticaret ve zanatçılık gelişmiş, ayrıca var olan maden ocakları ile birlkte üretim de ilerleme göstermiş, malların alım, satım ve tüketimi gerçekleştirilmiştir.

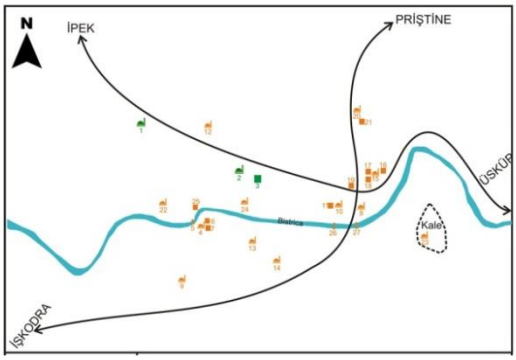
Diğer yandan önemli şahsiyetler tarafından vakıflar kurulmuş ve bu vakıflar sayesinde Prizren'in odak noktaları sayılabilecek yapılar inşa edilmiştir.

Avusturya-Macaristan savaşı döneminde durgunluk dönemi yaşasa da, kısa sürede kendini toparlamış ve kent tekrar eski istihşamına kavuşmuştur. Özellikle Rotla ailesinin iktidara gelmesi ile Prizren şehrinin hızlı bir şekilde kalkınmasına neden olmuştur. Savaşta tahrip olan yapıların onarımı ve yeniden inşaasında Rotla ailesinin rolü büyüktür.

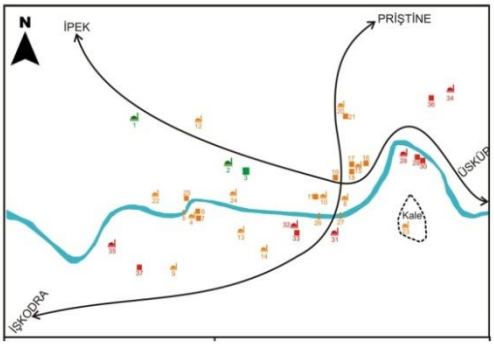
Batılılaşma ile birlikte moderniteye geçen Osmanlı, Balkanlarda da bu durumu uygulamaya çalışmıştır. Bu dönemde Prizren'de inşa edilen yapılar genellikle batı üslubuyla yapılmış, modern ve farklı işlevli binalar inşa edilmiştir. Ayrıca bu dönemde altyapı projelerine de önem veren Osmanlı, telgraf hattı, demiryolu, kara yolu onarımı, kanalizasyon şebekesi gibi çalışmalar gerçekleştirmiştir.

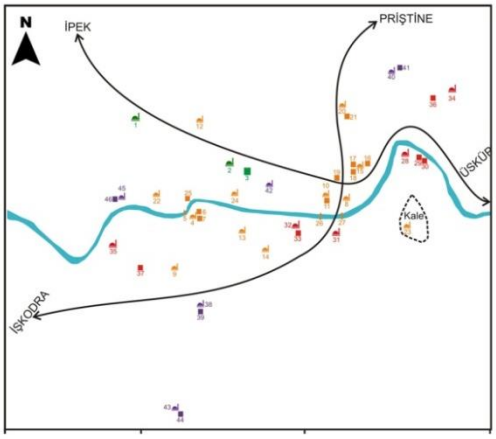
XV. Yüzyılda Prizren

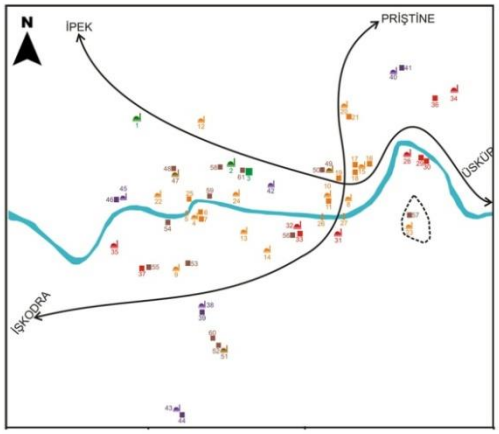
XVI. Yüzyılda Prizren

XVII. Yüzyılda Prizren

XVIII. Yüzyılda Prizren

XIX. Yüzyılda Prizren

Şekil 95 Osmanlı Dönemi Prizren Şehrinin Karşılaştırma Tablosu *(Geliştirilmiştir, 2019)*

Görüldüğü gibi benzer özellikler ve koşullar altında gelişen bu şehirlerde, Osmanlı öncesi kale içinde ve etrafında varoş denilen yerleşim biçimi görülürken, Osmanlı egemenliği ile birlikte şehirlerdeki kentleşme, genellikle önemli bağlantı yolları ve su unsuru etrafında gelişmiştir. Ticaret faaliyetlerinin yapıldı pazar yerleri, bir ticaret aksı oluşturmuş ve bu alanlarda dini yapılar ile külliye tarzı yerleşimler ile toplanma yeri özelliğini kazanmıştır. Diğer yandan İslamlaşmanın gerektirdiği ibadethaneler, şehrin

her yanında kurulmaya başlamış, mahalle biriminin oluşmasıyla şehrin büyümesine önemli ölçüde etki etmiştir.

Şerhirlerin çoğunda yapılaşma genellikçe en çok XVI. yüzyılda görülür. Osmanlı'nın en güçlü dönemini teşkil eden bu yüzyılda, cami, hamam, medrese gibi önemli yapıların inşa edilmesine altyapı oluşturmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda savaşların etkisiyle kentleşmede bir durgunluk gözükse de XIX. yüzyıla doğru toparlanmaya başlanmış ve imar çalışmalarına devam edilmiştir. Batılılşamanın etkisiyle altyapı çalışmalarına önem verilen bu şehirlerde yolların onarımı, telgraf hattının döşenmesi ve telgrafhane inşaatları gibi yapılar inşa edilmiş, ayrıca Osmanlı'nın batılılşma ile modernizme yönelmesiyle bu durum kamu sivil yapılarda da görülmüştür.

SONUÇ

Balkanlar Geçmişten günümüze Roma ve Bizans gibi büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmış ancak en büyük gelişmeyi Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşamıştır. Osmanlı egemenliğinden sonra Balkan şehirlerinde önemli değişiklikler olmuş ve şehirsel anlamda büyük gelişim göstermiştir.

Osmanlı ve Türk şehrinin yansımaları doğal olarak bu şehirlere yansımış ve hüküm sürdüğü 500 yıl içinde bu şehirler "Osmanlı şehri" kalıbı ile gelişim göstermiştir. Bunun en iyi örneğini teşkil eden Üsküp, Ohri, İşkodra, Yeni Pazar ve tabiî ki Prizren birbirlerine olan benzerlikleri ve ayrıca Anadolu şehirleriyle olan benzerlikleri bunun en iyi yansımasıdır.

Çalışmada bu şehirlerin benzer kararteristik özellikleri "Türk kenti" bağlamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Tarihsel izler ile birlikte ortaya çıkan sonuç, bu şehirler arasında benzer özellikler olduğu, tek bir strüktürel yapı altında geliştiği, barındırdıkları potansiyele göre gelişim gösterdikleri, idari ve yönetimsel açıdan da belirli bir düzen çerçevesinde yönetildiği ve bu doğrultuda ilerlemelemiş olmaları sonucu çıkmaktadır.

Başta yapılan literatür taramasından sonra, kentlerin nasıl ortaya çıktığı, ilk kentlerin özellikleri, barındırdıkları unsurlar ve bu yönde ortaya atılan kuramlar incelenmiş, daha sonra da Türk ve Osmanlı kenti kalıp özellikleri araştırılarak, bu yönde gelişmiş olan şehirlerin karakteristik özellikleri çıkarılmaya çalışılmıştır. Osmanlı kentinin her evrede ele alınmış ve değişen dünya düzenine doğru uyum politikası incelenmiştir. Osmanlı öncesi, Erken dönem, Klasik dönem ve en yoğun değişimlerin yaşandığı Batılılaşma döneminde Osmanlı Şehrinin kazandığı ve kaybettiği özellikler açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı için büyük öneme sahip olan Balkan kentlerinde ilk kentleşmenin nasıl olduğu, Roma ve Bizans gibi büyük imparatorluklardan ne gibi kalıcı etki unsurlarının şehirlere yansıdığı araştırılmış ve Osmanlı'nın gelmesiyle değişimin hangi unsur ve süreçte yaşandığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı'nın Balkanları egemenliği altına almadan önce kendi ürettiği yerleşim politikları ve bunun beraberinde getirdiği kolonizasyon irdelenmiş, fetihten sonra idari ve yönetim anlayışı ve bunu Balkan kentlerina nasıl yansıttığı araştırılmıştır.

Örnek olarak seçtiğimiz Balkan kentlerinin başka ülkelerden olması ve farklı din, dil, ulusal kimlik anlayışına sahip insanların ve bunların yaşadığı kentlerin, ortak bir politika çerçevesinde benzer özellikler göstererek nasıl geliştikleri anlatılmaya çalışılmıştır. İslam dininin yaygınlaşması ve bu kentlerde yaşayan insanların Osmanlı'ya bağlılıkları, şüphesiz ki Osmanlı'nın hoşgörü içinde bir egemenlik yürütmesinden kaynaklanmıştır. Şehirlere ve insan yaşam kalitesine sundukları katkılar Osmanlı'nın gidişinden sonra ve hatta günümüzde Osmanlı ve Türk milletinin olumlu yönde anılmasına sebep etmektedir.

Yaşadığım şehir olarak Prizren'i seçmem, sadece içinde barındırğı Osmanlı şehri karakterisitik özellikleri değil, aynı zamanda Türk kültürü, dini inanç, kimlik ve tabiî ki de mimari açıdan barındırdığı unsurlar bunun en önemli nedenidir. Kentin hem fiziki hem de sosyal özellikleri bu durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Roma döneminde sadece kale ve varoş yerleşimden ibaret olan Prizren, Bizans ile ticari olarak gelişmeye başlamış ve o dönemde bile adını duyurmuştur. Osmanlı egemenliğinin başlaması ile birlikte barınma grupları oluşturularak, mahalle kavramı gelişmiştir. Özellikle İslamiyetin yaygınlaşması, camilerin inşası ve bunların etrafındaki yapılaşmalar şehrin kısa zamanda büyümesine etki etmiştir. Kurulan vakıflar ile birlikte, külliye şeklinde yapı grupları inşa edilmiştir. Zanatçılığın önemli bir potansiyel oluşturması, birçok yerden tüccarları Prizren'e çekmekteydi. Bu yönde dükkânlar, zanaatçılık faaliyetlerin yapıldığı atölyeler ile birlikte, kentte çarşı ve pazar aksı gelişmiştir. Oluşturulan şemalardan anlaşılduığı gibi Prizren'de en yoğun yapılaşma XVI. yüzyılda olmuştur. Özellikle cami, tekke ve medreseler en fazla bu yüzyılda inşa edilmiştir. Yapılaşma genellikle önemli bağlantı yollarını oluşturan akslar üzerinde gerçekleşmiştir. Kaleyi ele alan Osmanlı burada ayrıca bir cami inşa etmiştir. XVII. yüzyıla doğru, savaştan oluşan durgunluk dönemi şehir gelişimine yansımış, ancak az da olsa şehirsel yapılaşma devam etmiştir. Batılılşam dönemine giren Osmanlı, XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki yeni inşaatlarda bu üsluba yer vermiştir. Özellikle XIX. yüzyılda tekrar yoğun bir yapılaşma görülen şehirde, yeni mahallelerin kurulduğu ve yeni yönetim biçimi ile birlikte, belediye, telgrafhane, saat kulesi gibi inşaatların yapıldığı görülür. Nehir aksı boyunca Batı ve Güneye doğru bir gelişme olmuştur. Bu gelişmeler Osmanlı'nın Prizren'deki son dönemlerine kadar devam etmiştir.

Üzerinde çalıştığımız bu kentlerde kale ve su en önemli kentsel unsurlardır. Üsküp, Yeni Pazar, İşkodra ve Prizren'de nehir şehri iki kısıma ayırırken, Ohri'de de kent göl kıyısında yerleşmiş durumdadır. Dolayısıyla şehirlere genel olarak baktığımızda hepsinde su unsuru etrafında bir yerleşim söz konusu olduğu açıktır. Diğer yandan bu şehirlerin Osmanlı egemnliği altına girmeden önce hepsinde bir yerleşim olduğu, özellikle savunma ve askeri alan amacıyla inşa edilen kalelerin bütün şehirlerdeki varlığından söz edebiliriz. Roma döneminden devralınan bu kaleler Osmanlı döneminde de genellikle askeri üs olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Saydığımız bu şehirlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte kısa bir sürede kentsel olarak ilerlemelerindeki neden Vakıflar sayesinde inşa edilen yapılardır. İnşa edilen bu yapılar ve etrafında kurulan mahalle birimleri, beraberinde gelişen yollar ve diğer kent unsurları ile birlikte şehirlerin kısa sürede büyümesine etki etmiştir. Aynı zamanda inşa edilmiş olan bu yapılar, içinde bulundukları kentlerde günümüzde birer odak noktası haline gelmiş simgesel yapıları teşkil etmektedirler. Prizren'deki Sinan Paşa Camii, İşkodra'da Kurşunlu Camii, Yeni Pazar'da Altun Alem Camii, Üsküp'te Mustafa Paşa Camii, Ohri'de Ali Paşa Camii kente hakim olan yapılardır. Ayrıca kentlerde inşa edilen yapılara dönemlere göre bir değerlendirme yapmış olursak, Osmanlı'nın XVI. yüzyılda bu kentlere en fazla yatırım yaptığı görülmektedir.

Balkanların önemli odak noktalarında yer alıyor olmaları ve bağlantı yollarının da buralardan geçmeleri, şehirlerin çoğunun önemli bir ticari şehri olarak ilerlemesine yol açmıştır. Prizren, Üsküp, Yeni Pazar ve İşkodra'da şehirleri özellikle zanatçılık ile anılırken, Ohri Gölü gibi bir potansiyele sahip olan Ohri şehri de genellikle balıkçılıkla anılmıştır. Şehirler de içinde barındırdıkları bu ticari potansiyele dayanarak ilerlemişler ve bu yönde gelişmişlerdir. Örneğin en fazla zanat dallarını içinde barındıran Prizren ve Üsküp şehrinde, bunları sergileyecek dükkânlar, atölyeler beraberinde çarşıları getirmiştir. Yeni Pazar ise Balkanların en önemli bağlantı yolları üzerinde kurulmuş olmasından dolayı şehirdeki gelişmiş ticari faaliyetler hanlar, kervansarayların inşasını hızlandırmıştır. Ohri'deki durum ise genel olarak balıkçılığa dayanan ticari faaliyetler ile şehir bir gelişim göstermiştir.

Diğer yandan Osmanlı egemenliği sonrası bu kentlerin nüfuslarına baktığımızda hepsinde de Hırstiyan nüfus çoğunluk olarak görünürken, ilerleyen yıllarda Müslüman nüfüsta artış olmuştur. Bu durum bütün şehirlerde söz konusudur. İslamiyeti seçen halk ile birlikte Müslümanlık artmış, ayrıca şehirlerin nüfuslarında da artış olmuştur. Üsküp ve Yeni Pazar'da Müslüman ve Hırstiyan nüfus yanı sıra Yahudi nüfusun varlığından da

söz edilmektedir. Diğer yandan Ohri'de Yahudi nüfusun Osmanlı fetihi ardından İstanbul'a ve yeni kurulan Elbasan'a yerleştirildiği bilinmektedir.

Genel olarak bu şehirlere koruma bağlamında yaklaştığımızda, günümüze kadar ulaşmış olan tarihi yapılar şehirlere göre farklılık göstermektedir. En fazla koruma çalışmaları yapılmış olan şehirlerin başında Üsküp gelirken, tarihi yapıları hiç korunamamış ve yıkılmış olan İşkodra şehri bunların en kötü örneğidir. Politik durum ve farkli dini inanç etkisiyle İşkodra'da sadece tek bir Osmanlı yapısı olan Kurşunlu Camii günümüze kadar gelebilmiştir. Diğer bütün Osmanlı yapıları yıkılmaya maruz kalmıştır. Bu durum özellikle Enver Hoca yönetimi sırasında gerçekleşmiş, çıkarılan özel kararname ile dini faaliyetler yasaklanmış ve ülke genelinde birçok camii, kilise ve tekkeler yok edilmiştir. Ohri'ye baktığımızda durumu İşkodra'dan daha iyi olsa bile, tarihi yapılara karşı yıkım çalışmaları yakın döneme kadar olmuştur. Özellikle Ohri'nin sur içinde bulunan ve Osmanlı dönemi külliye tarzında inşa edilen İmaret Camii uzun zamandan beri yıkılmaya yüz tutumuş bir durumda bırakılmış olması yanı sıra, temelleri üzerine Papaz okulu inşa edilmiştir. Güzünüzde külliyeden sadece türbe ayakta kalmış durumdadır. Prizren, Üsküp ve Yeni Pazar'daki tarihi yapılar diğer şehirlere göre daha fazla ayakta kalmış durumdadır. her ne kadar yıkım çalışmaları bu yerlerde de yapılsa bile, tarihi yapıların çoğu ayakatadır. Son yıllarda özellikle Türkiye Cumhuriyeti tarafında Balkanlar'daki Osmanlı yapılarına gerçekleşen restorasyon ve onarım çalışmaları hız kazanmıştır. Bu yapıların korunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla yapılan bu çalışmalar, şehirlerin tarihi imajını oluşturan yapıların tekrardan kente kazandırılması açısından önemlidir.

Diğer Balkan kentletinde ve özellikle Prizren'de "Osmanlı şehri" karakteristik özelliklerini yansıtan yapı ve kentin tarihi çekirdeği yaşatılması ve gelecek nesilleri taşınması açısından koruma kavramı adı altında geliştirilmesi ve bu yönde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Günümüzde birçok Balkan şehrinde her ne kadar bu gibi çalışmalar yürütülse de koruma planlama stratejileri bağlanmında ele alınmalı ve bu yönde geliştirilmelidir. Özellikle şehirin tarihi çekirdeğini ve Osmanlı şehrini en iyi şekilde barındıran tarihi alanlarda detaylı bir şekilde koruma amaçlı planların yapılması ve etrafında yapılacak olan yeni inşaatların bu alana uygun kararkteristik özellikleri barındıran nitelikte olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Abaz, N. (2012). *15.-17. Yüzyıllar arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.

Ağaoğulları M.A. (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge.

Ahbab, Y. (2015). *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo/Ekonomik Yapısı (1876-1911).* İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ahmeti, A. (1996). *Theranda – Prizreni nder Shekuj*. Prizren.

Akpolat, M.S.(1991). *Fransız kökenli Levanter Mimar Alexandre Vallaury*. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat.* İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 40.

Akyürek, E. (1997). *Sanatın Ortaçağı-Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*. İstanbul: Kabalcı.

Akyürek, E. (2007). *Bizans Uygarlığı Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara: Ege.

Akyüz, J. (1998). *İşkodra (İskenderiye) Sancağı (1485-1570).* Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.

Alaca, H. (2011). *55 numaralı Mufassal Deftere göre XVI yüzyıl sonlarında Prizren*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aleksic P. D. (2013). *Islamski spomenici Novog Pazara*. Novi pazar: Muzej Ras.

Andrejević, A. (1969). *Spomenici Islamske Kulture.* Novi Pazar i Okolina. Beograd.

Anglod, M. (1985). *The Shaping of the Medieval Byzantine City*. Cambrige: Byzantinische Forschungen.

Armağan, M. (1999). *Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım*. Ankara: Yeni Türkiye.

Arsovski, T. (1988). *Evolucija na Urbanite Formi vo Skopsikiot Prostor.* Üsküp: İnşaat Mirası.

Aru, K. A. (1998). *Türk Kenti.* İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.

Aruçi, M. (2007). *Ohri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Aruçi, M. (2013). *Yeni Pazar*. İstanbul : TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 43.

Ayverdi, E. H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Barkan, Ö.L. (1953). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*. İstanbul: İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt VI.

Barkan, Ö.L. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri*. Ankara: Yeni Türkiye.

Batur, A. (1985). *Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4.

Bayhan, A. A. (2007). *Osmanlı Döneminde Batılılaşma sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Sayı 19.

Baykara, T. (1971). *XI yüzyıla kadar Türk Şehri*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Baykara, T. (1997). *Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen bir Kaynak Olarak.* Ankara: Belleten, LX.

Beyatlı, Y. K. (2018). *Kendi Gökkubbemiz.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Bogojević-Kumbaracı, L. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri.* İstanbul.

Bornowski, J. (1975*). İnsanın Yücelişi*. İstanbul: Milliyet.

Buluç, B. (1997). *Tanzimat Döneminde İlköğretim.* Ankara: Çağdaş Eğitim Dergisi Sayı 232.

Can, Y. (2002). *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye.

Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Kültür.

Derviş, F. (2007). *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve sosyo-ekonomik Tarihi*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi.

Dojcinoski, K. (1999). *Skopje-Paraleli; Skopje-Paralléles; Skopje-Parallels.* Üsküp: Matica Makedonska.

Dugagjini, E. (1974). *Vetite Politike- Administrative te Prizrenit.* Prishtine.

Duka, F. (1991*). XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Üzerine Gözlemler*. Ankara: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı, 2.

Erken, İ. (2014). *İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912).* Samsun: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eyice, S. (1993). *Cami*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 7.

Faroqi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları.* İstanbul: Kitap.

Gates, C. (2011). *Antik Kentler*. İstanbul: Koç.

Gegaj, A. (1937). *L'Albanie et I'invasion Turque au XV Siéde*. Paris: Paul Geuthner.

Glenny, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş ve Büyük Göçler*. İstanbul: Sabah Kitapları.

Gordon, K. (1974). *Tarihte Neler Oldu?* Ankara: Ankara Odak.

Gorgiev, D. (1997). *Skopje od Tursko Osvojuvanje do Krajot na XVII vek.* Üsküp: Milli Tarih Enstitüsü.

Göney, S. (1984). *Şehir Coğrafyası-I*. İstanbul: Edebiyat fakültesi.

Gül, H. (1998). *Dünden Bugüne Sancak.* Bosna Sancak'ta Mektup Sayı 4

Gülçin, Y. (2014). *II Philiphos ve III. Aleksandros Döneminde Makedonya Krallığı*. Aydın: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gülten, S. (2012). *XVI. Yüzyılda Prizren Kazası.* Samsun: Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi Sayı 20.

Gündüz, A. (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır*. İstanbul: Büke.

Hadzic, A. (1974). *Najraniji Turski Izvori o Rudnicima i Trgovima u Bosni*. Sarajevo: Prilozi Instituta za Istoriju.

Halaçoğlu, Y. (1988). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Harnblower, S. Spawforth, A. (1996). *The Oxford Classical Dictionary*. Newyork: Oxford Universiti Press.

Haskuka, E. (2003). *Analiza e Funksioneve te Prizrenit Gjate Shekujve.* Prizren: Kosova.

Hecquard, H. (2008). *Historia dhe Pershkrimi i Shqiperise se Eperme ose i Gegerise.* Plejad.

Helmreich, E.C. (1938). *Eastern Europe in the World History, Man, State and Society in East European History*. New York: Praeger P.

Hoca, N. (1986). *Yeni Pazar*. İstanbul: TDK İslam Ansiklopedisi Cilt 13.

İbrahimgil, M. Z. (2013). *Balkanlarda Osmanlı Şehirleri Eserleri, Balkan Ülkelerindeki Osmanlı Kültür Mirası zerinde Genel bir Değerlendirme*. Ankara: T.C. Başbakanlık.

İbriç, S. (2004). *XIX. Yüzyıllarda Yeni Pazar Sancağı.* Konya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İgüs, E., İsmailoğlu H.(2016). *Osmanlı kenti İstanbul'u yıkmak ve yeniden yapmak paradoksu: Menderes yıkımları*. İstanbul: Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Srmpozyumu 4.

İncicyan, P.L. Andreasyan, H.D. (1973). *Osmanlı Rumelisinin Tarih ve Coğrafyası* İstanbul: GDAAD.

İnalcık, H. 1993). *Rumeli.* İstanbul: IX MEB.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren.

İnalcık, H. (2005). *Türkler ve Balkanlar*. Prizren: BAL-TAM.

İnbaşı, M. (2001). *Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti.* Ankara: Türkler Ansiklopedisi.

İnbaşı, M. (2017). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Ohri Sancağı.* Ankara: Gece Kitaplığı

İnbaşı, M. (2012). *Üsküp*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 42.

Jata, M. (2014). *Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913).* İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Jelavich, B. (2013). *Balkan Tarihi 1- 18. ve 19. Yüzyıllar*. İstanbul: Küre.

Kaceva, A. Hristova, S. (2002). *Zivotot vo Skopje 1918-1841*. Skopje: Muzej nagrad

Kalesi H. Jürgen, H. (1967). *Vilajeti i Prizrenit I*. Prishtine: Perparimi, no.2.

Kalesi, H. Redzep, İ. (1960). *Prizrenac Kukli Beg i njegove zaduzbine,* Sarajevo: Prilozi za Orjentalnu Filologiju, VIII-IX.

Keleş, R. (1997). *İnsan, Çevre, Toplum*. Ankara: İmge.

Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası.* Ankara: İmge.

Kıray, M. (1998). *Örgütleşemeyen Kent: İzmir*. İstanbul: Bağlam.

Kiel, M. (2001). *İşkodra.* İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 23.

Kiel, M. (2007). *Prizren,* İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 34.

Krstikj, A. (2013). *Values of the Historic Urban from of Skopje's Old Bazaar based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy.* Osaka: Unpublished Doctoral Dissertation.

Kuban, D. (1968). *Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler*. Ankara: Vakıflar dergisi, Sayı 7.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.

Kuran, A. (1987). *Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture.* İstanbul: Ada.

Kut, G. (1991). *Aşık Çelebi.* İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 3.

Laffont, R. (1967). *Histoire du Developpement Culturel et Scientifique de I'Humanite.* Paris: Prehistoire, C1.

Le Mosse, M. (1950). *Le Commerce Antiqe Jusqu'aux invension Arabes in Histoire du Commerce.* Paris.

Letvtchenko M.V. (1979). *Bizans*. İstanbul: Milliyet.

Levtchenko, M. V. (2007). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi.* İstanbul: Milliyet.

Lory, B. Popovic, A. (1999). *Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri.* İstanbul: Tarih Vakfı.

Memic, M. (1997). *Novi Pazar – Mahale i Dzamije.* Novi Pazar: Sandzacka Novine.

Momcilovic, A.Vasic, E. (2015). *Turkish Bath in Serbia-The Influence of Transformations in Form and Function on Their Future Presentation.* Sarajevo: Procedings of the 3rd Internacional Conference.

Moris, I. (2005). *The growth of Greek cities in the first millennium BC*. Princeton: Stanford.

Mušović, E. (1963). *Novopazarska ćefilema iz 1767*. Beograd: Zbornik Istorijskog Muzeja Srbije.

Mušović, E. (1979). *Etnički Procesi i Etnička Struktura stanovništva Novog Pazara.* Beograd: Sanu.

Mušović, E. (1995). *Varos Mahala u Novom Pazaru.* Novi Pazar: Novopazarski Zbornik.

Nedzip, L. (2006). XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Nenadovic, S. (1963). *Bogorodica Leviska, njen postanak i njeno mesto u arhitekturi Milutinovog vremena.* Beograd: Narodna Njiga.

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ökmen, M. Yılmaz, A. (2009) *Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler*. Kütahya: Sosyal bilimler dergisi, Sayı 23.

Öz, M. (2005). *Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri.* İstanbul: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3.

Özcan, K. (2006). *Tanzimat'ın kent reformları: Türk İmar sisteminin kuruluş sürecinde Erken planlama deneyimleri.* İstanbul: Osmanlı Bilim Araştırmaları, VII/2.

Özcan, K. (2006). *Anadolu-Türk kent tarihinden bir kesit: Selçuklu döneminde Anadolu-Türk kent model(ler)i*. Konya: Bilig dergisi, Sayı 38.

Özcan, K. (2010). *Erken Dönem Anadolu-Türk kenti, Anadolu Selçuklu kenti ve Mekansal öğeleri.* Ankara: Bilig dergisi, Sayı 55.

Özdoğan, M. (1998). *Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları*. Ankara: TUBA.

Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi XIV-XIX. yüzyıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztekin, Y. (2014). *XIX. Yüzyılda İşkodra Gölü ve Boyana Nehri (Siyasi, Ekonomik ve Uluslar arası Hukuki Durum).* Ordu: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Pavlovic, M. Grozdanov, C. (1961). *Ohrid.* Beograd: Grafički Zavod.

Petrovic, D. (1955). *Pusarski zanat u Metohiji.* Beograd: Vesnik Vejnog Muzeja.

Rizaj, S. (1982). *Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administirimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizja Popullore*. Prishtine: Rilindja.

Salname-i Vilayet-i Kosova 1314 Hicri Senesi.

Semavi, E. (1965). *Ohri'nin Türk Devrine ait eserleri.* Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı 6.

Shukriu, M. (2001). *Prizreni i Lashte, Morfologjia e Ecurive per Ruajtjen e Kultures Materiale.* Prizren.

Skrijel, R. (2014). *Novi Pazar in the Ottoman World (XV.-XVIII cent.).* Makedonya: Hikmet İlmi Araştırma Dergisi, Sayı 3.

Solak, M. (2007). *Osmanlı İdaresi Altındaki Balkanlar*. Kütahya: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Spahiya, E. (2019). *Balkanlarda Geleneksel Osmanlı Türk Evlerinde Mekan ve Cephe Tipolojisi Kosova-Prizren Örneği.* Edirne: Seminer Dersi.

Sümer, F. (1994). *Eski Türklerde şehircilik*. Ankara: Türk tarih Kurumu.

Suroy, R. A. (2009). *Prizren'de Türk Dönemi Kültür Mirası*. Prizren: Fikri ve Medya Hizmetleri Derneği.

Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası.* Trabzon: Murathan.

Şemseddin, S. (1996). *Kamusu'l- A'lam, II.* Ankara.

Şenol, E. (2010). *Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları.* Ankara: Yayınlanmamış Doktora tezi.

Şentürk, H. (1993). *Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şeşen, R. (2001). *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 41.

Tanyeli, U. (1996*). 19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi.* İstanbul: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu.

Tekeli, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler.* İstanbul: İletişim.

Tekeli, İ. İlkin, S. (1995*). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknololjisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler*. İstanbul: IRCICA.

Telli, H. (2017). *Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü.* Samsun: Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi sayı 48.

Toska, E. (2011). *Conservation and Development Plan for Historic Zone of Prizren.* Kosova: CHWB.

Todorov, N. (1983). *The Balkan City. 1400-1900.* Seattle: University of Washington.

Tuna, K. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkışı üzerine Sosyolojik bir deneme.* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.

Turan, Ş. (1963). *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları.* Ankara: Tarih araştırmaları dergisi, Cilt II.

Turan, Ş. (1991). *Tevarih-i Al-i Osman.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Turhan, F. S. Kolçak, Ö. Gökaçtı, M. A. (2005). *Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri.* İstanbul: Türkiye Araştırmaları.

Tutal, O. (2002). *Osmanlı Kent Mekanında Hanlar ve Üsküp Hanları*. İstanbul: IRCICA

Tuztaşı,U. Aşkun, İ. Y. (2011). *Klasik Dönemden Batılılaşmaya Osmanlı Mimarlığında İdealleştirme Olgusu ve Batı Mimarlığıyla olan Mukayesesi.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları, Sayı 37.

Ural, S. (2011). *XVI Yüzyıl Osmanlı Hakimiyetinde Ohri Livası*. Sakarya: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ural, S. (2013). *Balkanlar'ın İncisi Ohri.* İstanbul: Mostar.

Ünlü, M. (2012). *II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri.* Üsküp: GAMER I.

Üstel, F. (2004). *Gençler İçin Çağdaş Coğrafya.* İstanbul: Epsilon.

Üstündağ, N. (2005). *Osmanlı'da "Şehir" Ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin Ve Rusçuk Örnegi (18.Yüzyıl)*. Konya: Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2.

Vasiljevic, J. (1930). *Skoplje na njegova okolina, İstoriska etnografska i kulturno politicka izglaganja*. Belgrad: Sv. Sava.

Vırmiça, R. (2010). *Kukli bey Vakfiyesi.* İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi.

Vırmiça, R. (1996). *Prizren Camileri*. Prizren: TDB.

Vinaver, V. (1969). *Period Turske Vladavine (XV-XVIII vek).* Novi Pazar i Okolina. Beodrad.

Yanardağ, F. Metin B. (1993*). Sancak ve Kosova Raporu*. İstanbul: Bosna, Kosova, Sancak Dayanışma Grubu.

Yarar, A. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Sancak Bölgesi.* Isparta: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yenişehirlioğlu, F. (2002). *Türkler.* Ankara: Yeni Türkiye, Cilt 11.

Yılmaz, E. Çitçi, S. (2011). *Kentlerin ortaya çıkışı ve sosyo-politik açıdan Türkiye'de kentleşme dönemleri*. İstanbul: Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 10.

Watson, H.S. (1946). *Eastern Europe Between The Wars 1918-194.* Cambridge.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Kaynakları:

CDAB İrade Dahiliye 7946

CDAB İrade Dahiliye 517/35201

CDAB İrade Dahiliye 41578

CDAB İrade Dahiliye 34073

CDAB İrade Meclis-i Vala 23129

CDAB İrade Posta ve Telgraf 1317

CDAB A. MKT. MHM 677/19

CDAB TD 17

CDAB TD 500

CDAB TD 367

CDAB TD 368

CDAB TD 167

CDAB TD 495

CDAB TD 211

CDAB MAD 3992

CDAB İ. MVL 9624

CDAB HRT 1494

CDAB HRT 1832

İnternet Kaynakları:

[URL-1] https://tr.wikipedia.org/wiki/Egnatia_Yolu#/media/Dosya:Via_Egnatia_Radozda.JPG

[URL-2] https://tr.wikipedia.org/wiki/Egnatia_Yolu#/media/Dosya:Via_Egnatia.jpg

[URL-3] https://no.m.wikipedia.org/wiki/Cloaca_Maxima

[URL-4]http://www.arkitera.com/haber/11867/mekanin-ruhu--tarihi-yarimadada-venediklilerin-izleri

[URL-5] https://tarihvemedeniyet.org/2009/10/iskodra-vilayeti.html

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı:	Esra BÜTÜÇ OSİ
Doğum Yeri-Tarihi:	Kosova- 22.09.1982
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce, Arnavutça

Öğrenim Durumu

Lise	2000-2004 "Gjon Buzuku" Fen Lisesi, Kosova
Lisans	2004-2008 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

İş Deneyimi

2008-2009	"Urban Design Studio" Prizren – Şehir Plancısı
2009- halen	"Mamuşa Belediyesi" Mamuşa – Şehir Planlama Sektör Şefi